



Институт  
за политичке  
студије

# СОЦИЈАЛНА ПОЛИТИКА

SOCIAL POLICY

Часопис за теорију и праксу

социјалне политике и социјалног рада



УДК 364 год. 50 № 1/2015.

ИСТИНСКИ СТУДИЈИ РАДИЈИ  
СОЦИЈАЛНЕ ЗАШТИТЕ РАДИЈИ

# СОЦИЈАЛНА ПОЛИТИКА SOCIAL POLICY

ISSN 0038-0091

UDK 364

Година 50

Број 1/2015.



## СОЦИЈАЛНА ПОЛИТИКА

### SOCIAL POLICY

Часопис за теорију и праксу социјалне политике и социјалног рада

ISSN 0038-0091 UDK 364

Број 1/2015 Год. 50, стр. 1 – 134

Часопис излази три пута годишње

Часопис Социјална политика покренут је 1946. под називом Весник рада,  
а од 1951. године излази под називом Социјална политика.

#### Издавачи

Институт за политичке студије, Београд, Светозара Марковића 36  
тел. 33-49-204, 30-39-380; E-mail: ipsbgd@eunet.rs, www.ipsbgd.edu.rs  
Удружење стручних радника социјалне заштите Србије, Београд

#### За издавача

Живојин Ђурић

#### Главни и одговорни уредник

Мирослав Бркић

#### Заменик главног и одговорног уредник

Бранкица Јанковић

#### Редакција

Мирослав Бркић; Бранкица Јанковић; Дарија Завиршек; Видоје Радуловић;  
Александар Југовић; Нада Радушки; Ђорђе Стојановић

#### Савет часописа

Миле Милосављевић; Нијаз Карић; Биљана Маричић; Сузана Борнорова;  
Живојин Ђурић; Зоран Драгишић; Светлана Дражевић; Биљана Зекавица;  
Драгана Станковић; Горан Петковић; Ива Бранковић; Julia M. Watkins

#### Пословни секретар

Смиљана Пауновић

#### Секретари редакције

Адријана Грмуша

Стефан Милошевић

#### Редизајн корица

Ана Милутиновић

#### Слог штампа

Еселоге д.о.о. Београд

#### Тираж

300 примерака

Радове објављене у овом часопису није дозвољено прештамповати,  
било у целини, било у деловима, без изричите сагласности издавача.  
Оцене изнесене у чланцима лични су ставови њихових писаца и не  
изражавају мишљење нити уредништва, нити установа у којима су  
аутори запослени.

# СОЦИЈАЛНА ПОЛИТИКА

## САДРЖАЈ

*Уводник* ..... 7-9

### Тема броја

#### ИЗАЗОВИ РЕФОРМЕ СОЦИЈАЛНЕ ПОЛИТИКЕ И СОЦИЈАЛНЕ ЗАШТИТЕ

*Милан Петричковић*

ТЕОРИЈСКА УТОПИЈА РАДИКАЛНОГ СОЦИЈАЛНОГ  
РАДА ..... 11-27

*Мирјана С. Максимовић*

ПОШТОВАЊЕ ЉУДСКИХ И МАЊИНСКИХ ПРАВА  
У ПРОЦЕСУ ПРИСТУПАЊА ЕВРОПСКОЈ УНИЈИ ..... 29-43

*Ива М. Бранковић*

КАРАКТЕРИСТИКЕ СУПЕРВИЗИЈЕ У ЦЕНТРУ  
ЗА СОЦИЈАЛНИ РАД-УЛОГА СУПЕРВИЗИЈЕ У  
ПРЕВЕНЦИЈИ ПРОФЕСИОНАЛНОГ ИЗГАРАЊА  
ВОДИТЕЉА СЛУЧАЈА ..... 45-67

*Маја Савић*

УТИЦАЈ СОЦИОКУЛТУРОЛОШКИХ ФАКТОРА НА  
АЛКОХОЛИЗАМ ..... 69-87

*Ида В. Колиновић*

КОМПЛЕКСНОСТ ПРОБЛЕМА НАРКОМАНИЈЕ  
У ПОРОДИЧНОМ КОНТЕКСТУ У ЦРНОЈ ГОРИ ..... 89-118

*Мирослав Љ. Бркић, Милош Ж. Костић*

УЗРОЦИ БЕСКУЋНИШТВА У ВОЈВОДИНИ ..... 119-130



# SOCIAL POLICY

## CONTENTS

Introductory word .....	7-9
-------------------------	-----

### *This Issue's Theme*

#### **CHALLENGES OF SOCIAL POLICY AND SOCIAL PROTECTION REFORMS**

*Milan Petrickovic*

THEORETICAL UTOPIA OF RADICAL SOCIAL WORK .....	11-27
--	-------

*Mirjana Maksimovic*

RESPECT OF HUMAN AND MINORITY RIGHTS IN THE EU ACCESSION PROCESS .....	29-43
---	-------

*Iva Brankovic*

CHARACTERISTICS OF SUPERVISION IN THE CENTER FOR SOCIAL WORK – THE ROLE OF SUPERVISION IN PREVENTION OF BURNOUT AMONG CASE MANAGERS .....	45-67
--	-------

*Maja Savic*

THE IMPACT OF SOCIAL CULTURAL FACTORS ON ALKOHOLISM .....	69-87
--	-------

*Ida V. Kolinovic*

DRUG ABUSE COMPLEXITY IN THE FAMILY CONTEXT IN MONTENEGRO .....	89-118
--	--------

*Miroslav Lj. Brkic, Milos Z. Kostic*

THE CAUSES OF THE HOMELESSNESS IN VOJVODINA .....	119-130
--	---------



# УВОДНИК

Поштоване колегинице и колеге, задовољство нам је да Вам представимо први овогодишњи број часописа *Социјална политика*. Овај број посвећен је **изазовима реформе социјалне политике и социјалне заштите** са становишта теоријских дискурса, остваривања људских права, емпиријских истраживања у области супервизије у центрима за социјални рад и узроцима и специфичностима друштвених девијација (алкоголизам, наркоманија, бескућништво).

Желимо да истакнемо да су аутори углавном млади стручњаци, мастери социјалног рада и социјалне политике, носиоци развоја професије и са теоријског и практичног становишта у будућем периоду. Ову тезу поткрепљује квалитет радова са методолошког и стручног аспекта. На овај начин, наш часопис остварује једну од својих основних мисија, истакнуту још у првом броју, а то је да буде место сусрета теоретичара и практичара свих генерација, простор за афирмацију и развој стручне и научне мисли из области социјалне политике и социјалног рада.

**Проф. др Милан Петричковић** упознаје нас са основним дилемама радикалног социјалног рада, који све више добија на значају у условим неолиберализма и постконструктивизма. Поборници аутентично постулиране радикалне теорије социјалног рада сматрају да само коренита промена друштвене структуре може довести до истинске заједнице и хуманог обитавања људи у њој. У форми негације традиционалног социјалног рада који социјалне проблеме сагледава кроз призму антисоцијалног и психички неуравнотеженог понашања појединаца, радикални мислиоци тврде да су социјална неправда и неједнакост, поспешени профитом, темељни узроци друштвене конфликтности и стагнације сваке врсте. У настојањима да разреши дилему да ли је радикални социјални рад само још једна теоријска утопија аутор закључује да се примена ове концепције у пракси може остварити само у својој блажој еволуционој форми радикалног структурализма и њему саобразних циљева трансформације, подизања свести, редефинисања и колективизације маргиналних појединаца и заједница.

**Мирјана С. Максимовић**, члан тима за социјално укључивање и смањење сиромаштва Владе Републике Србије, упознаје нас са развојем и поштовањем културе људских права као предусловом за укључивање у систем односа Европске уније. Указује на основне одредбе о људским и мањинским правима, надлежностима ЕУ, а посебну пажњу посвећује изазовима са којима се српско друштво суочава у овим процесима. Закључује да поштовање људских права и стварање и функционисање демократске државе јесу средство и циљ свеобухватне реформе друштва чији је циљ квалитетнији и сигурнији живот грађана, јер реформе нису циљ саме себи, као што ни пуноправно чланство Србије у Европској унији није само себи циљ, већ има много дубљи смисао који се огледа у свим променама система које са собом носи.

**Ива Бранковић**, мастер социјалног рада и саветник за професионалну обуку у Републичком заводу за социјалну заштиту, приказује резултате истраживања које је имало за предмет карактеристике супервизијског процеса у центру за социјални рад у односу на очекиване ефекте и циљеве, а посебно с обзиром на потенцијалну протективну функцију супервизије у односу на професионално изгарање водитеља случаја. Истраживање је спроведено у Градском центру за социјални рад Београд на узорку од 112 водитеља случаја и 26 супервизора. Резултати показују да је супервизија у центрима за социјални рад доминантно усмерена на мониторинг и администрацију, а у значајно мањој мери на учење и развој водитеља случаја. Ризик од повишеног нивоа професионалног изгарања утврђен је код половине стручних радника.

**Маја Савић**, дипломирани социјални радник, бави се веома занимљивом и у нашој средини недовољно испитаном темом, која се односи на утицај социокултуролошких фактора на настанак алкохолизма. У овој компаративној студији, ауторка приказује какав је однос према употреби алкохола у различитим културама и религијама, са становишта распрострањености, толеранције, односно забране. Анализом компаративних истраживања долази се до закључка да конзумација алкохола као и сам алкохолизам заиста јесу у највећој мери творевине културе и ствар културолошке перцепције.

**Ида Колиновић**, мастер социјалног рада, приказује резултате свеобухватног истраживања проблема наркоманије у породичном контексту у Црној Гори на узорку од 168 зависника од дрога и 188 учесника контролне групе. Подаци добијени истраживањем породица зависника и контролне групе у значајној мери су расветлили проблематику наркоманије, у смислу утицаја породичних фактора на генезу наркоманије у црногорским породицама. Добијени резултати показују да дисфункционални породични односи и процеси, несрећне животне околности, прекомерно конзумирање алкохола од стра-

не оца, рани губици, презаштићивање од стране мајке, неусклађени ставови родитеља по питању васпитавања, изостанак превентивних разговора са децом о дрогама, као и неупућеност родитеља у њихово друштво и организовано слободно време представљају најважније породичне факторе ризика у генези наркоманије код њиховог члана.

**Проф. др Мирослав Бркић и Милош Костић**, мастер социјалног рада, испитивали су узроке бескућништва у Војводини. Истраживање које је обухватило 68 корисника Прихватилишта и прихватне станице у Новом Саду, показало је да су бескућници махом лица која немају или не одржавају контакте са блиским сродницима, хронично оболела, сиромашна, апатична у погледу будућности. За разлику од неких претходних истраживања, ово је показало да се бескућници више нису искључиво необразоване особе, са села, која су била искључена са тржишта рада, већ напротив, све већи број их је са средњом стручном спремом, из града, који су некада радили углавном у државним фирмама. Из тих разлога аутори са правом закључују да се у Србији јавља једна нова генерација бескућника, тзв. „жртва транзиције”.

Поштоване колегинице и колеге, у име уредништва часописа *Социјална политика*, Института за политичке студије и Удружења стручних радника социјалне заштите Србије, захваљујем вам се на сарадњи и интересовању које показујете за наш часопис.

Тема следећег броја је **Положај особа са инвалидитетом у Србији**. Рок за предају радова је **30. јул 2015.**

У Београду,  
21. априла 2015. године

Уредник часописа,  
проф. др Мирослав Бркић



*Милан Петричковић\**

*Факултет политичких наука Универзитета у Београду*

## ТЕОРИЈСКА УТОПИЈА РАДИКАЛНОГ СОЦИЈАЛНОГ РАДА\*\*

### Сажетак

За разлику од свих осталих савремених приступа, поборници аутентично постулиране радикалне теорије социјалног рада једини сматрају да само коренита промена друштвене структуре може довести до истинске заједнице и хуманог обитавања људи у њој. У форми негације традиционалног социјалног рада који социјалне проблеме сагледава кроз призму антисоцијалног и психички неуравнотеженог понашања појединаца, радикални мислиоци тврде да су социјална неправда и неједнакост, поспешени профитом, темељни узроци друштвене конфликтности и стагнације сваке врсте. Захтевне перспективе радикалног социјалног рада, усмерене ка револуционарном мењању - током цивилизацијске генезе - константно присутних бремена свеопштег развоја, попут друштвене неправде, неједнакости, односа владалаца и подчињених, на основу досадашњег историјског искуства, остају у домену утопије. Реалну методолошку примену у пракси ова концепција социјалног рада може остварити само у својој блажој еволуционој форми радикалног структурализма и њему саобразних циљева трансформације, подизања свести, редефинисања и колективизације маргиналних појединаца и заједница.

**Кључне речи:** теорија, радикални социјални рад, радикални структурализам, утопија, социјална неправда.

---

\* Редовни професор Факултета политичких наука Универзитета у Београду

\* Овај текст настао је у оквиру пројекта *Цивилно друштво и религија*, бр. 179008 који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

## 1. ОСНОВНЕ ПОСТАВКЕ РАДИКАЛНЕ ТЕОРИЈЕ СОЦИЈАЛНОГ РАДА

Сложен склоп мноштва детерминанти које у историјско-цивилизацијском контексту профилишу универзалну делатност социјалног рада, непосредно овај специфичан облик људске праксе усложњава и у теоријско-методолошком смислу чини веома сложеним предметом истраживања. Настао као жива рефлексија, у самим фундаментима, супротстављених друштвених односа, комплексно вишеслојан и дубоко противуречан социјални рад, са гносеолошке равни, захтева саобразан теоријски приступ, у складу с којим се његова контрадикторна природа једино и може ваљано појмити.

Управо та друштвено-историјска конотација делатности социјалног рада, која га лоцира у само врело међукласних и статусно различитих, често и сукобљених, примарно економских, затим социјалних, моралних, културних или било којих других стратума егзистенцијалне појавности, као плод научног развоја артикулисаће радикалну теорију социјалног рада, у овом тексту узету у разматрање. У обиљу теоријских концепција радикално усмерена перспектива завређује дужну истраживачку пажњу с обзиром да једина децидирано настоји да из дискурса савремене хуманистике социјалног рада проникне у латентност (током читаве историје цивилизације законито присутних) друштвених неједнакости, неправде, доминације и злоупотребе моћних над немоћнима,<sup>1)</sup> у чије практичне рефлексије, најдиректније путем бављења различитом социјалном проблематиком, стручно залазе социјални радници.

За разлику од других теорија социјалног рада које конзервирају постојећи друштвени status-quo (углавном социјално отуђен и деухманизован)<sup>2)</sup> тако што фокус својих епистемолошких пројекција стављају на психичко-емоционалну сферу човековог тоталитета, за које је наводно једино одговоран субјект, кога социјални радници настоје да стручним методама „врате” и „прилагоде” заједници таквој каква јесте, радикални теоријски приступ покушава да проникне у беочуге друштвених релација, узрока и услова који непосредно производе егзистенцијалне недаће и изврше њихов евентуални преображај у правцу истинске хуманости. Другим речима исказано, наспрам теорија социјалног рада које по-

1) Harold Briggs, Kevin Corcoran, *Social Work Practice*, Portland State University, Chicago, 2001, p. 115.

2) Милан Петричкивић, „Бивствујућа аскеза социјалног рада у учењу Ериха Фрома.” *Социјална мисао: часопис за теорију и критику социјалних идеја и праксе*, Београд, 2010, бр. 65. стр. 22.

студирају бављење, санирање и третман већ насталих проблема, тзв. „гашење социјалних пожара”, радикалне поставке себи за циљ постављају много захтевније циљеве евентуалног коренитог, сведржајног и тоталног трансформисања елементарних друштвено-историјских узрока који доводе до социјалних проблема, којима се са позиција институционалне компетентности баве стручне службе социјалног рада.

Захтевност ове радикалне теоријске парадигме која провоцира и телеолошки преиспитује дирање темељних ослонаца историјског кода друштвених каузалитета, протканих константном конфликтношћу, улитаризмом, силом, владањем, неједнаком расподелом капитала и моћи између различитих друштвених чинилаца,<sup>3)</sup> свакако доводе у питање реалне могућности њеног практичног оживотворења кроз стручне методолошке процесе социјалног рада. У том смислу, овај текст има за циљ да отвори могуће методолошко-логичке дomete радикалне теорије социјалног рада, тј. распозна потенцијале њене практичне примене кроз свакодневно бављење различитим проблемима појединаца, група и заједница, као и да идентификује границе њених реално примењених постулата, везано за које, се свакако може поставити и питање евентуалне утопијске задатости.

Кључно уобличавана 70-их година 20. века као израз општег преиспитивања друштвеног битка социјалне неправде на глобалном нивоу, инспирисана политички радикалним идејама марксистичке филозофије и хумано-антрополошким схватањима човековог тоталитета, за радикалну теорију социјалног рада се оправдано може рећи да представља одговор, боље рећи критику и негацију традиционалног (углавном психодинамског) схватања социјалног рада.<sup>4)</sup> Наиме, од свог настанка до данас, у науци социјалног рада доминирају медицинско-психологизирани приступи за које је карактеристично психолошко објашњење социјалних проблема, што за последицу има негирање комплексне родне суштине човека и многоврских аспеката његових генеричких потенцијала, тако да се човек вулгарно симплификује и своди на само једну (психичку) од много других њему својствених димензија.<sup>5)</sup>

На тај начин, сложена феноменологија друштвених контраверзи у којима се замеће универзална делатност социјалног рада,

3) Robert Hajneman, *Uvod u političke nauke*, CID, Podgorica, 2004, str. 61.

4) Malcolm Payne, *Savremena teorija socijalnog rada*, Filozofski Fakultet Univerziteta u Banjoj Luci, 2001. str. 165.

5) Gary Holmes, Dennis Saleeby, „Empowerment, the medical model and the politics of clienthood.” *Journal of Progressive Human Services*, vol. 4. no. 1, p. 61.

измиче теоријско конзистентним и епистемолошки разборитим појашњењима, наместо којих се упорно пласирају психолошке идеје о антисоцијалном и неприлагођеном појединцу који крши друштвено прихватљиве норме понашања.<sup>6)</sup> Тако се човек - из друштвеног миљеа издвојени психички субјект - установљава као једино одговоран за властиту животну ситуацију, чиме се намеће илузија његове наводне издвојености, неприпадања и неподлегања живим процесима друштвених кретања и нужних последица које поред личних менталних фактора најнепосредније утичу на квалитет његових егзистенцијалних модуса. Исход таквог става установио је представу о сукобљеном односу, са једне стране неприлагођеног, у социјалном смислу болесног појединца, и са друге стране, здравог друштва чије вредносне стандарде угрожавају ти психички измењени, васпитно запуштени и самомаргинализовани субјекти.<sup>7)</sup>

Одгонетајући управо ту дилему око природе стварних узрочника, кроз читаву историју цивилизације постојеће социјалне неправде, чијим се егзистенцијалним последицама бави институционално уређен социјални рад, радикално усмерени теоретичари чине коперникански обрт. Насупрот засебно појмљеном човеку чија психичка структура пресудно условљава његову негацију и кршење друштвених стандарда, представници ових радикалних идеја покушавају да расветле скривајућу природу присутног друштвеног поретка као таквог, тј. утицај његових противуречних агенаса на константност социјалне проблематике. У први план стављајући дијалектички каузалитет друштвеног устројства и човека као његовог конституента, творца-креатора или Хегеловим језиком речено - креатуре, ако је у том друштву неостварен и отуђен, коренитим променама склони мислиоци, дирају у саме телеолошке темеље продукционих услова и њему иманентне конфликтности.

Они бит егзистенцијалне проблематике распознају на међуусловљеној релацији структуре конкретног друштва и индивидуе, при чему се индивидуални односи посматрају као производи друштвених релација у капиталистичком друштву, прецизније речено са позиција савремености, било ком облику друштвене организације уређене кодом неједнакости и дехуманизације, којима се спуштава глобални развој човека као стваралачког бића. Тумачећи друштвене стратуме и статусну вишеслојност као узусе друштвеног позиционирања, радикално оријентисани теоретичари социјалног

6) Погледати: Paul Diesing, *How Does Social Science Work?* University of Pittsburgh Press, 1991.

7) Упоредити са: Alf Ronnby, „Praxiology in social work.” *International Social Work*, vol. 35 no.3, pp. 317-326.

рада подвлаче како неједнакост и неправда према посебним групама у друштву потичу из њиховог радничко-класног положаја. Без уласка у прецизније теоријско апсолвирање капитализма као друштвене формације и уређења, његову генезу и разнолике облике данас актуелног практиковања, као смислено полазиште радикалне перспективе датира став да неједнакост и неправда према посебним групама у друштву заиста потичу из њиховог конкретног положаја на друштвеној лествици и (не)могућности опште друштвене и личне афирмације. Немогућност равноправног коришћења расположивих друштвених ресурса у широком распону од економских потенцијала, преко могућности једнаких шанси за образовање, унапређење здравља и лечење, политичку партиципацију и доношење одлука, као и осталих видова егзистенцијалног потврђивања или негирања,<sup>8)</sup> учврстиће ову теоријску струју да се критички односи према друштвеним формама организовања у оквиру којих се људи поимању као „објекти” уместо „субјеката”.

Уважавајући сложеност друштвених противречја као фактора непосредног економског, социјалног, политичког, вредносног, моралног, васпитног или културног позиционирања људи у заједници, радикалном идејом вођени теоретичари сматрају да се само (револуционарно-структуралним) променама путем политичке акције ваљано може конструктивно утицати на постојећи неправедан систем који рађа социјалну неједнакост и проблеме. Социјална правда и хумани услови развоја за све, могу дакле да настану само револуцијом у друштвеној и политичкој мисли, тако што ће се социјални радници уместо решавања последица појединачно насталих проблема бавити мењањем друштвених основа и животних услова који су живи узрочници насталих животних недаћа.

Сасвим сигурно оваква теоријска парадигма умногоме усложњавања професионалну функцију и положај социјалних радника, који у складу са својом стручном матичношћу непосредно улазе у конфликтну сферу друштвене структуре и њених припадника чијим се егзистенцијалним проблемима они баве.<sup>9)</sup> Незавидан је и многим дилемама праћен положај социјалних радника, који по принципу дијалектичког јединства и борбе супротности, у исто време штите поредак владајуће структуре, оличене у држави и њеним социјалним институцијама, као и интересе корисника својих услуга, на које се директно одражава свакојака неправда таквог

8) Lenia Samuel, *Droits sociaux Fondamentaux*, Editions du Conseil de l'Europe, Strasbourg, 1997, p. 321

9) Jane Pillinger, *Quality in social public services*, European Foundation for The Improvement of Living and Working Conditions, Dublin, 2001, p. 42.

друштвеног функционисања. Како је разлучивање те контрадикторне улоге, на државном нивоу организованог и контролисаног социјалног рада, који истовремено учвршћује и слаби конкретну друштвену структуру, неопходно за теоријску анализу радикалног приступа, то му је у следећем наслову и посвећена пажња.

## **2. ПРОТИВУРЕЧНА ФУНКЦИЈА СОЦИЈАЛНОГ РАДА У ДРУШТВУ**

Стављајући у фокус својих теоријских разматрања друштвене детерминанте које узрокују социјалну неједнакост и статусни јаз између моћних и богатих, наспрам немоћних и сиромашних, радикална оријентација теоријски постулира и у гносеолошком контексту отвара питање специфичних аспекта институционалне функционалности и смисла социјалног рада. Као допуну, прилог и критички осврт традиционалним концептима, који есенцију професионалне делатности социјалног рада углавном распознају у његовим хуманистички задатим формама хуманог мењања личности и карактеролошке структуре ресоцијализованих, и са постојећим нормама усаглашених људских поступака, ови мислиоци откривају и нуде његову другу страну, оличену у више облика друштвене агентуре која делује у име и за интерес носиоца власти. Преиспитујући истинску хуманост таквог социјалног рада који штити неправедно уређен друштвени систем и дозвољава екстремне неједнакости и социјалну искључивост појединих групација, присталице корених друштвених промена указују да се службе социјалног рада уствари налазе у функцији примарног служења држави и њеним власницима капитала. Социјални радници су специфична врста државних агената који су плаћени да прате, мењају, контролишу, кажњавају и прилагођавају оне припаднике заједнице који се опиру друштвеним правилима понашања и структурном устројству социјалне доминације и владања мањине (богатих) над већином (сиромашних), чиме директно доприносе конзервирању социјалне отуђености и структурне конфликтности.

Агентура репродукције се институционалном социјалном раду као одлика приписује на основу чињенице да се он стара за очување потенцијала радне снаге у постојећем друштву. Слично индустријским робама за широку потрошњу (нпр. у области прехранбене, текстилне и њима сличне индустрије) које се константно производе и обнављају, и социјални рад се стара за обезбеђење и репродукцију радне снаге као робе. Социјални рад се посебно

стара за оне најамне раднике који, због социјално политичког притиска којем су свакодневно изложени, могу да постану психички и физички неупотребљива радна снага. Поред тога, низом стручних мера социјални рад негује резервну индустријску армију која може да се активира у процесној фази индустријског просперитета.

Агентура социјализације се огледа у функционалном смислу, сматрају радикални теоретичари, тако што социјални рад васпитним интервенцијама према антисоцијалним појединцима, групама и заједницама штити норме и вредности постојећег друштва. Социјални радници у социјално терапеутском виду посредују својим клијентима значај рада, дужности, послушности, поверења; примат дајући вредностима породичне заједнице, које се посебно актуализују у породичним, брачним и васпитним саветовалиштима. Институционално профилисан социјални рад као и друге државне институције (полиција, правосуђе) од државе је опуномоћен да се стара о преношењу и трајности официјелних норми. Саставни сегменти методичких модела социјалног рада инкорпорирају у себи правило да онај прекршитељ друштвених правила понашања који се покаје и обећа да ће их се убудуће придржавати, обавезно се награди неком врстом потпоре, помоћи, уступка, привилегије и сл. Социјализацијски ефекти социјалног рада остварују се такође и путем приписивања личне кривице клијентима за стање у које су доспели првенствено због друштвених услова.<sup>10)</sup> Потенцирајући рад са појединцем – случајем, заснован на психологизацији и субјективизацији - наводно од друштвених токова издвојеног субјекта - стручњаци у сфери социјалног рада наменски оптерећују у социјално психичком смислу кориснике својих услуга, провоцирајући њихову моралну свест и одговорност како би их кроз притисак боље прилагодили постојећим друштвеним обрасцима живота. У име успешне социјализације и стабилности датирајућег друштвеног поретка, социјални рад захтева нормативно пожељно понашање, боље рећи механичко прилагођавање и укалупљавање, при том не хајући много за хуману задатост друштвеног благостања и човека као његовог носиоца.

Агентура компензације препознаје се као функционални сегмент социјалног рада у његовом покушају да замени стварне и фиктивне узроке настанка социјалних проблема у друштву. Дубоке темељне противречности и неправде друштвеног система саздане на динамици класне структуре, које се колективно продукују у ре-

---

10) Шире о етичким противречјима социјалног рада ове врсте погледати: Frederic Reamer, *The social Work Ethics Audit*, Washington, NASW Press, 2001.

алности свакодневног живота,<sup>11)</sup> социјални рад, као на државном нивоу организована делатност, покушава да припише индивидуалним недостацима психички нестабилних појединаца успаване друштвене и личне одговорности. Компензаторска одлика социјалног рада, подвлаче радикални теоретичари садржана је и у прикривању противуречности које постоје између – подруштвљеног рада и приватног присвајања производа рада, што је евидентно у следећим корелатима:

- друштвено богатство и индивидуално стварање капитала;
- идеје државе благостања и реални домети државе благостања;
- загарантоване једнакости шанси и практичне неједнакости, као и
- високоразвијене производне снаге и рђави радни услови.

У служби компензовања државних недостатака, социјални рад својим социјалним пројекцијама поравнава и прикрива дефиците у „суперкапитализацији” привредног сектора и са њом повезаној „хипокапитализацији” јавног сектора, покушавајући при том - подржани од владајуће структуре - да ублаже и организационим маневрима надоместе недостатке друштвене инфраструктуре (школе, болнице, установе за коришћење слободног времена, стамбени фонд и сл.) без које се не може успешно вршити процес друштвене репродукције. Ови компензацијски манири институционалног социјалног рада наводе радикалне присталице да му припишу епитет лоше савести једног лошег друштва!

Агентура опресије учоава се у практиковању социјалног рада који штити друштво од могућих последица „ненормалног понашања” тако што их службено евидентира и класификује. Социјални рад открива и сервисира „социјалне случајеве” кроз административно установљене обрасце службених аката, чиме се практично остварује тесна сарадња са другим контролним механизмима друштвених процеса попут полиције и суда. Ваља напоменути да социјални рад углавном дисциплинује понашање само материјално непривилегованих и маргинализованих индивидуа где је изражена субјективистичка конфронтација између социјалног радника и клијента као и индивидуалистички шаблон за све случајеве.<sup>12)</sup> То за директну последицу има игнорисање истинских узрока ста-

---

11) Neil Thompson, „Ehentialis Ethics From Nietzsche to Sartre and Beyond.” *Ethics and Social Welfare*, vol. 2. no. 1, pp. 10-23.

12) John Rodger, „Discourse analysis social relationships in social work.” *British Journal of Social Work*, vol. 21, no. 4, pp. 63-80.

ња појединца кога условљава систем, наместо чега се као узроци пласирају лична неспособност, психичка слабост и морална несавесност. С тим у вези, социјални рад структурално условљене неправде прикрива тиме што пружа материјалну и духовно-саветодавну идеалну утјеху (тзв. психијатар за сиромашне) што све за циљ има помирење клијента који се настрано понаша са друштвом, упркос антагонистичким различитостима које их супротстављају. Опресивна функција таквог социјалног рада онемогућава солидарисање и самим тим пут до колективне свести и акције која би одстранила постојеће неправилности, због чега га радикални мислиоци фигуративно и пореде са кодификованим страхом постојећег система пред променама. Агентура дисциплинизације као што јој само име наглашава представља још један циљни аспект социјалног рада који се са државно-институционалног нивоа директно брине за прилагођавање клијената постојећој друштвеној структури. Такође, социјални рад се индиректно стара за контролу и усмеравање оних особа које су у ризику, а још нису постале клијенти у постојећој друштвеној структури, тако што се девијантно понашање у јавном мњењу стигматизише као лоше и непожељно. То се одражава и на чланове заједнице који се конформно понашају, под притиском социјалних служби које потенцијалним казним ефектом изазивају страх од девијантности; утичући тако, у складу са ефектом контраста, на осећај солидарности поштовалаца поретка - да буду бољи него они који су кажњени. Девијантност онога ко застрањује у понашању (енг. *out-group*) чини норму постојећег друштва чвршћим (енг. *in-group*), при чему долази до изражаја ефекат дисциплинизације социјалног рада који негује ону представу о непријатељу коју унутрашња група има о спољашњој. Посебно треба нагласити компетентну надлежност професионалног социјалног рада који девијантне изгреднике у појединим ситуацијама измешта из средине обитавања лоцирајући их у специјализоване азиле, прихватилишта, васпитне установе, затворе и сл.<sup>13)</sup>

На основу изнетих облика социјалне агентуре институционално заснованог социјалног рада које подвлаче радикални теоретичари, сасвим оправдано се са онтолошког стајалишта може поставити питање: чије интересе уствари штити ова специфична хуманистичка делатност? Креатори ове теоријске концепције су заправо пре више од пет деценија отворили сву комплексност овог питања, тј. противуречне улоге социјалних радника, који у складу са државним интересима очувања постојеће друштвене структуре,

13) Walter Hollstein, Marianne Meinhold, *Socijalni rad u kapitalističkim produkcionim uslovima*, Viša škola za socijalne radnike, Beograd, 1980. str. 139-141.

истовремено институционално помажу, али и кажњавају, различите врсте невољника. Изнети став се у својој сазнајној опречности да разумети само под условом ако се у обзир узме елиминација било какве колективне одговорности државе и друштва, коју у форми преваре, кроз прикривање корених друштвених узрока социјалне проблематике кривотвори традиционални социјални рад, пласирајући као једине и доминантне факторе девијантности психичку, социјалну и моралну инфериорност неприлагођених појединаца!

Не распознавајући цивилизацијску превару обмањујућег помагања,<sup>14)</sup> на државном нивоу организован и контролисан социјални рад, своју пажњу усмерава на дијагностичким шифрама обележене индивидуе, које се опиру постојећем поретку, сведочећи његову дисфункционалност. На тај начин, хумани професионалци у суштини раде против интереса својих штићеника, а за интерес конкретног нехуманог и неправедног друштва и државе, проглашавајући их јединим кривцима који су лично одговорни за властиту судбину. При том се никада и ни под којим условима не доводи у питање стожерна вредносна основа актуелног друштва, коју дефинише, установљава и путем моћи за себе чува владајући слој, који вођен приватном својином и профитом, цивилизацијски законито практикује мањи или већи степен социјалне неправде. Чувајући баш ту социјалну неправду у складу са којом умножавају свој иметак, друштвени статус, моћ и владавину, у форми очувања тренутне констелације статусних позиција у заједници, прокламативно се, зарад идеала хуманости, идеолошки величају вредносне представе демократије, социјалне државе, праведности, благостања, при чему се јавља апсурд већ потенцираног интегрисања у те, човековој природи и потребама, отуђене и крајње нехумане вредности!<sup>15)</sup>

Кроз овакав теоријско-методолошки приступ пружања минималне помоћи маргиналним појединцима, социјални рад, сматрају радикални мислиоци, врши функцију агента социјалне контроле и владања, поспешујући тако цивилизацијску обману о хуманом смислу милосрдне помоћи којом се људи, који чине тзв. „друштвени отпад“ и „друштвени динамит“ жигошу као болесни или поремећени. То за последицу има одузимање њихове друштвене легалности и озбиљности, што им умањује шансе за колективно покретање

14) Шире о овоме погледати: Милан Петричковић, „Цивилизацијска злоупотреба помоћи као казне у институционалном социјалном раду.“ *Социјална мисао: часопис за теорију и критику социјалних идеја и праксе*, Београд, год. 2010. бр. 68. стр. 49-64.

15) Malkolm Pejn, *Savremena teorija socijalnog rada*, drugo izdanje, Filozofski fakultet Univerziteta u Banja Luci, 2001, str. 178.

незадовољства око услова живљења и социјалне неправде, па уместо да постану енергетски стимуланс за милитантност друштвених акција преображавања, због своје патње и дисквалификационе запуштености, постају у најбољем случају објекти сажаљења, или се третирају као друштвена безнадежност, која изазива трошкове и моралну самоосуду, као и посебно изражену осуду заједнице.<sup>16)</sup>

Кроз тако изграђену илузију се доследно традиционално чувана представа о наводно здравом друштву, са узвишеним идеалима који морају да се штите од оних који ремеће њихов вредносни смисао, а за које реалне чињенице сведоче како сликовито каже Андре Горц, да је „дубоко варварско” пошто оно не тежи никаквој цивилизацији друштвеног опстанка и друштвених односа, никаквом благостању друштвеног индивидуума кроз економски, културни и друштвени развој, на уштрб чега се као врховни циљ налази једино умножавање профита.<sup>17)</sup>

### 3. МОГУЋНОСТИ ПРАКТИЧНЕ ПРИМЕНЕ ИЛИ УТОПИЈА РАДИКАЛНОГ СОЦИЈАЛНОГ РАДА

Теоријска издвојеност радикалног приступа у односу на све остале концепције данас актуелне науке социјалног рада почива на њеној епистемолошкој парадигми корених пројекција свеопштермењања друштвених основа и структуре, чију есенцију карактерише синтеза изражених противречја, социјалне неправде и бројних конфликта који пресудно и узрокују социјалну нестабилност. Та аутентична теоријска поставка, једина не стабилизује постојећи друштвени систем путем стручно-корективних мера којима се поправљају „изопачени отпадници” квази-здрог и праведног друштва. Насупрот томе, она најдиректније јасно подвлачи његову дубоку нехуманост и изопаченост које се непосредно одражавају на човека појединца,<sup>18)</sup> што се током историјско-цивилизацијског развоја законито практично рефлектује у форми изражене и константно присутне социјалне неједнакости и неправде.

Одатле, присталице овог учења са телеолошких позиција критички преиспитују логику истинске хуманости институцио-

---

16) Милан Петричковић, „Сиромаштво у функцији егзистенцијалне отуђености становништва Србије.” *Социјална мисао: часопис за критику социјалних идеја и праксе*, Београд, год. 2011. бр. 69. стр. 63-79.

17) Andre Gorc, *Zur strategie der Arbeiterbewegung in Neokapitalismus*, Frankfurt, 1967, pp. 86-87.

18) Ben Jackons, *Poverty and the Planet: a Question of Survival*, Penguin, London, 1994. pp. 21.

налног социјалног рада, који, када се дијалектички рашчлани, ни пошто не доводи у питање реалне темељне узроке који стварају друштвене проблеме. Као негацију таквог конзервирања дехуманизованог друштва путем делатности социјалног рада, радикални теоретичари постулирају и исправним сматрају само онај социјални рад који децидирано има за циљ корениту промену друштвене организације, чиме би се створиле реалне претпоставке и конкретни услови за праведнији и сигурнији развој човека у заједници.<sup>19)</sup>

Управо та кључна парадигма радикалног социјалног рада, која циља у правцу мењања структурних темеља друштвеног хабитуса, тешко је бремене њене методолошке примењивости и ефикасности. Јасније исказано, поставља се с тим у вези логично питање: да ли је заиста могуће и у којој мери да институционални социјални рад, чије активности организује, уређује, финансира и контролише држава, својим стручним утицајима утиче на промену и рушење њених структурних стратума у борби за социјалну правду и егзистенцију достојну људској природи? Које су то конкретно радикално постулиране методе којима би социјална служба могла да промени саме корене друштвене бити, иначе током читаве историје цивилизације (као и данас) константно неправедне и у мањем или већем степену дехуманизоване и човековој генеричкој суштини стране? Реторско је питање: може ли заиста делатност социјалног рада у дихотомији између заштите интереса корисника својих услуга и интереса државе чији су социјални радници чиновници, да изврши револуционарни преврат и којим путем?

Упркос више него очигледном теоријском смислу преиспитивања друштвених основа класних разлика и искључивости, у вези са којима се намеће тежак апсурд историјски негованих и у свакој временској епохи опсталих односа неправде, револуционарни домети радикалне перспективе социјалног рада у смислу његовог практиковања носе утопијско обележје. То је типичан пример ограничених могућности да се теоријски апсолвиране идеје практично реализују у пракси, без обзира на њихову гносеолошку оправданост и смисленост указивања на стварно постојеће узроке који ће увек изнова репродуковати привидну, уместо истинске заједнице као човековог родног циља. Радикална оријентација, дакле полазном властитом идејом и циљно пројектованим захтевима темељних измена друштва, које би потенцијално могли анимирати социјални радници, бива у конкретним методама практичне реализације лимитирана.<sup>20)</sup>

19) Шире погледи: Janis Fook, *Critical social Work*, NSW, Alien and Unwin, 2003.

20) Devid Nov, *Uvod u teoriju socijalnog rada*, FPN, Beograd, 1997, str. 182.

Повратно искуство које се из праксе враћа радикалним теоретичарима, тврд револуционарни став о функцији социјалног рада, преобликује у, реалности примереније теоријске форме, које излазе из фиктивних оквира утопијске илузије. Тако се идеалима хуманости надахнути револуционари омикшавају реалнијим циљевима такозваних трагалаца за смислом и побуђивача свести. Фундирајући прогресивни теоријски поглед на социјални рад, у том контексту се као основа радикално умеренијих и практичном остварењу ближих ставова, постулирају принципи, саобразно којима се могу епистемолошки утврдити и конкретне методе деловања. Као примарни принципи прогресивног социјалног рада најчешће се наводе следећи:

- промоција државе благостања<sup>21)</sup> ;
- политичко веровање у партиципативну демократију;
- економско уверење које подразумева интервенције владе у функцији праведније расподеле друштвеног производа;
- примат стручних мера социјалног рада над економским циљевима државе;
- приврженост хуманизму, заједници и једнакости;
- уважавање социјалне заштите као инструмента за промоцију једнакости, солидарности и заједништва;
- социјални рад базиран на социјалној правди, који третира људе са уважавањем, јача достојанство, интегритет и самоодлучивање.<sup>22)</sup>

Наведени постулати чине окосницу структуралног модела социјалног рада, чије се карактеристике могу сагледати кроз призмом неколико његових циљева. Трансформација је идеја водила структуралног социјалног рада, који у први план ставља промене друштвених односа, које су важније од бављења последицама тих односа. Трансформација у суштини представља померање од друштвених односа заснованих на неједнакости и подржавању од стране значајних друштвених институција, према друштвеним односима који почивају на једнакости са колективном, партиципативном идеологијом. Друштвене основе се морају јасно препознати као нехумане и неправедне, што захтева перспективу запажања и уважавања различитих интересних група у сукобу. На основу тога би се могло утицати на смањење изражених антагонизама и

---

21) Упоредити са: Stefan Moren, „Social work is beautiful, on the characteristic of social work.” *Scandinavian Journal of Social Welfare*, vol. 3. no. 3. pp. 158-166.

22) Malkolm Pejn, *Savremena teorija socijalnog rada*, op. cit. str. 171.

доминације, у друштву моћнијих над немоћнима, кроз економско, па онда и свако друго ослобађање, које би било праћено и могућношћу смењивања управљача над онима којима управљају.

Практична потврда изнетих теза уочљива је у пракси кроз методолошку реализацију оснаживања и заступања,<sup>23)</sup> путем којих се стручни социјални рад супротставља различитим моћима друштвене структуре. Иако, ту друштвену базичност социјални радници не могу да коренито промене, њихов утицај може да је јасно актуализује, доведе у питање и у смислу сврсисходности озбиљно пољуља, при чему макар и мали помак смањења инфериорности зависних доприноси њиховом ослобађању и егзистенцијалном самопотврђивању. Трансформација те врсте исходује тезом о генези „човека-објекта” у „човека-субјекта” који се од неслободног и неоствареног оруђа у служби профита преображава у слободног ствараоца који сам обликује и одлучује природу властитог егзистирања.<sup>24)</sup>

Подизање свести је још један циљ и методолошко-операционални задатак социјалног рада на који указују структуралисти, имајући у виду сазнајно освешћивање (стицање и умножавање знања) као битан параметар евентуалних могућности измене друштвеног положаја маргиналних припадника заједнице. Низак образовни ниво често је комплементарна датост која прати материјалну оскудицу и сиромаштво, кршење друштвених норми, токсикоманију, културну заосталост и сл. што ове индивидуе између осталог спречава да мисаоно проникну у узроке властитог, као и друштвеног положаја, а онда наравно и потенцијалне начине промене истог. Подстицај развоја свести, захваљујући којој човек као морални субјект може да проникне у дијалектику узрочно-последичних веза на релацији јединка-друштво, свакако су битан услов за креирање његове сопствене воље и њом досегнутих егзистенцијалних нивоа самопотврђивања.<sup>25)</sup> Буђење свесности о спрези појединца-микрокосмоса, са мноштвом рефлексија друштвеног макрокосмоса, практикованог кроз разлучивање могућих алтернатива утицаја на узроке који су индивидуу довели до друштвено незавидне позиције и етикетирања, је полазна zaloга да она може успешно да контролише последице и квалитативно побољшава своје обитавање.

23) О заступању као етичкој обавези социјалних радника видети више у Мирослав Бркић, *Заступање у социјалном раду*, Факултет политичких наука, Београд, 2010.

24) Jeremy Hazell, *Personal Relationships Therapy*, London, 1995. p. 17.

25) О значају моралних димензија човекове слободне воље у контексту социјалног рада погледати шире: Милан Петричковић, *Етика социјалног рада*, Социјална мисао, Београд, 2011.

Редефинисање је свакако један од полазних корака на том путу разумног одгонетања констелације друштвених снага и положаја, који води у правцу трезвеног схватања маргиналних слојева становништва, о томе ко са позиција друштвене повлашћености узрокује њихову потчињеност. На ваљаном разлучивању садржаја и форме, „ствари по себи” и „ствари за себе” утемељено откривање латентних узрока социјалне неправде, помаже угроженим појединцима да направе разлику између друштвених чињеница какве формално изгледају и каква је заправо њихова права суштина. Структурални социјални рад је у служби тог проницљивог откривања детерминанти статусног подчињавања, развио и конкретне технике попут критичког дијалога, примене хумора, сазнајне дисонанце, метафоре и других вештина које олакшавају ширење сазнајног дискурса социјално жигосаних појединаца.

Колективизација је, условно узета, завршни задатак артикулисан у технику структурално оријентисаног социјалног рада, која након санирања ургентних стресних ситуација подразумева упућивање клијента у групе састављене од појединаца сличних проблема и друштвеног статуса. Тиме се поспешује повезаност особа са истим проблемима, што би требало да исходује колективним буђењем свести, које захтева заједничку акцију удружених људи, чиме се надраста индивидуална издвојеност и беспомоћност, усамљених и самих себи препуштених „социјалних случајева”. Здружени субјекти, са истим невољама и захтевима према друштву умногоне увећавају свој потенцијал притиска на институције социјалне заштите и јавно мњење, што може у пракси да резултује колективним акцијама са ширим или ужим еволуционим донетима. На овај начин, путем колективног заједништва учињене промене у друштвеној измени структуре и владања, ма колико биле тешко остварљиве, и у смислу домета ограничене, истинска су перспектива радикалног социјалног рада у његовој историјско-цивилизацијској генези од утопије до озбиљног теоријско-методолошког реализовања у пракси.

## ЛИТЕРАТУРА

- Петричковић Милан: „Бивствујућа аскеза социјалног рада у учењу Ериха Фрома.”, *Социјална мисао: часопис за теорију и критику социјалних идеја и праксе*, Београд, 2010, бр. 65.
- Петричковић Милан: „Цивилизацијска злоупотреба помоћи као казне у институционалном социјалном раду.” *Социјална мисао: часопис за теорију и критику социјалних идеја и праксе*, Београд, 2010, бр. 68.

- Петричковић Милан: „Сиромаштво у функцији егзистенцијалне отуђености становништва Србије.” *Социјална мисао: часопис за критику социјалних идеја и праксе*, Београд, 2011, бр. 69.
- Петричковић Милан: *Етика социјалног рада*, Социјална мисао, Београд, 2011.
- Briggs Harold, Kevin Corcoran: *Social Work Practice*, Portland State University, Chicago, 2001.
- Brkić Miroslav: *Zastupanje u socijalnom radu*, Fakultet političkih nauka, Београд, 2010.
- Diesing Paul: *How Does Social Science Work?*, University of Pittsburgh Press, 1991.
- Gorc Andre: *Zur strategie der Arbeiterbewegung in Neokapitalismus*, Frankfurt, 1967.
- Hajneman Robert: *Uvod u političke nauke*, CID, Podgorica, 2004, str. 61.
- Fook Janis: *Critical social Work*, NSW, Alien and Unwin, 2003.
- Franklin Synthia: „Expanding the vision of the social constructions debates: creating for relevance practitioners.” *Families in Society*, vol. 76, no. 7.
- Harcourt Wendy: *Feminist Perspectives on Sustainable Development*, London, 1994.
- Hazell Jeremy: *Personal Relationships Therapy*, London, 1995.
- Holmes Gary, Dennis Saleeby, „Empowerment, the medical model and the politics of clienthood.” *Journal of Progressive Human Services*, vol. 4, no. 1.
- Hollstein Walter, Meinhold Marianne: *Socijalni rad u kapitalističkim produkcioniim uslovima*, Viša škola za socijalne radnike, Београд, 1980.
- Hov Dejvid: *Uvod u teoriju socijalnog rada*, FPN, Београд, 1997.
- Jackons Ben: *Poverty and the Planet: a Question of Survival*, Penguin, London, 1994.
- Jones Howard: *Social Welfare in Third World Development*, Macmillan, London, 1990.
- Moren Stefan: „Social work is beautiful, on the characteristic of social work.” *Scandinavian Journal of Social Welfare*, vol. 3, no. 3.
- Pejn Malkolm: *Savremena teorija socijalnog rada*, drugo izdanje, Filozofski fakultet Univerziteta u Banja Luci, 2001.
- Pillinger Jane: *Quality in social public services*, European Foudation for The Improvement of Living and Working Conditions, Dablin, 2001.
- Reamer Frederic: *The social Work Ethics Audit*, Wshington, NASW Press, 2001.
- John Rodger: „Discourse analysisan social relationships in social work.” *British Journalof Social Work*, vol. 21, no. 4.
- Ronnby Alf: „Praxiology in social work.” *International Social Work*, vol. 35, no. 3.
- Samuel Lenia: *Droits sociaux Fondamentaux*, Editions du Conseil de l’Europe, Strasbourg, 1997.
- Smith Dorothy: „Women’s perspective as a Radical Critique of Sociology.” *Sociological Inquiry*, vol 9, no. 44.
- Thompson Neil: „Ehentialis Ethics From Nietzsche to Sartre and Beyond.” *Ethics and Social Welfare*, vol. 2, no. 1.

**Milan Petrickovic****THEORETICAL UTOPIA OF RADICAL SOCIAL WORK****Resume**

As a negation of all the other theoretical approaches in the science of social work, radical orientation postulates the idea of root transformation of the existing social relations among the classes.

Unlike the dominant psychological teachings which used to give prominent place to the individual as a misfitting member of the community, these theoreticians give priority to the causes of social injustice and unequal chances which determine social matter decisively.

Instead of stigmatizing the members of marginal groups as the culprits for their own position, they place causality and responsibility into the thorough conflict of civilisational continuous dissent between the powerful and the powerless. Only a revolutionary change of that attitude, they claim, is a *conditio sine qua non* for a truly humane and free man and human society.

Precisely for that reason, the application of this theory in practice assumes an utopistic feature. The ranges of revolutionary social work up till now have reached only fragmentary breakthroughs. For the time being, both theoreticians and practical social workers on the one hand, and marginal members of the society on the other, have to be satisfied with a limited result. Practical modes of that are shown in enhancement of personal participation, strenghtening, representation, building of subjective responsibility of decision-making and actual acting for existential welfare.

**Key words:** theory, radical social work, radical structuralism, utopia, social injustice.

---

\* Овај рад је примљен 23. марта 2015. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 20. априла 2015. године.



*Мирјана С. Максимовић*

*Тим за социјално укључивање и смањење сиромаштва\**, Београд

## ПОШТОВАЊЕ ЉУДСКИХ И МАЊИНСКИХ ПРАВА У ПРОЦЕСУ ПРИСТУПАЊА ЕВРОПСКОЈ УНИЈИ

### Сажетак

Поштовање људских и мањинских права је изузетно важна тема за европске интеграције држава, без обзира што јесте чињеница да њоме пре свега доминирају економске теме. Поштовање људских права и стварање и функционисање демократског друштва јесу средство и циљ свеобухватне реформе друштва чији је циљ квалитетнији и сигурнији живот грађана, док је чланство у Европској унији само један у низу инструмената у остваривању тог циља. Имајући то у виду, развој и поштовање културе људских права представља основни предуслов за укључивање у систем односа које Европска унија ствара. Прилагођавање и постизање стандарда и правила у области људских права подразумева изградњу друштвеног система који је у стању да те стандарде потпуно примењује у држави, као и да их унапређује и развија. Општа научна метода која је коришћена је хипотетичко-дедукативна метода, као метода која се намеће због потребе стварања везе између искуствених и теоријских мишљења. Основни научни циљ јесте пружање научне анализе поштовања људских права као критеријума за чланство у Европској унији, док је друштвени циљ пре свега усмеравање пажње научне и стручне јавности на ову тему која у досадашњем развоју није била адекватно позиционирана на листи приоритета.

Изводи се закључак да иако није генерално тачно одређен и у потпуности развијен, критеријум поштовања људских права под-

---

\* Сви погледи и тезе у тексту представљају лични став аутора, а не институције у којој је запослен

разумева пре свега капацитет државе да преузме обавезе које у овој области постоје током придруживања и приступања, али и преузимање обавеза које проистичу из пуноправног чланства у ЕУ. Самим тим се о поштовању и развијању културе људских права може, превасходно, говорити као о основном критеријуму за чланство у ЕУ, без чијег испуњавања даљи кораци у процесу ниси могући.

**Кључне речи:** Људска и мањинска права, Европска унија, Политика проширења, Повеља о основним правима, међународна сарадња, демократизација, транзиција, Оснивачки уговори.

## 1. ОСНОВНЕ ОДРЕДБЕ О ЉУДСКИМ И МАЊИНСКИМ ПРАВИМА

Полазећи од значаја задовољења неопходних животних потреба човека, настао је и стално је присутан напор људи да им основне животне потребе буду на достигнутом цивилизацијском нивоу заједнице, од власти буду дефинисане, признате и заштићене. Настанак права уопште, а тако и људских права као ужег појма, везује се за настанак и постојање државе. Пре државе и ван државе, нема права, а ни људских права, као ужег појма везаног непосредно за човека, а самим тим пре државе и ван државе нема ни човека као субјекта права. Људска права су средство створено и стављено у функцију афирмације човека као слободне, материјално и духовно богате, изграђене личности. У прилог томе говори и чињеница да у Преамбули Повеље УН стоји одредница да је циљ УН „да успоставимо веру у основна права човека, у достојанство и вредност људске личности“<sup>(1)</sup> Људска права су неопходан и непосредан услов за очување човековог живота и достигнутог животног статуса уопште и услов његовог даљег развоја и афирмације као таквог.

Када је реч о Европској унији, као организацији *sui generis*, одредбе о људским и мањинским правима нису формално уведене у Оснивачке уговоре све до реформи у Мастрихту и Амстердаму. Европске заједнице развијале су се упоредо са тематски одвојеном, али по чланству веома блиском организацијом - Саветом Европе. Овом органу је у највећој мери, препуштено старање о владавини права, демократији и заштити људских и мањинских права у Европи, док су се ЕЗ понајвише старале о економској ситуацији и сарадњи међу државама. Према члану 6 (1) Уговора о Европској унији „Унија је заснована на начелима слободе, демократије, поштовања људских права“ и основних слобода и владавине права,

1) Информациони центар УН у Београду, *Повеља Уједињених нација*, 1945.

начелима заједничким државама чланицама. Унија ће поштовати људска права гарантована Европском конвенцијом за заштиту људских права и основних слобода, као и она која извиру из уставних традиција заједничких државама чланицама као општи принципи комунитарног права.”<sup>2)</sup> Људска права, такође, представљају један од циљева заједничке спољне и безбедносне политике, јер члан 11. Уговора о ЕУ наводи да је један од основних циљева Уније у спољним односима ”развијање и консолидација демократије и владавине права, као и поштовање људских права и основних слобода”.<sup>3)</sup> Принципи слободе, демократије, поштовања људских права и основних слобода и владавине закона су нераздвојни и од пресудне важности за процес европске интеграције. Придруживање ових принципа представља предуслов за мир, развој и безбедност у сваком друштву.<sup>4)</sup> Европска унија подстиче универзалност и недељивост свих људских права - грађанских, политичких, економских, социјалних и културних - као што је предвиђено у Универзалној декларацији о људским правима и потврђено од стране Светске конференције о људским правима (Беч, 1993. године). Уговор о Европској унији (члан 11.)<sup>5)</sup> дефинише да је један од циљева ЕУ за заједничку спољну и безбедносну политику и у развоју и консолидацији демократије и владавине права и поштовању људских права и основних слобода, док се даље предвиђа (члан 177. став 2) да ће развој политике Заједнице допринети циљу развоја и консолидације демократије, владавине права и људских права. ЕУ чини људска права централним аспектом њених спољних односа, како у политичком контексту, у погледу дијалога са трећим државама, кроз своје развојне политике и помоћ, тако и кроз своје деловање у мултилатералним форумима, као што су Уједињене нације. Међутим, од 1995. године Европска унија је клаузулу људских права учинила обавезном у свим споразумима, односно она је од тада саставни део свих споразума које ЕУ потписује са трећим странама. На тај начин се поштовање људских права и демократије дефинише као основни елемент у билатералним односима. Клаузула људских права, коју је Европска унија увела 1995. године у све своје билатералне споразуме, као и у споразуме сарадње, јесте аде-

---

2) Душко Лопандић, *Оснивачки уговори Европске уније*, Канцеларија за придруживање Србије и Црне Горе ЕУ, Европски покрет у Србији, Министарство за економске односе са иностранством РС, Београд, 2003. стр 15.

3) *ibid*, стр. 17.

4) Сајмон Хикс, *Политички систем Европске уније*, Службени гласник, Београд, 2007. стр.42.

5) *ibid*

кватно средство за санкционисање свих трајних и озбиљних прекршаја људских права. Међутим, она не може бити сведена само на једноставно средство санкционисања и кажњавања јер се на тај начин лако може доказати да је она подбацила у остварењу свог циља. Све што се схвата под клаузулом људских права је много шире, различитије и иновативније од једноставног санкционисања кршења људских права. Много је важније нагласити да се првенствено сматра да је управо ова клаузула у правном смислу, основна заштита поретка који је заснован на демократским слободама и поштовању појединца, односно идејама на којима ЕУ почива, али са друге стране она је од изузетне важности за даљи развој политичке уније којој ЕУ тежи. Људска права се у том односу посматрају као основни елемент заштите и развоја европског идентитета јер се на тај начин постиже ширење европских вредности. Са једне стране споља, обавезивањем свих трећих страна које потписују споразуме са ЕУ да постигну адекватан ниво заштите и примене одредби људских права, како би се уопште и ушло у даљи развој економских односа, а са друге стране очувањем сопствене перцепције ЕУ као заштитника, основног покретача и елемента развоја свих демократских вредности.<sup>6)</sup>

## 2. НАДЛЕЖНОСТИ ЕУ У УРЕЂИВАЊУ ЉУДСКИХ И МАЊИНСКИХ ПРАВА

Имајући у виду да Европска унија нема изворне надлежности да уређује питања људских и мањинских права мора се истаћи да она ипак чине опште принципе комунитарног права, али и један од основних циљева тзв. другог стуба, односно заједничке спољне и безбедносне политике. Такође, људска и мањинска права представљају и важан сегмент политике проширења ЕУ, као инструмента њене спољне политике.<sup>7)</sup> Пето проширење<sup>8)</sup> ЕУ и Процес стабилизације и придруживања показују да промоција демократије

6) Томас Флајнер, "Људска права и људско достојанство", Гутенбергова галаксија, Београд, 1996. стр. 77.

7) Милутин Јањевић, *Спољна политика Европске уније*, Службени гласник, Београд, 2007. стр. 69.

8) ЕУ до данас познаје шест таласа проширења: 1. јануар 1973. – Уједињено Краљевство, Ирска, Данска, 1. јануар 1981. – Грчка, 1. јануар 1986. – Португал, Шпанија, 1. јануар 1995. – Аустрија, Финска, Шведска, 1. мај 2004. – Кипар, Малта, Мађарска, Чешка, Словачка, Пољска, Словенија, Естонија, Летонија, Литванија, 1. јануар 2007. – Румунија, Бугарска, Такође, постоји још једно проширење које се десило уједињењем Немачке, а које многи аутори зову заборављеним.

и заштите људских и мањинских права може бити чак и основни мотив Европске уније за спровођење политике проширења према одређеној земљи или региону. Поштовање људских и мањинских права, као и других политичких критеријума није само услов за пријем у чланство Европске уније, већ и услов за улазак у уговорни однос са ЕУ и добијање статуса кандидата. Међутим, треба имати у виду да се ни после добијања наведеног статуса земља кандидат не ослобађа обавезе да поштује и унапређује систем заштите људских и мањинских права. Европска унија промовише поштовање људских и мањинских права како у својим границама тако и ван њих. Фокус, у процесу придруживања, је пре свега на грађанским, економским, социјалним и културним правима, као и на промоцији права жена и деце, права мањина и расељених особа.<sup>9)</sup> Европска унија представља превасходно мирнодопски и развојни процес интеграције, који полази од држава као ”господара уговора”, али суштински обухвата велики број учесника и корисника, као што су привредни субјекти, професионалне асоцијације, политичке организације, региони, грађанско друштво, јавност, грађани као појединци и др.<sup>10)</sup> Реч је о процесу који успешно излази у сусрет захтевима глобализације, дајући рационалан, ефикасан и легитиман одговор овом историјском изазову. Такав одговор садржан је у развијеном правном систему, у демократској институционализацији и општеприхваћеној процедури одлучивања и спровођења европских одлука. Крајњи циљ интеграције је задовољење интереса грађана држава чланица, који постепено постају грађани Европе. На тој основи Европа постепено добија свој историјски нови унутрашњи и спољашњи идентитет. Читав процес обавља се у оквирима правних правила, процедура и институција којима се афирмише идеја наднационалног законског поретка и добро уређене политичке заједнице.”<sup>11)</sup> Политички критеријуми први су услов да би се уопште приступило преговарању, али тек после потписаног и ратификованог уговора о придруживању и формално поднете кандидатуре. Претендент на чланство у ЕУ мора у потпуности да испуни групу политичких услова што пре свега значи да мора постојати демократија чија је стабилност осигурана ефикасним функционисањем државних институција. Надлежне институције

9) Дезмон Динан, *Све ближа унија – увод у европску интеграцију*, Службени гласник, Београд, 2009. стр. 14

10) Trevor C Hartley, *Основи права Европске заједнице*, Београдски центар за људска права, превод: проф. др Обрад Рачић, Београд, 1998. стр. 11.

11) ”Национална стратегија Србије за приступање Србије и Црне горе Европској унији”, *Влада Републике Србије*, 2005, [http://www.seio.gov.rs/upload/documents/nacionalna\\_dokumenta/nacionalna\\_strategija\\_srbije\\_za\\_pristupanje\\_ccg\\_eu.pdf](http://www.seio.gov.rs/upload/documents/nacionalna_dokumenta/nacionalna_strategija_srbije_za_pristupanje_ccg_eu.pdf), стр. 9.

ЕУ детаљно анализирају пре свега улогу и овлашћења националног парламента, независност судства, као и финансирање и ефикасност правосуђа. Реч је о основним правима човека, као што су слобода мишљења, слобода медија, равноправност полова, дечија права, као и права особа са инвалидитетом, сиромашних, старих и осталих осетљивих група становништва. Зрелост и хуманост једног друштва мери се, дакле, не само његовим законима и добрим намерама, већ стварним положајем најслабијих и њиховом заштитом.<sup>12)</sup> Европска унија посебну пажњу поклања положају мањина и њиховој евентуалној дискриминацији, имајући у виду вишенационалност континента и историјске догађаје.

### 3. ОДНОС ИЗМЕЂУ ЉУДСКИХ ПРАВА И ДЕМОКРАТСКОГ ДРУШТВА

Веза између људских права и демократског друштва је сигурно најважнија карактеристика процеса приближавања одређене државе Европској унији. Политичка наука све више указује на међусобну зависност људских права и демократије јер основна права стварају демократију, а демократски систем осигурава и негује основна права. Међутим, није увек случај да се веза између демократије и основних права види на први поглед, темељ је у томе да основна права онемогућавају директно уплитање држава у подручја приватног и друштвеног живота, док се управо у систему државе утврђује суверенитет, односно обухватно самоодређење сваког народа. Сматра се да тако заштита мањина постаје основни принцип демократије односно јединствени производ основних права, као и да основна права у овом смислу нису ништа друго већ демократија, односно представљају њен интегрални део. Укључивање у европске интеграционе токове кроз процесе придруживања и приступања Европској унији је стратешко одређење сваке државе која се за такав пут определи, под претпоставком да оно почива на широком политичком и социјалном консензусу у држави. На самом почетку, овај процес захтева испуњавање елементарних претпоставки садржаних у тзв. политичком критеријуму из Копенхагена, међу којима је свакако најрелевантнији изградња институција и реформа правног система како би се обезбедиле ефикасне мере за спречавање и сузбијање дискриминације, односно постављање основе за развијање много ширег контекста, а то је поштовање и развој људских права. Имајући у виду да свака држава у процесу придруживања и

12) Кристијан Томашут, *"Људска права између идеализма и реализма"*, Београдски центар за људска права, 2006. стр. 43.

приступања ЕУ, има обавезу да приступи сукцесивном прилагођавању свог правног система правним дoметима правних тековина ЕУ - *acquis communautaire*, који је један од најразвијенијих савремених правих система у сваком погледу, тако да је, у том погледу, неопходно ослонити се на напредне норме правних тековина ЕУ. Самим тим, неопходно је успостављање чврстих основа за свеобухватан развој и неговање културе људских права.

#### 4. ОСНОВНИ ИЗАЗОВИ У ПРОЦЕСУ ПРИДРУЖИВАЊА И ПРИСТУПАЊА ЕУ

Европска унија је модел на основу кога функционишу најразвијеније државе Европе и модел који би и Република Србија требало да прихвати у условима у којима би хтела да се трансформише у модерну, стабилну државу XXI века. Значај европских интеграција је у постизању општег стандарда живота, који подразумева безбедност сваке индивидуе, како у економском смислу кроз добар стандард и сигурност, тако и безбедност кроз владавину права и поштовање људских и мањинских права. Значај прихватања тих стандарда има вредност саму по себи због навикавања на функционисање на сасвим другачији начин од постојећег. Постоји мишљење да је довољно усвојити саме стандарде, али не и даље се приближивати Европској унији, међутим за свако друштво у транзицији то није сасвим довољно. ЕУ је за друштва у транзицији добар водич са својим препорукама, где предлаже шта је то што треба урадити прво, а шта касније као потреба реформе друштва и државе. Међутим, без јасних упутстава и временских рокова, не би много било урађено, из тог разлога циљ не треба само да буде хармонизација права, већ и само чланство у Европској унији.

Критеријуми за приступање тзв. критеријуми из Копенхагена базирају се на оснивачким Уговорима ЕУ и тичу се политичких, економских и правних предуслова које једна земља мора испунити да би постала потенцијални кандидат за приступање Европској унији. Ови критеријуми се састоје у следећем:

1. стабилност демократије и институционална стабилност (постојање правне државе, вишепартијског система, плурализам, заштита људских и мањинских права итд.)
2. функционална, конкурентна, тржишна привреда
3. способност и капацитет да се преузму права и обавезе које пролазе из тековина Заједнице (*acquis communautaire* – правне тековине Европске уније)

4. сагласност са политичким циљевима Уније, као и економске и монетарне уније

Такође, основни политички критеријуми које је неопходно испунити како би држава напредовала у процесу европске интеграције су:

1. Демократија. Неопходно је постојање слободних непосредних избора, право на успостављање и функционисање политичких партија, слободан и једнак приступ слободној штампи, слобода удруживања, слобода мишљења, као и ограничавање извршне власти законима и омогућавање функционисања слободног судства.
2. Владавина права. Влада се у свом раду мора придржавати искључиво закона, који су усвојени утврђеном демократском процедуром.
3. Људска права. Реч је о правима која сваки појединац поседује на основу свог постојања као Људског бића, она су неотуђива и припадају свима. Укључују, пре свега, право на живот, право на правично суђење, право на слободу, као и на заштиту од тортуре.
4. Поштовање и заштита мањина. Припадници националних мањина морају бити у стању да сачувају своју различитост у погледу културе, навика и језика, а да не нарушавају туђа Људска права, као ни демократске процедуре и владавину права и да у том процесу нису дискриминисани ни у једном погледу.<sup>13)</sup>

Једна од основних карактеристика ЕУ је њен наднационални законски поредак који је, иако ограничен на уговорима дефинисане правне области, основни механизам за уједначавање активности држава чланица у бројим сферама друштвеног живота. ЕУ је овлашћена да доноси обавезујуће правне акте само у оним областима које су јој изричито делегиране оснивачким уговорима. Њиховом анализом може се утврдити да је забрана дискриминације у ограниченом виду била загарантована још Уговором о оснивању Европске заједнице тј. Римским уговором. Овај Уговор у то време само делимично регулише правна питања из сфере забране дискриминације и поштовања људских права, али може се сматрати као зачетак стварања услова за њихов развој, иако не установљава системска решења за ове области. Његове су се одредбе првобитно бавиле дискриминаторним понашањем тек по два основа, јер је чланом 6.

13) Весна Кнежевић-Пређић, „Извори права Европске уније“, Право Европске уније, према и редакција Добросав М. Митровић и Обрад Рачић, Службени гласник, 1996. стр. 112.

Римског уговора била прописана забрана дискриминације по основу држављанства, али је ова одредба пружала заштиту искључиво држављанима држава чланица ЕЗ/ЕУ, али не и држављанима трећих земаља.<sup>14)</sup> Чланом 119. успостављена је била забрана родне дискриминације у сфери остваривања зарада. У члану 6. Уговора о ЕУ, односно Уговора из Мастрихта у *acquis communautaire* се уводи концепт основних права међу којима се нашло и начело забране дискриминације, што је овим Уговором учињено посредно успоставивши обавезу поштовања уставне традиције заједничке свим државама чланицама које су као такве гарантоване и Европском конвенцијом за заштиту људских права и основних слобода. "Унија се заснива на начелима слободе, демократије, поштовања људских права и основних слобода и на владавини права, начелима која су заједничка свим државама чланицама. Унија поштује основна права која су гарантована Европском конвенцијом о очувању људских права и основних слобода, потписане 4. новембра 1950. године у Риму, и која потичу из уставних традиција заједничким државама чланицама, као општа правна начела Заједнице...."<sup>15)</sup> Уговором из Амстердама се, свакако, уносе најдалекосежније промене у област заштите од дискриминације и поштовања људских права. Овај Уговор проширује надлежности ЕУ и Суда правде у сфери заштите људских права и основних слобода, а начело полне равноправности уздиже у ранг начела комунитарног права. Иако је тек са Лисабонским споразумом<sup>16)</sup> Повеља о основним правима ЕУ добила правно обавезујући карактер као његов саставни део, она је и до тада била изузетно важна јер њене одредбе садрже изузетно широку листу основа по којима се дискриминација забрањује, а стварају услови за пуно поштовање људских права.<sup>17)</sup> Проглашена још у Ници 2000. године, Повеља у члану 21. одређује сопствено поље примене у сфери забране дискриминације осуђујући дискриминацију генерално, а затим наводи још 13 основа дискриминације који се Повељом изричито забрањују. Ова листа укључује свих шест до тада већ забрањених видова дискриминације, као и додатних седам

---

14) Лопандић Др Душко, *Оснивачки уговори Европске уније*, Канцеларија за придруживање Србије и Црне Горе ЕУ, Европски покрет у Србији, Министарство за економске односе са иностранством РС, Београд, 2003. стр. 76.

15) *Ibid*

16) Лисабонски уговор (такође познат као Реформски уговор) је међународни уговор потписан 13. децембра 2007. године у лисабону, његов службени назив је "Уговор о изменама и допунама Уговора о стварању Европске уније (Мастрихтски уговор) и Уговора о стварању Европске економске заједнице (ЕЕЗ) (Римски уговор)". Ступио је на снагу 1. децембра 2009 године.

17) Јањевић Милутин (превод и прир.), *Реформски уговор из Лисабона*, Службени гласник, 2008.

основа дискриминације, а то су: социјално порекло, генетске особине, језик, политичко и друго мишљење, припадност националној мањини, имовина и рођење). Вредност Повеље сеже много даље од програмских начела јер се Суд правде још од 2000. године у својим пресудама често позива на одредбе Повеље при интерпретацији норми правних тековина ЕУ. Ступањем на снагу Лисабонског споразума, 1. децембра 2009. године, Повеља је постала правно обавезујући документ за све државе чланице ЕУ, осим за Велику Британију, Пољску и Чешку. Велика Британија и Пољска успеле су на самиту Европске уније 18. и 19. октобра 2008. године, да се изборе да за њих не важе одређене одредбе Повеље. Без обзира на све изузетке, сигурно је да овај документ приближава Европу њеним грађанима и грађанкама јер представља концептно састављен документ о грађанским, политичким, привредним и социјалним основним правима. На тај начин, ЕУ је показала да су јој права грађана суштина деловања, као и да ЕУ коначно постаје не само економска већ и вредносна заједница. На тај начин, први пут у историји ЕУ, у једном документу обухваћена су сва основна права свих особа које живе у земљама ЕУ.

Када је реч о придруживању, мора се имати у виду да је Споразум о стабилизацији и придруживању првенствено трговински споразум, њиме се тек постављају темељи и општа начела даљег деловања и развоја у области заштите и поштовања људских и мањинских права.<sup>18)</sup> Међутим, све време трајања процеса придруживања траје и процес праћења напретка у овој области од стране Савета Европе. Европска унија није организација чије је првенствена сврха заштита људских и права мањина, у Европи ту улогу има Савет Европе у оквиру којег је донета и Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода. Споразум о стабилизацији и придруживању представља посебан облик споразума о придруживању којим се креира основ за унапређење односа и успоставља посебан начин сарадње између држава западног Балкана и ЕУ. Кључни делови за развој и заштиту поштовања људских и мањинских права у будућој придруженој држави јесу преамбула, у којој се начелно утврђују циљеви и тежиште овог односа, и општи принципи на којима се заснива политика уговорних страна као кључни елемент Споразума. Преамбула дефинише циљ Споразума као ”успостављање блиских и трајних односа заснованих на реципроцитету, заједничким вредностима и интересима, а политичка, економска и институционална стабилизација ових држава и национална и регионална безбедност представља средиште ових одно-

---

18) Владимир Медовић, *Међународни споразуми у праву Европске уније*, Службени гласник, Београд, 2009. стр.5.

са. Постизање овог циља подразумева демократизацију, владавину права, поштовање људских и мањинских права и слобода, развој цивилног друштва, изградњу институција, реформу државне управе, унапређење сарадње у економској и другим областима попут правосуђа и унутрашњих послова.<sup>19)</sup> Општи принципи наводе начела на којима ће се заснивати унутрашња и спољна политика уговорних страна, а која чине основне елементе овог споразума, реч је о начелима демократије и владавине права, поштовања људских и мањинских права, начелима међународног права и тржишне економије итд. Такође, држава је, по добијању статуса кандидата, дужна да поштује и штити људска и мањинска права, односно да настави да испуњава политичке критеријуме и то не само до тренутка ступања у чланство већ и после тога. Европски савет би могао, уколико утврди да земља кандидат систематски крши људска права, да суспендује, чак и откаже Споразум, а таква одлука обавезивала би и државе чланице Уније. Иако сама клаузула о људским правима нема директну примену, одлука Савета донета на основу такве клаузуле има. Самим тим, држава кандидат мора да штити људска права уколико жели да задржи статус земље кандидата и на крају уђе у чланство ЕУ.

Са приступањем Србије и Црне горе, Европска комисија је у многоме променила правила, пре свега имајући у виду научене лекције из претходних циклуса проширења. Наиме, две наведен државе ће прве приступати по новом моделу, односно прво ће отворити поглавља која управо третирају тематику поштовања основних права, реформе правосуђа, борбе против корупције, азила и миграција (поглавље 23 – правосуђе и основна права и поглавље 24 – азил и миграције).

Међу чланицама ЕУ, пример за санкционисање на основу кршења људских и мањинских права може бити Република Чешка, која је у јесен 1999. године била упозорена у вези са сегрегацијом Рома, као и Румунија која је била изложена сличним притисцима европских земаља по питању установа за социјалну заштиту или збрињавање деце.<sup>20)</sup> Политичко праћење земаља кандидата готово је континуирано и тај поступак одражава позицију ЕУ о демократизацији као трајном процесу, а не стању које се постигне у одређеном тренутку. Земље у процесу придруживања формално реагују тако што спроведу потребне институционалне промене и донесу релевантне законе, нпр. Закон о правима мањина, али те услове, а

19) Тања Мишчевећ, *Придруживање Европској унији*, ЕСПИ институт, Београд, 2005. стр. 22.

20) Теодор Малескану, „Интеграција Румуније у европску и атлантску структуру“, Међународна политика, Но 1038, 1995. стр. 89.

посебно њихову имплементацију у пракси није увек лако испуни-ти. Питање имплементације политичких услова дошло је у први план када је Европска комисија у својим редовним извештајима почела посвећивати све више пажње примени законодавства посебно у односу на *acquis communautaire*. Неке је политичке критеријуме могуће задовољити релативно брзо, нпр. нова словачка влада је од 1998. године, била под снажним притиском да испуни политичке захтеве. Потребне мере укључивале су одржавање општинских избора, који су одржани у децембру 1998. године, затим усвајање Повеље о локалној самоуправи, као и увођење непосредних избора за председника државе који су одржани у мају 1999. године, а један од важних услова било је и учешће опозиционих странака у парламентарним именованима. У другим случајевима, институционалне промене могу бити компликованије јер не укључују само формалне мере него и прилично сложене поступке, као и побољшање административне структуре.

Људска права јесу суштина постојања државе јер она мора да штити сва права појединаца који је чине и уређују. Веза између људских права и државе је на извесном тесту приликом придруживања и приступања земље Европској унији, посебно, јер је поштовање људских права пут ка праведнијем друштву за све државе у транзицији. Услови за приступање и пуноправно чланство Србије Европској унији јесу високи стандарди и добра пракса у области заштите људских права јер сви документи који су релевантни за процес приближавања ЕУ показују да постоје јасне препоруке које се тичу заокруживања и примене постојећег правног оквира, као и јачање административног капацитета у наведеној области. Важност овог услова за приближавање ЕУ се посебно огледа у заштити грађанских, економских, социјалних и културних права јер полазећи од претпоставке да су она универзална и недељива, ЕУ их активно штити унутар својих граница, као и у односима са трећим земљама. Релевантан доказ за наведени став јесте управо чињеница да од преговора Хрватске за чланство у ЕУ постоји поглавље 23 - које садржи правосуђе и основна права. Наведено поглавље је уведено пре свега због важности теме основних права за државе чланице ЕУ, оно се такође од преговора са Црном Гором, прво отвара и остаје отворено све време преговора о чланству. Такође, према наводима Извештаја о напретку Србије из 2013. и 2014. године, посебна пажња у оквиру овог поглавља биће усмерена на реформу правосуђа, борбу против корупције, као и на побољшање услова живота и социјално укључивање ромске популације. Због свега наведеног јасно је колико је тема поштовања људских и мањинских права битна за ЕУ и њене земље чланице. Србија је први експланаторни скрининг за поглавље 23 имала у септембру 2013.

године, док се током 2014. године очекује усвајање акционог плана и листа мерила које је потребно испунити како би рад у преговарачким групама и могао да отпочне.

„Читав процес европске интеграције, од придруживања до приступања Унији, истовремено је и процес транзиције државе. Постизање стандарда Уније заправо значи достизање оног нивоа економског и политичког развоја које мора имати модерна, економски развијена, демократски стабилна држава Европе у XXI веку. Остваривање овог циља истовремено води државу и у Европску унију. Због тога између процеса транзиције и процеса европске интеграције мора постојати знак једнакости, оба су добровољно изабрана и представљају једини одговор који европска држава може имати у доба глобализације”.<sup>21)</sup> Самим тим, од изузетне важности је развој и оснаживање институционалних механизма за поштовање људских и мањинских права, као и образовање у том домену, не само као један од услова за придруживање и приступање Србије ЕУ, већ и као основ за развој државе. Такође, неопходна је и сарадња са цивилним друштвом, као контролним механизмом у овој области, посебно имајући у виду да се заштита људских и мањинских права не завршава приступањем Европској унији, већ је то област сталног модернизовања и унапређења стандарда у једној држави. Ако се запитамо зашто је Србија још увек недовршено друштво, односно држава, чијим правним поретком доминира недостижност права и правде, свакако да разлоге таквог стања пре свега треба тражити у неразвијеним претпоставкама остваривања и заштите људских права односно у непостојању развијене културе људских права и демократске традиције и културе. Поштовање људских права и стварање и функционисање демократске државе јесу средство и циљ свеобухватне реформе друштва чији је циљ квалитетнији и сигурнији живот грађана, јер реформе нису циљ саме себи, као што ни пуноправно чланство Србије у Европској унији није само себи циљ, већ има много дубљи смисао који се огледа у свим променама система које са собом носи.

## ЛИТЕРАТУРА

1. Динан Дезмон, *Све ближе унија – увод у европску интеграцију*, Службени гласник, Београд, 2009.
2. Информациони центар УН у Београду, *Повеља Уједињених нација*, 1945.
3. Јањевић Милутин, *Спољна политика Европске уније*, Службени гласник, Београд, 2007

21) Тања Мишчевић, *Придруживање Европској унији*, ЕСПИ институт, Београд, 2005. стр. 114.

4. Јањевић Милутин (превод и прир.), *Реформски уговор из Лисабона*, Службени гласник, 2008.
5. Кнежевић-Предић Весна, „Извори права Европске уније“, Право Европске уније, припрема и редакција Добросав М. Митровић и Обрад Рачић, Службени гласник, 1996
6. Лопандић Душко, *Оснивачки уговори Европске уније*, Канцеларија за придруживање Србије и Црне Горе ЕУ, Европски покрет у Србији, Министарство за економске односе са иностранством РС, Београд, 2003
7. Малескану Теодор, „Интеграција Румуније у европску и атлантску структуру“, Међународна политика, Но 1038, 1995.
8. Медовић Владимир, *Међународни споразуми у праву Европске уније*, Службени гласник, Београд, 2009.
9. Мишчевић Тања, *Придруживање Европској унији*, ЕСПИ институт, Београд, 2005
10. Национална стратегија Србије за приступање Србије и Црне горе Европској унији”, *Влада Републике Србије*, 2003.
11. Томашут Кристијан, *Људска права између идеализма и реализма*”, Београдски центар за људска права, 2006.
12. Флајнер Томас, *Људска права и људско достојанство*”, Гутенбергова галерија, Београд, 1996.
13. Хикс Сајмон, *Политички систем Европске уније*, Службени гласник, Београд, 2007.
14. Hartley С Trevor, *Основи права Европске заједнице*, Београдски центар за људска права, превод: проф. др Обрад Рачић, Београд, 1998.

### Mirjana Maksimovic

## RESPECT OF HUMAN AND MINORITY RIGHTS IN THE EU ACCESSION PROCESS

### Resume

Respect for human rights as a criteria for membership of the European Union has a general social significance, given the scope of work that includes, primarily in the analysis of the importance of human rights for social systems, as well as their historical development, followed by an analysis of the EU system, as well as the context in which the respect for human rights is developing as a criteria for membership of the EU. The importance of this topic is primarily reflected in the significance of this issue for domestic legislation, as well as for the development of multidisciplinary European studies, primarily because of the current lack of analysis of this topic. However, the implications of this research are significant for the society as a whole, and is reflected primarily in the possibilities of its application in practice, mostly understanding and acceptance of those fundamental rights and obligations

which democratic societies in today's world are consistent of, as well as their inclusion in the draft regulations and more importantly, their proper application. Respect of human rights and the creation and functioning of a democratic society are the means and the goal of a comprehensive reform of society whose goal is better and safer lives. With that in mind, development and respect for the culture of human rights is a fundamental prerequisite for inclusion in the system of relations that the European Union creates. Customization and achievement standards and rules in the area of human rights involve the construction of a social system which is able to fully apply the standards in the country, as well as to promote and develop them.

Construction of the system and to meet the priorities in the field of human rights part of the reform of each country in the EU accession process and is part of a comprehensive reform of society and administration in this process. Prerequisites for the construction of an efficient and open democratic society are respect for human rights, as well as other political criteria, for whose realization is necessary strong political leadership in the promotion, adoption and implementation of reforms in this area that are characteristic of the process of European integration. Regardless of institutional changes and changes in the decision-making process, it is certain that the respect and protection of fundamental rights and so far, be one of the basic conditions for further talks with the European Union. Therefore, it is essential to the development and strengthening of institutional mechanisms for human and minority rights, and education in this area, not only as one of the conditions for joining the EU accession of Serbia, but also as a basis for the development of the country. Also, it is necessary to cooperate with civil society as a control mechanism in this area, particularly bearing in mind that the protection of human and minority rights does not end with accession to the European Union, but this is an area of continuous modernization and improvement of standards in a country.

**Key words:** Human and Minority Rights, the European Union, Enlargement Policy, the Charter of Fundamental Rights, international cooperation, democratization, transition, founding treaties.

---

\* Овај рад је примљен 03. априла 2015. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 20. априла 2015. године.



*Ива М. Бранковић*

*Републички завод за социјалну заштиту, Београд*

## **КАРАКТЕРИСТИКЕ СУПЕРВИЗИЈЕ У ЦЕНТРУ ЗА СОЦИЈАЛНИ РАД - УЛОГА СУПЕРВИЗИЈЕ У ПРЕВЕНЦИЈИ ПРОФЕСИОНАЛНОГ ИЗГАРАЊА ВОДИТЕЉА СЛУЧАЈА**

### **Сажетак**

У овом раду анализиране су карактеристике супервизијског процеса у центру за социјални рад у односу на очекиване ефекте и циљеве супервизије, а посебно с обзиром на потенцијалну протективну функцију супервизије у односу на професионално изгарање водитеља случаја. Супервизија и професионално изгарање су избрани за предмет анализе, јер представљају важне, а недовољно заступљене теме у стручној и истраживачкој пракси социјалног рада. Рад је заснован на резултатима истраживања спроведеног у Градском центру за социјални рад Београд на узорку од 112 водитеља случаја и 26 супервизора. Истраживање је имало за циљ да укаже на специфичност примене супервизије у центру за социјални рад, њену структуру, фокус и учесталост, као и на ниво професионалног изгарања водитеља случаја и њихов однос према пруженој подршци. Резултати истраживања показали су да је супервизија у центру за социјални рад доминантно усмерена на мониторинг и администрацију, а у значајно мањој мери на учење и развој водитеља случаја. Ризик од повишеног нивоа професионалног изгарања утврђен је код половине стручних радника. Повезаност између карактеристика супервизије узетих у целости и професионалног изгарања није утврђена, али се јесте показала веза између упознатости водитеља случаја са индивидуалним планом и мањег нивоа емоционалне исцрпљености. Иако се ови резултати не могу гене-

рализовати, сагледавши супервизијски процес у центру за социјални рад у Београду, свакако се може претпоставити да би супервизија у центру за социјални рад била од веће користи, уколико би била адекватније структурирана, планирана и реализована у сарадњи са водитељем случаја и фокусирана шире и дубље од мониторинга радног процеса, што је до сада у главном био случај.

**Кључне речи:** карактеристике супервизије, центар за социјални рад, професионално изгарање, водитељи случаја, супервизори.

## 1. ОДРЕЂЕЊЕ СУПЕРВИЗИЈЕ У ЦЕНТРУ ЗА СОЦИЈАЛНИ РАД

Супервизија се у социјалном раду јавља крајем 19. века у Сједињеним Америчким Државама највероватније под утицајем консултација и супервизије, које су постојале у медицини у Енглеској<sup>1)</sup>. Првобитна улога супервизије била је организациона и надзорна, али је са временом добила значајну улогу и у другим областима подршке стручним радницима, као што су стручно усавршавање и лични развој<sup>2)</sup>. Упркос различитим моделима и приступима, сврха успостављања процеса супервизије је остала иста: да обезбеди што квалитетнији ниво услуга корисницима и да омогући стручним радницима да искажу максимум својих потенцијала у обављању свакодневних професионалних активности.

Постоје бројне дефиниције супервизије<sup>3)</sup> и независно од тога, које усмерење или модел супервизије представљају заједничко им је да супервизију одређују као метод или средство којим се кроз интерперсонални процес или сарадњу достиже очување и побољшање квалитета у области стручног рада, али и личног и професионалног развоја, што све представља основ за реализацију примарног циља и сврхе социјалног рада - адекватног остваривања најбољег интереса корисника.

Супервизија је у центре за социјални рад у Србији уведена са циљем да обезбеди квалитет рада, адекватно успостављену ор-

- 1) Арнолд Вида Милошчевић, Марта Водеб Борнач, Дорис Ерзар Метелко, Миран Мојина, *Супервизија-знање за поступање: приручник за супервизију као процес учења за стручно поступање и лични развој*. Социјална зборница, Љубљана, 1999.
- 2) Марина Ајдуковић, Љиља Цајверт, *Супервизија психосоцијалног рада као специфични облик професионалног развоја стручњака у саставу социјалне скрби*. Љетопис Студијског центра социјалног рада, 8 (2) 2001, стр. 195-214.
- 3) Марина Ајдуковић, Љиља Цајверт, *Ibidem*.

ганизацију, као и професионални развој стручних радника и повећање њихове компетентности, а у сврху постизања бољег квалитета услуга. Супервизију спроводи један професионалац, који је посебно обучен за ову форму рада и који је, по правилу, запослен у установи у којој се свакодневно одвија процес супервизије. Задатак супервизора је да, у односу на постојеће ресурсе службе, континуирано спроводи супервизију у радном окружењу стручних радника, путем остваривања административне, подржавајуће и едукативне функције супервизије<sup>4)</sup>. *Административна функција* подразумева увођење и одржавање нових/добрих стандарда у раду, координацију и усклађивање праксе и административних процедура и обезбеђивање ефикасности и једноставности у раду. *Едукативна функција* остварује се кроз подстицање образовног развоја сваког радника са циљем да се код њега пробуди свест о значају континуираног учења и усавршавања, док се *подржавајућа функција* односи на одржавање хармоничних радних односа, како са корисницима тако и са сарадницима<sup>5)</sup>. Керол (*Michael Carroll*) такође дефинише примарне функције супервизије на овај начин наводећи да едукативна или *формативна* функција обезбеђује континуирано учење у професионалном усавршавању и развој супервизанта, подржавајућа или *ресторативна* функција подразумева обезбеђивање безбедног окружења у коме се супервизанти подстичу на рефлексију својих искуства и истраживање сопственог начина рада са клијентима док административна или *нормативна* функција подразумева обезбеђивање поштовања процедура и одговорности као и бављење етичким питањима у раду супервизанта<sup>6)</sup>.

Функције могу бити у различитој мери изражене, па су се у пракси, у зависности од циљева супервизије и односа функција, тј. доминације или искључења једне од њих, искристалисали различити модели супервизије<sup>7)</sup>. У нашим условима, с обзиром на степен развоја система социјалне заштите и узевши у обзир да је супервизија уведена у оквиру ширег реформског процеса који је подразумевао промене у односу на структурне и на функционалне аспекте рада, за центре за социјални рад изабран је интегративни

---

4) Правилник о организацији, нормативима и стандардима рада центра за социјални рад. "Службени гласник РС", бр. 59/2008, 37/2010, 39/2011 и 1/2012

5) Alfred Kadushin, *Supervision in Social Work (3rd edition)*. Columbia University Press, New York, 1992.

6) Michael Carroll, *Counselling Supervision: Theory, Skills & Practice*. Cassells, London, 1996.

7) Ајдуковић Марина, Цајверт Љиља, *Супервизија психосоцијалног рада као специфични облик професионалног развоја стручњака у систему социјалне скрби*. Љетопис Студијског центра социјалног рада, 8 (2) 2001, стр. 195-214.

или англосаксонски модел у коме су све три функције равномерно заступљене<sup>8)</sup>.

Значајно је имати у виду да ефективну супервизију карактерише пре свега флексибилност, односно, способност супервизора да своје интервенције осмисли на начин да оне утичу позитивно на развој супервизанта, потребе крајњих корисника и карактеристика организације, независно од модела који је доминантно у примени. То подразумева континуирано вешто балансирање фокуса између функција, односно, кључних приоритета супервизије: добробити клијента, развоја супервизанта, праћења поштовања нормативног оквира и организацијског контекста<sup>9)</sup>.

### *1.1. Карактеристике супервизијског процеса у центру за социјални рад*

Супервизијски процес<sup>10)</sup>, започиње и стално траје кроз *мониторинг радног процеса*, тј. свакодневну континуирану сарадњу на појединачним предметима при чему водитељ случаја и супервизор заједно пролазе кроз све фазе стручног поступка. Улога супервизора је да прати да ли су испоштоване стручне процедуре, прописани рокови, да ли су активности које се спроводе у складу са најбољим интересима корисника, да ли су укључени сви релевантни актери и сл., као и да пружи помоћ при превазилажењу проблема и тешкоћа у раду. Стичући увид у начин рада водитеља случаја, његове опште и стручне компетенције, као и професионални стил, супервизор открива проблеме и тешкоће са којима се водитељ случаја у свом раду среће, као и његове личне и професионалне капацитете и амбиције. Управо се ту отвара простор за *продубљенији индивидуални рад са водитељем случаја*, који треба да резултира превазилажењем проблема и оснаживањем личних и професионалних компетенција водитеља случаја. Индивидуални рад би требало да буде структуриран на начин који омогућава праћење процеса и због тога се састоји из такозваних циклуса којима се заокружују одређене области рада водитеља случаја и супервизора. Циклус индивидуалне супервизије почиње формулисањем проблема и дефинисањем

8) Арнолд Вида Милошчевић, Марта Водеб Борнач, Дорис Ерзар Метелко, Миран Можина, *Супервизија-знање за поступање: приручник за супервизију као процес учења за стручно поступање и лични развој*. Социјална зборница, Љубљана, 1999.

9) *Supervisor Workbook – Supervisor Training*, The State of Queensland - Queensland Health, Brisbane, 2008.

10) Конципиран 2009. године кроз акредитовани програм обуке “Програм основне обуке за супервизоре у центрима за социјални рад”, у сарадњи Републичког и Покрајинског завода за социјалну заштиту и екстерну подршку Jess Price, консултанткиње Oxford Policy Management тима

приоритета, а затим се наставља кроз неколико фаза (постављање циљева, израда индивидуалног развојног плана, опсервација и праћење, процена напретка, тј процена у односу на оствареност циљева, планирање новог циклуса), које у великој мери подсећају на циклус вођења случаја<sup>11)</sup>.

*Групна супервизија* је супервизија, која се одвија у групи стручњака, где интеракција групе и супервизора кроз групни процес представља основ њиховог разумевања себе самих као професионалаца, корисника са којима раде, као и сврхе, основних вредности и суштине услуга социјалне заштите<sup>12)</sup>. Сврха групне супервизије је да помогне члановима групе да сагледају и интегришу све чиниоце који утичу на њихов професионални рад и на тај начин развију нове и оснаже постојеће личне и професионалне компетенције. Рад у групи доприноси овом циљу тиме што омогућава интеракцију међу члановима групе, размену искустава и узајамну подршку<sup>13)</sup>. Процес групне супервизије треба да резултира усаглашавањем стручних приступа унутар службе, с једне и вредности, ставова и кодекса праксе, с друге стране, а све у циљу обезбеђења квалитетнијих услуга у заштити најбољих интереса корисника.

Индивидуална и групна супервизија су два комплементарна процеса са заједничким општим циљем, али различитим фокусом, методама и техникама рада. Интерна супервизија, каква је заступљена у центрима за социјални рад, требало би да подразумева примену обе форме, с обзиром на то да оне имају различит фокус и омогућавају супервизору већи опсег метода и техника којима затим обухвата разноврсне потребе водитеља случаја. Осим основних форми супервизије као *карактеристике супервизијског процеса* разматраћемо и неке од основних елемената коришћених за описивање супервизијског процеса као што су: структура, фокус и учесталост е, с обзиром на то да представљају три значајна фактора у области задовољства послом<sup>14)</sup>.

11) Невенка Жегарац, Тамара Цамоња Игњатовић, Мирослав Бркић, *Приручник за програм обуке: Знања и вештине за вођење случаја у социјалној заштити – Водич за планирање, процену, интервенције и евалуацију водитеља случаја*, 2008.

12) Марина Ајдуковић, Љиља Цајверт, *Супервизија психосоцијалног рада као специфични облик професионалног развоја стручњака у саставу социјалне скрби*, Љетопис Студијског центра социјалног рада, 8 (2) 2001, стр. 195-214.

13) Richard Hayes L., JameTres Stefurak s, *Group Work Supervision*. U: Loretta Bradley J., Nicholas Ladany (Ur) *Counselor Supervision*, Taylor and Francis Group, New York, 2010, pp 215-233

14) John Carpenter, Caroline Webb, Lisa Bostock, Caroline Coomber, *Effective supervision in social work and social care*. Institute for Social Care Excellence, 2012.

*Структура супервизијског процеса* представља одговор на питање у којој мери је процес уређен и планиран, тј да ли је заснован на индивидуалним плановима развоја, направљеним у сарадњи водитеља случаја и супервизора, да ли се планови редовно спроводе, прате и евалуирају и да ли и у којој мери се користе основне форме супервизије индивидуална и групна. У планирању супервизијског процеса посебно важну улогу има дефинисање циљева, јер од квалитета постављених циљева зависи успешност у њиховој реализацији. Сагласност водитеља случаја и супервизора у дефинисању циљева представља важан елемент за успостављање односа, а добро постављени циљеви могу деловати као мотивациони фактор. На крају, добро постављени циљеви олакшавају евиденцију и праћење, као и формирање адекватне и аргументоване повратне информације<sup>15)</sup>.

У односу на *учесталост супервизије*, у центрима за социјални рад није дефинисано трајање и динамика супервизијских сусрета. Америчким стандардима одређено је да учесталост супервизије мора да буде договорена, али није прецизирано који је оптимум њеног организовања<sup>16)</sup>. С друге стране, у Великој Британији, Аустралији и Новом Зеланду стандарди супервизије у социјалном раду налажу обезбеђивање супервизије неискусном раднику најмање једном у две недеље (Велика Британија и Нови Зеланд), док се у аустралијским стандардима наводи да је такав вид подршке потребан и искусним радницима који се суочавају са променама на послу, новом корисничком групом и сл. Искусни социјални радници (у Аустралији дефинисани као радници, који имају више од 2 године радног искуства) требало би да имају супервизију најмање једном месечно. Трајање индивидуалних супервизијских састанка тамо је одређено на најмање сат времена, док је у Великој Британији и на Новом Зеланду минимум сат и по времена<sup>17)18)19)</sup>

*Фокус или садржај супервизије* зависи од великог броја фактора, а с обзиром на трофункционални модел, који се у центрима за социјални рад у Србији примењује, он може бити усмерен на

15) Милошчевић Арнолд Вида, Водеб Борнач Марта, Ерзар Метелко Дорис, Можина Миран, *Супервизија-знање за поступање: приручник за супервизију као процес учења за стручно поступање и лични развој*. Социјална зборница, Љубљана, 1999.

16) Draft Best Practice Standards in Social Work Supervision, National Association of Social Workers – NASW, Association of Social Work Boards, 2012.

17) Supervision Policy Standards and Criteria, Regional Policy for Northern Ireland Health and Social Care Trusts, 2008.

18) Supervision Policy, Aotearoa New Zealand Association of Social Workers - ANZASW, 2012.

19) Supervision Standards, Australian Association of Social Workers – AASW, 2014.

администрирање и радне задатке, учење и развој компетенција или подршку у савладавању стреса и лични развој водитеља случаја. Избор супервизора да дају предност једној од функција супервизије ће зависити од искуства и предзнања водитеља случаја, али и од личних преференција и схватања супервизије, па је негде фокус на административној функцији, тј праћењу стручног поступка и административних процедура, док је негде улога супервизора више консултативна у току самог рада на случају а пажња је доминантно усмерена на развој знања и вештина водитеља случаја. Резултати истраживања карактеристика супервизије - структуре процеса, фокуса и учесталости, указали су на следеће: да би супервизија утицала на веће задовољство практичара и водила до професионалног развоја она би требало да буде редовна, обезбеђена од стране искусног и стручног професионалца, да омогући супервизантима учење нових метода и интервенција и то на начин који подразумева њихово активно учешће. Даље, емоционална клима супервизије, тј стварање „безбедног и сигурног окружења“ је кључно важно за интеграцију разних тешких емотивних догађаја на послу у професионално и лично искуство. С друге стране, административни фокус супервизије, који подразумева праћење продуктивности и рокова, оцењен је као негативан, критизерски настројен и угрожавајућ за професионално самопоуздање практичара<sup>20</sup>.

*Компетенције и личне карактеристике супервизора* има значајну улогу у карактеристикама супервизијског процеса. Супервизија представља интеракцију између две особе и квалитет успостављеног односа може знатно утицати на задовољство водитеља случаја, процес и исходе супервизије. За водитеља случаја је важно да се осећа уваженим и прихваћеним како би могао да буде опуштен и сигуран у супервизијском процесу. Поред тога важно је да водитељ случаја процењује као компетентног и као особу од поверења<sup>21</sup>.

### *1.2. Повезаност супервизијске подршке и професионалног изгарања*

Професионално изгарање (*burnout*) подразумева стање у које се доспева због изложености хроничном стресу на послу, а услед недостатка адекватних стратегија превазилажења и механизма по-

---

20) Marion Bogo, Paterson Jane, Tufford Lea и Regine King, Interprofessional clinical supervision in mental health and addiction: toward identifying common elements, *The Clinical Supervisor*, vol 30, (1) 2011, str. 124–140

21) *Supervisor Workbook – Supervisor Training*, The State of Queensland - Queensland Health, Brisbane, 2008

дршке. Професионално изгарање, дакле, настаје деловањем интерперсоналних стресова на послу и манифестује кроз три удружене компоненте: осећање емоционалне исцрпљености, развој негативних и циничних ставова према корисницима (деперсонализација) и смањено осећање личне успешности, која подразумева негативан однос према послу и незадовољство сопственим постигнућем<sup>22)</sup>

Термин *burnout* појављује се седамдесетих година прошлог века, а као творац термина наводи се амерички психијатар немачког порекла Херберт Фројдбергер (*Herbert Freudberger*), који га је користио да опише постепено емоционално понирање, губитак мотивације и смањену посвећеност послу<sup>23)</sup>. Поред Фројдбергера, један од пионира у истраживању и дефинисању синдрома професионалног изгарања је Кристина Маслач (*Christina Maslach*), америчка социјална психолошкиња, која је почела проучавајући утицај емоција и стреса у раду у области помажућих професија. Она је успоставила горе поменути тродимензионални модел професионалног изгарања и са сарадницима конструисала до данас најчешће употребљавани инструмент за мерење професионалног изгарања *Maslach Burnout Inventory (MBI)*, коришћен и у овом раду.

Бројни аутори се слажу да је адекватна организација посла један од кључних протективних фактора у превенцији професионалног изгарања<sup>24)</sup>. Стимулативна организација посла подразумева широк спектар различитих активности фокусираних на стварање система који је јасан, флексибилан и одговара на потребе запослених, а укључује: бригу о оптерећености послом, јасне улоге и одговорности, адекватан систем награђивања, добре односе међу запосленима и доступност социјалне подршке<sup>25)</sup>.

Значај супервизије, као вида социјалне подршке, је неспоран јер пружа непосредну помоћ у раду и омогућава развој вештина<sup>26)</sup>. Наиме, недостатак компетенција врло лако код професиона-

---

22) Christina Maslach, Susan E Jackson i Michael P. Leiter, *The Maslach Burnout Inventory (3rd ed.)*. Consulting Psychologists Press, Palo Alto, CA, 1996.

23) Wilmar B. Schaufeli, Leiter P. Michael, Christina Maslach, Burnout: 35 years of research and practice. *Career Development International*, 14 (3), 2009, стр 204-220

24) Robert L. Lonne, *Social workers and human services practitioners, Occupational Stress in Service Professions*. U: Dollard, Maureen F. and Winefield, Anthony H. and Winefield, Helen R., (Ur.) *Occupational Stress in the Service Professions*. Taylor & Francis, London, 2003, pp. 281-310.

25) Christina Maslach, Michael P. Leiter, *Early Predictors of Job Burnout and Engagement*, *Journal of Applied Psychology* / *Journal of Applied Psychology*, American Psychological Association 2008, Vol. 93, No. 3, pp 498-512

26) Chris Lloyd, Robert King, Lesley Chenoweth, Social work, stress and burnout: A review u *Journal of Mental Health* vol.11 (3), 2002, стр 255-265

лаца може изазвати страх и панику, док довољно знања омогућава сагледавање проблема на реалнији начин што само по себи смањује стрес<sup>27)</sup>. Подржавајућа улога супервизора повезана је са нижим нивоом професионалног изгарања, посебно са димензијом деперсонализије<sup>28)</sup> али само постојање супервизије не мора да претпоставља успешност у умањивању професионалног изгарања. Напротив, незадовољство супервизијом може да изазове или да повећа ниво професионалног стреса<sup>29)</sup>.

Поред подршке, супервизија је важна и као начин контроле, која омогућава стручњацима боље ношење са проблемима и усклађивање сопствени интереса са интересима организације, као и мотивишућу повратну информацију<sup>30)</sup>. Квалитет супервизије је, дакле, значајан како у погледу подршке која се њоме обезбеђује, тако и у погледу механизма контроле захтева, који се пред стручне раднике стављају<sup>31)</sup>. Аргумент за повезаност супервизије и професионалног изгарања лежи и у резултатима истраживања, која показују да иако велико професионално оптерећење, или у области социјалне заштите број случајева, има утицај на развој професионалног изгарања, оно ће се развити само у случајевима када је изостала и адекватна социјална подршка<sup>32)</sup>

Професионално изгарање водитеља случаја и карактеристике супервизије у центрима за социјални рад у Србији нису до сада детаљније истраживани. У наставку овог рада биће представљени резултати истраживања, које има за циљ утврђивање неких основних карактеристика супервизијске подршке у центру за социјални рад у Београду, нивоа професионалног изгарања код водитеља случаја као и евентуалне везе између ове две појаве.

---

27) Dijana Jeleč Kaker. Izvori profesionalnog stresa i sindrom sagorijevanja socijalnih radnika u zdravlju u Republici Sloveniji, *Ljetopis socijalnog rada*, Vol 16 (1), 2009, str 133-151

28) Chris Lloyd, Robert King, Chenoweth Lesley, *Ibidem*

29) Lonnie L. Robert, *Social workers and human services practitioners, Occupational Stress in Service Professions*. U: Dollard, Maureen F. and Winefield, Anthony H. and Winefield, Helen R., (Ur.) *Occupational Stress in the Service Professions*. Taylor & Francis, London, 2003, pp. 281-310

30) Christina, Maslach Job burnout, New directions in research and intervention. *Current Directions in Psychological Science*, Vol 12, 2003, str 189 - 192.

31) Lonnie L. Robert, *Ibidem*

32) Gary Koeske, Randi Koeske, Workload and burnout: Can social support and perceived accomplishment help? *Social Work*, 34, 1989, str 243-248.

## 2. МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР ИСТРАЖИВАЊА

### 2.1. Циљеви истраживања

Основни циљеви истраживања су:

1. Утврђивање карактеристика супервизијске подршке у центру за социјални рад
2. Утврђивање нивоа професионалног изгарања водитеља случаја у центру за социјални рад
3. Утврђивање везе између нивоа професионалног изгарања и карактеристика супервизијске подршке

### 2.2. Узорак

Истраживање је обављено у Градском центру за социјални рад Београд, у коме ради око 250 стручних радника ангажованих на пословима социјалног рада, од тога око 248 водитеља случаја и око 36 супервизора<sup>33)</sup> у 17 одељења за социјалну заштиту, социјални рад и породично правну заштиту, формираних за сваку од београдских општина. Истраживањем је обухваћено 112 водитеља случаја и 26 супервизора из 15 одељења<sup>34)</sup> у периоду од маја до јула 2014. године. У родној структури испитаника доминирају жене (85%, N=96) док је старосна структура знатно више уравнотежена према старосним групама (25-34: 23,2%, N=26; 35-44: 24,1%, N=27; 45-54: 23,2%, N=26; 55-64: 17,9%, N=13). У односу на занимање тј основно образовање и међу супервизорима и међу водитељима случаја доминирају социјални радници (међу супервизорима 96,2%, међу водитељима случаја 52,7%), праћени психолозима и педагозима, као и специјалним педагозима и андрагозима. Службе у којима испитаници раде су: Служба за децу и младе (око 54%) и Служба за одрасле и старије особе (38%) док су 2 испитаника навела да раде у обе службе.

### 2.3. Инструменти

Подаци су прикупљени методом анкете, путем два упитника:

1. *Упитник за испитивање нивоа професионалног изгарања, The Maslach Burnout Inventory – Human Services Survey (MBI-HSS),*

33) Подаци из необјављеног годишњег извештаја о раду Градског центра за социјални рад Београд у 2013. години.

34) У фази прикупљања података стручни радници из одељења Обреновац и Лазаревац су били спречени да учествују у испитивању због повећаног ангажмана након поплава које су погодиле ове општине у мају 2014. године

је међународно прихваћен инструмент за мерење професионалног изгарања, настао 1976. године за потребе проучавања професионалног изгарања здравствених радника и радника у социјалним службама<sup>35</sup>). Инструмент обухвата три димензије професионалног изгарања кроз три суб-скеале: *емоционална исцрпљеност*, *деперсонализација* и *лично постигнуће*. Инструмент се састоји од 22 тврдње са понуђеном седмостепеном скалом одговора којима се одређује колико често се јавља неко од осећања везаних за посао. Из Табеле 1. можемо видети да скале имају високу поузданост изражену Кронбах алфа коефицијентом интерне конзистенције, али да скала деперсонализације значајно одступа од нормалне дистрибуције у погледу асиметричности, тако да је пре обрада извршена логаритамска трансформација.

Табела 1. Основне психометријске карактеристике скале професионалног изгарања

	M	SD	Min	Max	SK	Ky	$\alpha$	Број ставки
Емоционална исцрпљеност	31.39	14.89	2	54	-.11	-1.70	.95	9
Деперсонализација	7.45	7.31	0	30	1.19	.84	.88	5
Лично постигнуће	35.65	7.57	11	48	-.53	.33	.83	8

2. Упитник за испитивање карактеристика супервизијске подршке је конструисан за потребе овог истраживања и испитује: а) *структурираност и фокус супервизијске подршке*: 9 питања са понуђеним одговорима о индивидуалним плановима развоја учесталости контакта водитеља случаја и супервизора, учесталости састанака индивидуалне и групне супервизије и заступљености функција супервизије; и б) *ставове о супервизији*: 20 питања са 5-степеном скалом, која се односе на доступност супервизијске подршке, ставове о супервизору, задовољство супервизијом, процену ефеката супервизије у односу на функције, партиципацију у супервизијском процесу и опште ставове о супервизији.

Како се ради о новој скали, прво је испитана њена структура, а затим и остале психометријске карактеристике. На основу анализе главних компоненти, уз примену облимин ротације и критеријума да је својствена вредност већа од 1, идентификоване су две субскеале скале задовољства супервизијом: прва главна ком-

35) Christina Maslach, Susan E. Jackson i Michael P. Leiter, *The Maslach Burnout Inventory (3rd ed.)*. Consulting Psychologists Press, Palo Alto, CA, 1996.

понента односи се задовољство супервизијом и процесом супервизије и друга која обухвата негативне ставове према супервизији. Како КМО износи .77, Бартлетов тест сферичности је статистички значајан ( $p < .001$ ), а детерминанта матрице корелација износи .005, употреба анализе главних компоненти је оправдана за ове податке. Сви комуналитети су већи од .50, а ове две субскеале објашњавају укупно 78.4% варијансе теста, при чему својствена вредност прве главне компоненте износи 3.70, а друге 2.65.

### 3. РЕЗУЛТАТИ

#### 3.1. Карактеристике супервизијске подршке

У односу на *структурираност супервизијског процеса* више од половине водитеља случаја изјавило је да нема или не зна да ли има индивидуални развојни план (52%,  $N=63$ ), док међу водитељима случаја, који знају да имају индивидуалне развојне планове 17,9% ( $N=20$ ) није упознато са садржајем плана, а 7,1% ( $N=8$ ) није учествовало у изради. Само 11,6%, ( $N=13$ ) водитеља случаја је упознато са својим индивидуалним развојним планом и учествовало је у његовој изради. Међу водитељима случаја, који имају индивидуалне планове и упознати су са садржајем, код већине постоји сагласност са циљевима наведеним у плановима (86,3%,  $N=18$ ).

У дневном контакту са супервизором, поводом непосредног рада на појединачним случајевима је већина водитеља случаја (74,1%,  $N=83$ ). Међу њима највећи број проводи у контакту са супервизором мање од сат времена (44,6%,  $N=50$ ), док је један до два сата трајање контакта, који остварује 23,2% ( $N=26$ ) водитеља случаја. Мали проценат водитеља случаја проводи са супервизором свакодневно више од три сата (6,3%), а контакт са супервизором на дневном нивоу нема 23,2% водитеља случаја ( $N=26$ ).

Подаци о индивидуалним састанцима посвећеним развојним циљевима водитеља случаја указују на то да већина водитеља случаја (71,4%) има индивидуалне састанке са супервизором, при чему чак 22,3% ( $N=25$ ) водитеља има свакодневне састанке, док 24,1% ( $N=27$ ) има састанке једном недељно. За остале водитеље састанци се одвијају једном у две недеље (4,5%,  $N=5$ ), једном или два пута месечно (8,1%,  $N=9$ ), једном у два или три месеца (2,7%,  $N=3$ ), и ређе од једном у три месеца (9,8%,  $N=11$ ). Водитељи случаја који никада нема индивидуалне састанке са супервизором чине 24,1% ( $N=27$ ). Састанци групне супервизије се организују за више

од три четвртине водитеља случаја (77,6%), при чему је динамика организовања углавном једном недељно (28,6%, N=32) и једном месечно (18,8%, N=21). Ређе од једном у три месеца групу супервизију има 18,8% (N=21), а исти број водитеља случаја наводи и да никада нема састанке групне супервизије.

Нешто више од половине водитеља случаја је задовољно учесталашћу супервизије коју добија (58%, N=65), док 63,4% (N=71) сматра да им је супервизор доступан увек када им је то неопходно. Скоро једна трећина водитеља случаја није задовољна учесталашћу супервизије (28,6%, N=32), и доступношћу супервизора (24,1%; N=27). Међу супервизорима 65,5% (N=17) сматра да је интензитет подршке коју пружају адекватан, а 76,9% (N=20) сматра да је доступно водитељима случаја увек када им је то потребно. Већина супервизора сматра да број водитеља случаја које супервизира адекватан (65,4, N=17), ипак, на питање да ли имају довољно времена за обављање адекватне супервизије 57,7% (N=15) супервизора одговорило је негативно, док се само 26,9% (N=7) сложило.

Фокус супервизијске подршке је у највећој мери на мониторингу радног процеса, па овај аспект супервизије чини 52,7% (N=59) времена током индивидуалне супервизије, односно 46,4% (N=52) групне супервизије. Одговор "не могу да одлучим" је присутан код око четвртине водитеља случаја и бирали су га углавном водитељи случаја који нису укључени ни у једну форму супервизије.

Више од половине водитеља случаја препознаје бенефите супервизије у свим областима рада, а нешто израженије у области непосредног рада са корисницима (58,9%, N=66). С друге стране, 28,6 % (N=32) водитеља случаја сматра да им супервизија не помаже у развоју компетенција и достизању психолошког растерећења. Супервизори такође сматрају да је супервизија има највише ефеката у области непосредног рада са корисницима (88,5%, N=22) без иједног негативног одговора; затим развоја компетенција (84,6%, N=22), при чему око 14% није сигурно или се не слаже; па тек онда психолошког растерећења (76,9%, N=20), при чему око 20% није сигурно или се не слаже да супервизија помаже у овој области.

Мишљења водитеља случаја су подељена када су у питању позитивни ефекти супервизије на смањење оптерећености проблемима на послу. Релативно једнак број водитеља случаја сматра да супервизија и помаже (36,6%, N=41) и не помаже (40,2%, N=45) смањењу оптерећења, док је код подношења стреса слика нешто другачија, јер 50% (N=56) водитеља случаја сматра да супервизија помаже лакшем подношењу стреса на послу. С друге стране зна-

чајна већина супервизора, сматра да је супервизија важна за доношење стреса на послу (80,8%, N=21), а посебно за смањење професионалног изгарања (84,6%, N=22).

Већина водитеља случаја сматра да њихови супервизори имају потребне компетенције за обављање супервизије (70,5%, N=79), као и довољно знања, вештина и искуства у раду са корисницима (74,1%, N=83). Око 65% водитеља случаја процењује свог супервизора као посвећеног и особу од поверења, док око 18% водитеља случаја сматра супротно, а 14% не може да одговори на питање. Супервизори углавном сматрају да имају потребне компетенције и искуство за обављање супервизије, као и да су посвећени и способни да обезбеде поверљивост процеса.

Нешто више од половине водитеља случаја изражава задовољство супервизијском подршком (57,1%, N=64) и сматра да супервизија одговара њиховим потребама и очекивањима (50%, N=56), док је око 30% водитеља случаја незадовољно супервизијом коју примају. Супервизори, с друге стране, у великој мери изражавају задовољство својим послом (73,1%, N=19), док се у мањој мери слажу са тврдњом да су њихови водитељи случаја задовољни супервизијском подршком коју обезбеђују, при чему 26,9% (N=7) супервизора није могло да одлучи да ли одговара на потребе водитеља случаја.

Водитељи случаја показују интересовање за учешће у супервизијском процесу, јер 64,3% (N=72) њих изјављује да се труди и ангажује на својој супервизији, док 76% (N=86) покушава да има професионалне користи од супервизије. Једна четвртина водитеља случаја (25%, N=28) не зна или није упозната са улогама и одговорностима супервизора, а сличан број (26,8%, N=30) не зна или не разуме сврху супервизије у центру за социјални рад.

Међу негативним ставовима о супервизији, са тврдњом да је супервизија добра у теорији али не успева у пракси, слаже се више од половине водитеља случаја (53,6%, N=60) и супервизора (61,5%, N=16), док трећина водитеља случаја сматра да је супервизија само још једна обавеза којих је ионако довољно 31,3% (N=35). Међу супервизорима, тек половина се не слаже са тврдњом да "супервизија прераста у чисту администрацију и мониторинг", док се међу другом половином 26,9% (N=7) слаже са том тврдњом, а 23,1% (N=6) је неодлучно. Међу водитељима случаја 22,3% (N=25) се слаже са тврдњом "Није ми посебно стало до супервизије", 14,3% (N=16) не зна, а 58% (N=65) се не слаже. Међу супервизорима само 11,5% (N=3) супервизора се слаже са овом тврдњом, док је 23,1% (N=6) неодлучно, а 65,4% (N=17) се не слаже.

### *3.2. Повезаност нивоа професионалног изгарања и карактеристика супервизијске подршке*

Најизраженија димензија професионалног изгарања код водитеља случаја је емоционална исцрпљеност, која је у високом нивоу присутна код 48,2% стручних радника, што је праћено и ниским нивоом осећања личног постигнућа код 42% запослених. Насупрот томе, ниво деперсонализације је код највећег броја запослених 42,9% низак, што даје веома специфичну слику професионалног изгарања код нас.

С обзиром на то да се не препоручује оцењивање на основу коначног скорa, већ се као критеријум нивоа професионалног изгарања дефинишу комбинације датих категорија, анализом латентних класа (*LCA*) испитано је да ли се испитаници на неки начин групишу у односу на израженост димензија професионалног изгарања. На основу *LCA* идентификоване су три хомогене групе испитаника које се делимично преклапају са теоријски претпостављеним профилима високог, средњег и ниског нивоа професионалног изгарања за социјалну заштиту<sup>36</sup>.

Првој класи, која одговара *високом степену изгарања*, припада 9.8% водитеља случаја (N=11), трећој класи, која одговара *ниском степену изгарања* припада 34.8% водитеља случаја (N=39), док другој, која донекле одступа од теоријски претпостављеног средњег нивоа професионалног изгарања и карактерише је средњи ниво деперсонализације, низак ниво осећања личног постигнућа и висок ниво емоционалне исцрпљености, припада 42.0% водитеља случаја (N=47).

Дакле, док се јасно издвајају профили особа са високим и ниским степеном изгарања, профил који би одговарао средњем, просечном нивоу изгарања је померен ка високом нивоу. Према *MBI-HSS* моделу средњи ниво професионалног изгарања би требало да се огледа у средњим вредностима свих димензија, док се у случају стручних радника у Београду средњи ниво професионалног изгарања не појављује, али је зато присутна нека врста средњег вишег нивоа који подразумева средњи ниво деперсонализације (*ДП*), ниско осећање личног постигнућа (*ЛП*) и високу емоционалну исцрпљеност (*ЕИ*).

---

36) Christina Maslach, Susan E Jackson, i Michael, P.Leiter, *The Maslach Burnout Inventory (3rd ed.)*. Consulting Psychologists Press, Palo Alto, CA, 1996.

Табела 2. Ниво професионалног изгарања водитеља случаја

Ниво професионалног изгарања	N	%
Висок (висока ЕИ, висока ДП, ниско ЛП)	11	9,8
Средњи (висока ЕИ, средња ДП, ниско ЛП)	47	42,0
Низак (ниска ЕИ, ниска ДП, високо ЛП)	39	34,8
НП	15	13,4

У односу на структуру и фокус супервизијске подршке није уочена значајнија повезаност са нивоом професионалног изгарања. Ипак, уочено је да су водитељи случаја, који су упознати са индивидуалним развојним планом, у значајно мањој мери емоционално исцрпљени ( $M=23,47$ ,  $SD=13.10$ ) у односу на водитеље случаја који нису упознати са индивидуалним планом развоја ( $M=23,47$ ,  $SD=13.10$ ),  $F(1,89) = 8.46$ ,  $n < .01$ ,  $\eta^2 = .08$ . Такође, постоји блага повезаност између задовољства интензитетом подршке и емоционалне исцрпљености,  $r(95) = -.24$ ,  $p < .05$ , али не и са другим димензијама професионалног изгарања. Доступност супервизора није повезана ни са једном димензијом професионалног изгарања.

Кад посматрамо повезаност задовољства супервизијом и димензија професионалног изгарања видимо да повезаност постоји само између емоционалне исцрпљености и негативних ставова, при чему је повезаност умерено позитивна. Ово значи да су повећани негативни ставови повезани са већим степеном исцрпљености.

Табела 3. Матрица интеркорелација скала изгарања и задовољства супервизијом

	Задовољство супервизијом и процесом супервизије	Негативни ставови према супервизији
Емоционална исцрпљеност	-.20	.31**
Деперсонализација	-.05	.08
Лично постигнуће	.03	.05

Напомена: \* означава  $p < .05$ ; \*\* означава  $p < .01$

#### 4. ДИСКУСИЈА И ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Међу карактеристикама супервизијске подршке истраживане су структура и фокус супервизије у центру за социјални рад,

као и ставови и задовољство водитеља случаја супервизијом и различитим аспектима процеса. Поред тога испитан је и ниво професионалног изгарања водитеља случаја у односу на карактеристике супервизијске подршке, како би се видело да ли супервизија даје ефекте у области умањења ефеката стреса на послу.

Подаци потврђују да постоји значајна појава професионалног изгарања код водитеља случаја у центру за социјални рад. Најизраженије димензије су емоционална исцрпљеност и смањено осећање личног постигнућа, док је ниво деперсонализације релативно низак. Уколико посматрамо профиле који су се искристалисали на основу датих претпоставки можемо да закључимо да је 52% водитеља случаја под повишеним ризиком од изгарања, при чему је код 10% присутан и виши ниво деперсонализације. Специфичну слику професионалног изгарања коју у доминантном профилу одликује средњи ниво деперсонализације, ниско осећање личног постигнућа и висока емоционална исцрпљеност аутори *MBI-HSS* упитника описују као нестабилну и ризичну. Наиме, резултати њихове студије о раном развоју професионалног изгарања указују на то да у периоду од годину дана највећи број људи, код којих је на почетку истраживања утврђена само једна димензија професионалног изгарања (исцрпљеност или деперсонализација) или дође у стање “конзистентног бурноута” са обе изражене димензије или се првобитно утврђена димензија умањи, уколико уследе промене у радном окружењу<sup>37)</sup>.

Подаци даље указују да не постоји значајна повезаност између нивоа професионалног изгарања и карактеристика супервизијске подршке. Повезаности су ипак пронађене између неких карактеристика супервизије и појединих димензија професионалног изгарања, о чему ће бити речи нешто касније. Као једна од кључних карактеристика супервизије намеће се недостатак структуре на који указује податак да нешто мање од половине водитеља случаја има индивидуалне развојне планове, а тек 11,6% водитеља случаја је учествовало у изради свог индивидуалног плана. Овај податак постаје посебно значајан када се узме у обзир чињеница да је уочен мањи ниво професионалног изгарања код водитеља случаја, који су упознати са својим индивидуалним развојним плановима.

Индивидуална и групна супервизија су подједнако заступљене, с тим што око 24,1% водитеља случаја наводи да нема посебне индивидуалне састанке са супервизором посвећене развојним ци-

---

37) Christina Maslach, Michael P. Leiter, Early Predictors of Job Burnout and Engagement, *Journal of Applied Psychology Journal of Applied Psychology*, American Psychological Association 2008, Vol. 93, No. 3, pp 498–512

љевима, мимо свакодневних контаката везано за појединачне случајеве. Групна супервизија се за једну половину водитеља случаја одвија се углавном једном недељно или једном месечно. О томе да немају или не знају да ли имају групну супервизију изјаснило се 36% водитеља случаја.

Интересантан је податак да водитељи случаја извештавају да се сусрети индивидуалне супервизије, на којима се разматрају развојни задаци у односу на циљеве, одвијају свакодневно за 22,3% њих, а једном недељно за 24,1%, што је далеко изнад стандарда и за неке развијене земље, а посебно имајући у виду претходно уочени недостатак индивидуалних планова развоја. Зато овај податак можда треба узети са резервом, и тумачити га у светлу неразумевања разлике између свакодневних контаката водитеља случаја и супервизора у вези случајева на којима се актуелно ради и индивидуалних супервизијских састанака у оквиру циклуса индивидуалне супервизије на којима је фокус на личном и професионалном развоју водитеља случаја, а не одређеном кориснику или предмету.

Фокус супервизијске подршке је углавном на мониторингу радног процеса, са веома мало времена за едукативну и подржавајућу функцију супервизије, што потврђују водитељи случаја који извештавају да им супервизија више користи у непосредном раду са корисницима него у развоју компетенција и психолошком растерећењу, као и супервизори, који у најмањој мери виде ефекте супервизије у области психолошког растерећења иако сматрају супервизију значајним фактором за умањивање стреса и професионалног изгарања.

Упркос утврђеним недостацима супервизије, у одговорима око половине водитеља случаја видљиво је задовољство супервизијском подршком у свим аспектима: доступност, компетенције супервизора, ефекти у односу на области рада и сл. Ипак, присутна је својеврсна амбиваленција, јер иако водитељи случаја сматрају да супервизија одговара њиховим потребама, ипак се највећи број њих слаже са тврдњом да је *“супервизија добра у теорији, али не у пракси”*, а са тим се слаже и солидан број супервизора. Дакле, може се рећи да позитивни и негативни ставови мерени упитником о карактеристикама супервизије, не представљају два пола, већ једноставно различите ставове који указују на потребу за даљим продубљенијим истраживањима. Наиме, ако водитељ случаја сматра да је са супервизијом углавном све у реду, али да не функционише добро у пракси, поставља се питање зашто је то тако и шта је потребно да би се то променило, а супервизија постала корисна својим учесницима и организацији у целини? Одговор можда лежи

у томе што супервизија, доминантно усмерена на непосредан рад са корисницима, веома подсећа на тимски рад који је функциони-сао пре увођења нове организације рада у центру. Другим речима, некадашњи тимски рад надомешћује се интензивним радом у пару (три четвртине водитеља случаја извештава о свакодневном контакту са својим супервизором) са искусним колегом, који има потребне компетенције и углавном је на располагању. И водитељи случаја и супервизори изражавају задовољство оваквом супервизијом, јер им она заиста представља важан извор подршке, који им је неопходан. Ипак, и код водитеља случаја и код супервизора постоји свест о томе да супервизија није само директна подршка у „гашењу пожара“ у непосредном раду са корисницима, већ да би могла понудити и нешто више, што за сада у великој мери није у могућности да пружи и отуд сагласност са тврдњом да она јесте „добра у теорији, али не успева у пракси“.

С обзиром на наведене налазе о супервизији не изненађује податак да није утврђена значајна повезаност између карактеристика супервизијске подршке узетих у целости и нивоа професионалног изгарања. Недостатак структуре и недовољно учешће водитеља случаја у супервизијском процесу не представљају адекватне предуслове за превенцију професионалног изгарања. Ово потврђује чињеница да је повезаност ипак пронађена између укључености водитеља случаја у супервизијски процес односно упознатости водитеља случаја са индивидуалним развојним планом, и нижег нивоа емоционалне исцрпљености.

Супервизија и професионално изгарање су релативно „младе“ теме у систему социјалне заштите и њеној истраживачкој пракси и зато ће у наставку бити понуђени могући правци за даља разматрања, посебно имајући у виду да је продубљење разумевање ових појава и њихове повезаности неопходно за осмишљавање и успостављања система квалитета и подршке стручним радницима.

Утврђени ниво професионалног изгарања водитеља случаја у центру за социјални рад Београд, упућује на потребу даљег истраживања ове проблематике у систему социјалне заштите, као и на неопходност утврђивања специфичних фактора, који утичу на појаву професионалног изгарања међу стручним радницима у центрима за социјални рад у целој Србији. Ова врста истраживања је неопходна како би се могле планирати мере и програми за унапређење услова рада и подршке у случајевима превелике оптерећености послом.

Специфичне карактеристике супервизијске подршке наводе на потребу разматрања улоге супервизије у систему социјалне за-

штите уопште, а посебно из перспективе разлога због којих она у центру за социјални рад у периоду од седам година није успостављена на начин који је предвиђен, а посебно не тако да представља протективни фактор у области превенције професионалног изгарања. Паралелно с тим било би корисно развијати механизме за подршку водитељима случаја на начин који ће одговарати њиховим потребама, при чему то не мора неопходно да подразумева интерну супервизијску подршку, већ може укључивати друге видове подршке као што су едукације и тренинзи, екстерна супервизија, интервизија, групе подршке и сл.

На крају, треба унапредити постојећу супервизијску подршку у центру за социјални рад. Наиме, сагледавши супервизијски процес у центру за социјални рад у Београду, иако није утврђена довољно јака веза између супервизијске подршке и професионалног изгарања, свакако се може претпоставити да би супервизија у центру за социјални рад била од веће користи водитељима случаја уколико би била адекватније структурирана, планирана и реализована у сарадњи са водитељем случаја и фокусирана шире и дубље од мониторинга радног процеса, што је до сада у главном био случај.

Ипак, да би се ове промене догодиле, осим изражене спремности супервизора, потребна је сагласност у широј стручној јавности, што с обзиром на структуру система обавезно укључује и доносиоце одлука, о значају и корисности супервизије, као и спремност на националном и локалном нивоу за улагање у евалуацију и унапређење, тј. веће прилагођавање модела супервизијске подршке потребама стручњака, али и система у целости. Ово постаје посебно важно ако се има у виду то да је пред системом социјалне заштите у Србији промоција и увођење супервизије у пружање дневних услуга, услуга смештаја и осталих услуга социјалне заштите за шта искуство центара за социјални рад може представљати више него користан извор информација и подршке.

## ЛИТЕРАТУРА

- Ајдуковић Марина, Цајверт Љиља, Супервизија психосоцијалног рада као специфични облик професионалног развоја стручњака у саставу социјалне скрби. Љетопис Студијског центра социјалног рада, 8 (2) 2001., стр. 195-214.
- Bogo Marion, Jane Paterson, Lea Tufford i Regine King, *Interprofessional clinical supervision in mental health and addiction: toward identifying common elements*, The Clinical Supervisor, vol 30, (1) 2011, pp 124–140.

- Draft Best Practice Standards in Social Work Supervision, National Association of Social Workers – NASW, Association of Social Work Boards, 2012. Доступно на: [www.socialworkers.org](http://www.socialworkers.org)
- Jeleč Kaker Dijana(2009). Izvori profesionalnog stresa i sindrom sagorijevanja socijalnih radnika u zdravstvu u Republici Sloveniji, *Ljetopis socijalnog rada*, Vol 16 (1), 2009, str 133-151
- Kadushin Alfred, *Supervision in Social Work (3rd edition)*. Columbia University Press, New York, 1992.
- Koeske Gary, Koeske Randi, Workload and burnout: Can social support and perceived accomplishment help? *Social Work*, 34, 1989, str 243-248.
- Lloyd Chris, King Robert, Chenoweth Lesley, Social work, stress and burnout: A review u *Journal of Mental Health* vol.11 (3), 2002, str 255-265.
- Lonne L. Robert, Social workers and human services practitioners, Occupational Stress in Service Professions. U: Dollard, Maureen F. and Winefield, Anthony H. and Winefield, Helen R., (Ur.) Occupational Stress in the Service Professions. Taylor & Francis, London, 2003, pp. 281-310.
- Maslach Christina, Jackson E. Susan i Leiter, P. Michael, *The Maslach Burnout Inventory (3rd ed.)*. Consulting Psychologists Press, Palo Alto, CA, 1996.
- Maslach Christina, Job burnout, New directions in research and intervention. *Current Directions in Psychological Science*, Vol 12, 2003, str 189 - 192.
- Maslach Christina, Leiter P. Michael, Early Predictors of Job Burnout and Engagement, *Journal of Applied Psychology Journal of Applied Psychology*, American Psychological Association 2008, Vol. 93, No. 3, pp 498–512
- Милошчевић Арнолд Вида, Водеб Борнач Марта, Ерзар Метелко Дорис, Мажина Миран, Супервизија-знање за поступање: приручник за супервизију као процес учења за стручно поступање и лични развој. Социјална зборница, Љубљана, 1999.
- Правилник о организацији, нормативима и стандардима рада центра за социјални рад. "Службени гласник РС", бр. 59/2008, 37/2010, 39/2011 и 1/2012
- Supervision Policy Standards and Criteria, Regional Policy for Northern Ireland Health and Social Care Trusts, 2008. Доступно на: [www.dhsspsni.gov.uk](http://www.dhsspsni.gov.uk)
- Supervisor Workbook – Supervisor Training*, The State of Queensland - Queensland Health, Brisbane, 2008. Доступно на: [www.health.qld.gov.au](http://www.health.qld.gov.au)
- Supervision Policy, Aotearoa New Zealand Association of Social Workers - ANZASW, 2012. Доступно на: [www.anzasw.org.nz](http://www.anzasw.org.nz)
- Supervision Standards , Australian Association of Social Workers – AASW, 2014. Доступно на: [www.aasw.asn.au](http://www.aasw.asn.au)
- Schaufeli, B. Wilmar , Leiter P. Michael, Maslach Christina, *Burnout: 35 years of research and practice*. Career Development International, 14 (3), 2009, str 204-220
- Carroll Michael, *Counselling Supervision: Theory, Skills & Practice*. Cassells, London, 1996.
- Carpenter John, Webb Caroline, Bostock Lisa, Coomber Caroline, *Effective supervision in social work and social care*. Institute for Social Care Excellence, 2012. Доступно на: [www.scie.org.uk](http://www.scie.org.uk)

Hayes L. Richard., Tres Stefurak James, Group Work Supervision. U: Bradly J. Loreta, Ladany Nicholas (Ur) *Counselor Supervision*, Taylor and Francis Group, New York, 2010, pp 215-233

Жегарац Невенка, Цамоња Игњатовић Тамара, Бркић Мирослав, *Приручник за програм обуке: Знања и вештине за вођење случаја у социјалној заштити – Водич за планирање, процену, интервенције и евалуацију водитеља случаја*, 2008.

**Iva Brankovic**

## **CHARACTERISTICS OF SUPERVISION IN THE CENTER FOR SOCIAL WORK – THE ROLE OF SUPERVISION IN PREVENTION OF BURNOUT AMONG CASE MANAGERS**

### **Resume**

Supervision was introduced in the system of social protection in Serbia with the aim of practice improvement and establishment of a support mechanism for practitioners working directly with service users. Supervision in centers for social work is based on the model that implies internal supervisory support conducted by an experienced professional working inside the organization, fulfilling three main functions of supervision: administrative, educative and supportive. This means that the supervisor has an important role in all the phases of the supervisees' case work as well as in the area of their professional and personal development.

The aim of this paper is to analyze the characteristics of supervisory support in the center for social work from the perspective of purpose, expected outcomes and goals of supervision in social protection, especially in relation to the potential protective function of supervision in development of burnout among case workers. Job burnout is a common problem among helping professionals since it is induced by chronic stress they are often exposed to. It manifests as a state of emotional exhaustion, cynic and depersonalized attitudes towards clients and a feeling of low personal accomplishment. Social support, especially adequate supervision is considered a strong protective factor in relation to work related stress and burnout.

Characteristics of supervision and the level of burnout have been examined in a research conducted in the City Centre for Social Work in Belgrade with participation of 112 case managers and 26 supervisors. Although this sample isn't representative enough to provide conclusions on supervision at the national level, the results nevertheless point

to some key characteristics of supervision, as well as their relation to job burnout.

Results indicate that the supervision process in the center for social work is insufficiently structured and focused mainly on administrative support, while the skills development and personal growth are underrepresented. In line with that the effects of supervision are mostly recognized in the area of direct case work support and administration, and significantly less in the area of competence enhancement and job related stress relief. The answers of the majority of case workers and supervisors show that they are mainly satisfied with the support they receive (availability, competences of the supervisor, effects of supervision etc.) but also kind of ambivalent, which is reflected in most of them agreeing with the statement that „supervision is good in theory but doesn't work in practice“. This ambivalence could be explained by the following: most case workers and supervisors are satisfied with the intensive cooperation they have established working side by side on specific cases, but on the other side they are also aware that supervision could be something other than „first aid in crisis“, and that it should offer much more which, unfortunately, it is not able to provide at the moment.

A specific medium high level of burnout has been found among 52% of professionals and no significant correlation was found between the characteristics of supervision in total and the level of burnout. Considering the characteristics of supervision this doesn't come as a surprise, especially bearing in mind that a mild correlation was found between involvement of case workers in the supervisory process (meaning that the case worker participated in the development of his/her individual plan) and lower level of emotional exhaustion. This shows that the structured and participative supervision could be considered as preconditions for prevention of burnout in centers for social work.

**Key words:** supervision characteristics, center for social work, burnout, case managers.

---

\* Овај рад је примљен 02. марта 2015. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 20. априла 2015. године.



*Маја Савић\**

## УТИЦАЈ СОЦИОКУЛТУРОЛОШКИХ ФАКТОРА НА АЛКОХОЛИЗАМ

### Сажетак

Како се историја мењала, тако је свако време, место и свака култура имала прецизно исписане „каноне” конзумирања пића; од првих насеобина из каменог доба, до великих дворана за гозбе у старој Грчкој, или чувених кафетерија из времена просветитељства.

Повезивање алкохолних пића са алкохолизмом није ретка појава. Са становишта савременог друштва подразумева врло широку област која се може посматрати на различитим нивоима. Укључујући стручна лица из многобројних научних области сам појам „алкохолизам” оставља простора да се преиспитује и истражује како би се утврдило његово правилно значење и поставка у једном систему. Једно од главних питања које се поставља јесте како детерминисану појаву окарактерисати као *sui generis* појаву, ако се водимо научним списима и оним што нам је понуђено од стране стручњака? Из овог оквира не може се изоставити ни социокултурна перцепција која представља „стварност” око које се поставља питање алкохолизма и свега онога што је чини компетентном за студиозније истраживање и анализу. Анализом великог броја компаративних истраживања долази се до закључка да конзумација алкохола као и сам алкохолизам заиста јесу у највећој мери творевине културе и ствар културолошке перцепције. Из тог разлога на то се мора обратити пажња и у законским одредбама као и у третманима лечења уколико желимо да они буду делотворни у потпуности.

**Кључне речи:** култура, друштво, алкохол, алкохолизам, обрасци пијења, социокултуролошки аспекти, конзумација алкохола.

---

\* Дипломирани социјални радник

## 1. АЛКОХОЛ И АЛКОХОЛИЗАМ – ТЕОРИЈА И ПРАКСА

Да би се дефинисао појам алкохолизма, мора се одредити јасна граница између „нормалног”, друштвено дозвољеног и „болебног” конзумирања алкохола.

Узимајући у обзир дефинисање алкохолизма кроз низ научних области, у периоду који траје дуже од сто година, издвојило се неколико група које сагледавају алкохолизам као специфичну друштвену појаву (медицинске дефиниције, психолошке дефиниције, социопатолошке и културолошке, системско-породичне дефиниције, интегративне дефиниције итд).

Социокултурни приступ истиче утицај социјалног окружења, културних манифестација, обичаја, традиције и неписаних друштвених норми.

Неки од аутора акцентују једне, неки друге елементе алкохолизма, тако да се све оне у великој мери доста разликују. Тако постоје аутори који сматрају да количина испијеног алкохола није одлучујући фактор при дефинисању алкохолизма, или они који сматрају да не мора постојати континуитет у испијању итд. Из свега наведеног може се извести закључак да, судећи по дефиницијам алкохолизма и одређењу алкохоличара, велики број људи врло лако може да се подведе под алкохоличара. Шта је на крају оно што у потпуности одређује неку особу као алкохоличара, ако искључимо наговештаје и потенцијале? Шта је са особама које пију често и доста, али су потпуно „функционални” и код којих алкохол не доводи до поремећеног понашања и поремећаја у социјалном или радном окружењу. Да ли само одређени здравствени утицаји могу одредити ту особу као алкохоличара? Особе које претерано уносе шећер у свој организам иако је доказана његова штетност (уколико нису гојазне или дијабетичари) не иду на лечење. Или, шта је са људима који врло повремено и периодично, после унесне мале количине алкохола почињу да се понашају „проблематично” (агресивни су или „гуше” људе у свом окружењу, западају у депресију или су суицидни итд), угрожавајући на тај начин свој социјални живот и добро социјално функционисање. Уколико пијете антидепресиве, преписане од стране професионалног психијатра нешто што је, углавном, друштвено прихватљиво. У реду је из разлога што антидепресиви служе како бисмо, физиолошким путем, кроз хемијско дејство лека на организам, изменили нечије „стање свести” и довели га у „равнотежу” и како би се сама особа осећала боље и могла боље да функционише. Шта је са људима који алко-

хол користе као антидепресив? Алкохол, такође, својим хемијским својством мења стање свести, утичући и на измену расположења код човека. Уколико се неко заиста осећа боље када попије одређену количину алкохола, можемо ли и алкохол онда подвести под неку врсту „лека”. Већина научних студија „руше” овакве (и неке друге) митове о алкохолу. И док су антидепресиви друштвено прихватљиви, иако постоји велики број нус-појава и штетних дејстава овог лека, лечење депресије алкохолом није нешто што је усвојено као „нормално” у већини култура.

Одлука да се бавим и изучавам ову тему „испровоцирана” је новинским чланком који се бавио темом конзумације алкохола и алкохолизмом уопште у Србији у којем је статистички изражен проценат људи у Србији који су алкохоличари, као и оних који свакодневно конзумирају алкохолна пића. У зависности од угла гледања и једна и друга група могу се подвести под алкохоличаре, тако да практично не постоји разлика између ове две категорије. На исти начин на који се, на пример, у медитеранским земљама, алкохол конзумира као део оброка и то чак и свакодневно у дужем временском периоду, и то сматра потпуно нормалним, као део културне традиције, се и на нашем поднебљу, свакодневна конзумација алкохола (уколико није претерана) посматра као сасвим „нормална ствар”.

Људи који постају алкохоличари, увек почињу са умереним или друштвено прихватљивим пијењем – појам који одређује само друштво. Уколико је оно толерантно на конзумацију алкохола, неће препознати прелазак те границе и много лакше ће доћи до развоја алкохолизма.

Неке црте личности (емоционална нестабилност, незрелост, поводљивост, несигурност) погодују настанку алкохолизма. Појединац, са свим својим карактеристикама, ступа у везу са окружењем, где се до краја формира и уобличује у јединствену биолошку јединку. Ступајући у друштвену средину, формира личне ставове, усвајајући/одбијајући и одређене ставове друштва. Тако се генерацијским преношењем (кроз породицу и уже окружење) преноси и став о општеусвојеном, прихватљивом начину пијења. Код младих људи, уколико је став друштва толерантан и подржавајући, већа је вероватноћа да ће се неко „одати” алкохолисању, а мања да ће реакција друштва бити адекватна.

## 2. СОЦИОКУЛТУРНИ ОБРАСЦИ ПИЈЕЊА, ПОНАШАЊЕ И СТАВОВИ ПРЕМА КОНЗУМАЦИЈИ АЛКОХОЛА У РАЗЛИЧИТИМ КУЛТУРАМА

Обрасци пијења дају скуп одговора на битна питања на која свака култура треба да одговори. Разлике у обрасцима конзумације алкохола међу земљама су непрестана тема научног истраживања.<sup>1)</sup>

Већина савремених социолошких истраживања алкохолизма односи се на обрасце пијења, који се објашњавају одређеним социјалним чиниоцима као што су: религијска припадност, класне и етничке разлике, занимање, затим процес социјализације и јак утицај пријатеља.

Скоро да не постоји друштво у коме се алкохол конзумира, а да се на обраћа мало пажње. Алкохол може да буде табу, али не и ствар игнорисања. Понашање при конзумирању алкохола се сматра битним за укупан друштвени поредак. Због тога је корисно запитати се шта нам облици и значења пијења у одређеној групи говоре о целој њиховој култури и друштву. У сложеном модерном друштву, састављеном од многих подгрупа, обрасци пијења у свакој од тих група указују на њихове посебне карактеристике, као и на културолошки оквир целог друштва.

Исто питање може се поставити у вези са индивидуалним обрасцима пијења. У оквирима већина културолошких забрана постоји маневарски простор за индивидуалне изборе и манипулацију. Али пре него што сазнамо нешто о конфигурацији нечије личности из његових активности конзумације алкохола, морамо прво разумети који су могући избори пијења у оквирима његове културе.<sup>2)</sup>

Постоји велика културолошка разлика у понашању при пијењу. У неким друштвима алкохол је повезан са насиљем и антисоцијалним понашањем, док је у другим понашање при пијењу мирно и хармонично.<sup>3)</sup> Ове разлике не могу се приписати различитом нивоу конзумације или генетским разликама, већ су повезане са различитим културним веровањима и очекивањима у односу на алкохол.

---

1) Thoroddur Bjarnason, Barbro Andersson, Marie Choquet, Zsuzsanna Eleks, Mark Morgan, Gertrude Rapinett, „Alcohol Culture, Family Structure and Adolescent Alcohol Use: Multi-level Modeling of Frequency of Heavy Drinking among 15-16 Year Old Students in 11 European Countries.” Department of Sociology, *Journal of studies of sociology*, March 2003;

2) David G. Mandelbaum, „Alcohol and Culture.” *Current Anthropology*, June 1965, pp. 281-292;

3) Social Issues Research Centre, *Social and Cultural Aspects of Drinking – A report to the European Commission*, March 1998, pp. 1-36;

Антрополошка литература показује како централни аспекти културе могу радикално да обликују начин на који људи уче да пију и обрасце понашања који су везани за конзумацију алкохола.<sup>4)</sup>

Да би се разумело зашто у неким културама пијење доводи до проблематичног понашања, морају се узети у обзир аспекти те културе и културолошке промене. Преглед етнографске и психолошке литературе указује на то да су последице понашања везане за пијење увек у складу са очекивањима људи у датој култури и да индивидуе усвајају оваква очекивања у току социјализације.

Очекивања не само да утичу на понашање при пијењу, већ стварају и доследну рационализацију, оправдање и изговоре. У културама у којима постоји очекивање да ће алкохол довести до агресије, људи апелују на чињеницу да су били пијани у циљу оправдања свог агресивног понашања. Ово је посебно случај у Британији, где окривљени на суду улажу жалбу за ублажење казне на основу тога што су били под дејством алкохола у време прекршаја. Иако је изненађујуће, британски суд често прихвата овакву жалбу, уз образложење да такво понашање није карактеристично за оптуженог. Овакви изговори се често усвајају у неформалном контексту. За разлику од Британаца, овакви изговори су, на пример у Италији, неприхватљиви.<sup>5)</sup>

Иако постоје велике разлике у пијењу између различитих култура, ипак постоје и константе нађене у највећем броју култура.

### *2.1. Социокултуролошке разлике и константе у обрасцима пијења*

Најважнија међу културолошким константама у пијењу алкохола је скоро универзални табу соло пијења. Оно је често посебно забрањено, или је у најмању руку негативно оцењено. Усамљено пијење под одређеним околностима може да буде прихватљиво или да се не доживљава на такав начин. Постоји много већа толеранција соло пијења (али не и соло пијанства) у високо индустријализованим земљама где велики број људи живи сам.<sup>6)</sup> Ово правило више је повезано са прописивањем друштвеног пијења него са моралним амбиваленцијама са алкохолом.

4) Heath B. Dwight, *International Handbook on Alcohol and Culture*, Greenwood Press, Westport, 1995, pp. 128-211;

5) Mac Marshall, „Social thought, cultural belief and alcohol.” *Journal of Drug Issues*, 1985, p. 15;

6) Kim Bloomfield, Tim Stockwell, Gmel Gerhard, Nina Rehn, „International Comparasions of Alcohol Consumption.” *National Institute on Alcohol Abuse and Alcoholism*, vol. 27, No. 1, 2003, p. 42;

Ови интернализовани протоколи имају много већи утицај на ниво конзумације и понашање у пијењу од било које спољне законски наметнуте контроле. На сличан начин на који се соло пијење не одобрава или осуђује, пијење међу женама у великом броју култура често је негативно оцењено. У већини друштава пронађене су барем неке рестрикције у вези са женским пијењем.

Међукултуролошки докази указују на то да, у погледу родних улога, правила која се односе на употребу алкохола у датој култури, осликавају вредности, ставове и норме дате културе. Због тога што је пијење део културе, треба очекивати да ћемо пронаћи односе између мушкарца и жене, као и перцепцију мушкости и женствености, која се одражава и појачава у пракси пијења<sup>7)</sup>.

Још једна карактеристика која се односи на алкохол је његово симболичко својство. Постоји изузетно мали број алкохолних пића која су друштвено „неутрална“, свако пиће има одређено симболичко значење и преноси одређену поруку.

### 3. АЛКОХОЛ КРОЗ ИСТОРИЈУ

Алкохолизам је сматран болешћу од давнина. Многи велики мислиоци и филозофи говорили су о штетним дејствима алкохола. Велики број владара кроз историју је кроз законске оквире регулисао пијење, доносио законе у вези са тим, и спроводио казне (често веома бруталне за данашње време) за кршење ових закона.

У Индији су промене у употреби алкохола утицале на велике промене друштвене структуре. У старом егалитарном периоду сви мушкарци су пили. Алкохолна пића била су забрањена за неке касте, а дозвољена за друге, као што су и остале друштвене функције биле специјализоване према кастама. Многи политички лидери веровали су да независна Индија треба да буде „чиста“ Индија, а један од начина да се унапреди национална „чистота“ био је легализовање прохибиције. Ганди је такође био један од оних који су строго поштовали астетску традицију и када је политичка партија коју је он водио преузела власт, астетски режим је и даље поштован.<sup>8)</sup>

У Месопотамији вино је познато још од времена 3000 година пре Христа. Кафане и гостионице биле су обележје цивилизације,

7) M. McDonald, *A social-anthropological view of gender, drink and drugs*. In M. McDonald (ed.), *Gender, Drink and Drugs*. Oxford: Berg., 1994

8) David G. Mandelbaum, *Alcohol and Culture*, *Current Anthropology*, June 1965, pp. 281–292;

а Хамурабијев законик утврђивао је строге прописе за чуваре кафана и кафанску послугу.

У египатској цивилизацији вино и пиво такође су били део исхране и ритуала. У древном Египту, као и у Сумерији, алкохол је био неопходан елемент за људску добробит онда када је коришћен у једном контексту и опасна реметилачка сила, када је коришћен у другом.

У Европи су, такође, велике варијације у пракси пијења, као и различити обрасци пијења, документовани од стране путника током векова, као и од стране великог броја историчара.

Једна од значајних култура за истраживање када је у питању домен религије јесте исламска култура. У светој књизи *Куран* налазе се јасне одреднице према лицима која конзумирају алкохол као и алкохолизму уопште. Парадоксално, управо су муслимански хемичари били ти који су одговорни за развој дестилације до високог нивоа суфистицираности и преношење у Европу преко Шпаније. Сама реч *алкохол* води порекло из арапског језика. У раном периоду открића Мухамеда није постојала прохибиција алкохола. Проблем је настао када је један од Мухамедових следбеника дошао на молитву у пијаном стању. Ово је довело до забране доласка на молитву под дејством алкохола. С обзиром на то да се посвећени муслимани моле пет пута дневно у интервалима од неколико сати, било би тешко изводљиво попити већу количину алкохола и бити трезан за следећу молитву. У каснијој фази, Мухамед потпуно забрањује конзумацију алкохола, уздижући пијење у харам – озбиљан преступ.<sup>9)</sup>

## 4. КОНЗУМАЦИЈА АЛКОХОЛА ДАНАС

### 4.1. Европа

Према светској здравственој организацији (2004) на основу података који обухватају период од 1961. до 1999, регион са највишом конзумацијом алкохола по глави становника била је Европа, иза које је Америка, затим Пацифик, Африка, Југоисточна Азија у на крају Источни Медитеран.

Да би се добила слика о конзумацији алкохола у једној земљи, мора се укључити, како забележена, тако и незабележена производња и конзумација. Велики број европских земаља има висок

9) Laurence Michalak, Karen Troicki, *Alcohol and Islam - an overview*, Contemporary Drug Problems, 2006., pp. 523–555;

ниво незабележене производње, те конзумације алкохолних пића, чија је процена често онемогућена, тако да она може довести, у великој мери, до погрешних статистичких података о конзумацији алкохола и погрешној слици о укупној реалној потрошњи у одређеном броју земаља. Такође је тешко направити процену, када су у питању земље у којима је туризам једна од главних привредних делатности, који проценат алкохола се конзумира од стране туриста, а који од стране локалног становништва.

Неспорно је, међутим, да у Европи постоје земље које се издвајају по високом нивоу конзумације алкохола. Једна од европских земаља позната по пијењу је Ирска<sup>10)</sup> (14,2 литара по особи). Необична комбинација високог пријављеног нивоа пијења и висока стопа апстиненције у овој земљи имплицира на то да они који пију, пију више него у другим земљама Западне Европе и да многи од њих имају ризичне навике пијења. Тенденција да се пије велика количина алкохола у једној прилици изразито је уобичајена код Ираца. Велика Британија је такође једна од земаља у којој је конзумација алкохола на релативно високом нивоу. Пијанчење није ништа ново у британском друштву, али није увек привлачило неодобравање. Међутим, у последњих 10 година, порасла је друштвена забринутост за ову појаву. Данашњи политичари у Великој Британији теже ка томе да реформишу „британско пијанчење” у „пијење у кафеима”.

Једна од ствари које повезују Ирску и Велику Британију (осим заједничке историје) је то да велики број миграната који су напустили Ирску 50-тих и 69-тих година представљају својеврстан проблем по питању претеране конзумације алкохола. Обзиром на то да велики број њих нема породицу, пабови постају једино место социокултуролошке размене и начина провођења слободног времена. У Ирској оличење „мушкости” представља тешко опијање и тежак физички рад. Толеранција тешког опијања и алкохолизма у ирској заједници у Лондону одражава наставак култа и социјалног става по питању алкохола у Ирској.<sup>11)</sup>

#### 4.2. Млади у Европи

Говорећи о алкохолизму као болести „новијег” датума, уочава се значајна улога укључивања друштва у односу на младу попу-

10) Ann Hope, Mats Ramstedt, *The Irish drinking culture - Drinking and drinking-related harm, a European comparison*, Centre for Social Research on Alcohol and Drugs, Department of Health and Children, 2004, p. 214;

11) Mary Tilki, *The social contexts of drinking among Irish men in London : Evidence from a qualitative study*, Drugs: Education, Prevention and Policy, 2006, p. 101;

лацију. Значајно сагледавање младих у односу са алкохолом јесте управо из разлога што се на њих односе у великом броју различити обрасци конзумирања алкохола.

ЕСПАД<sup>12)</sup> и ХБСЦ<sup>13)</sup> направили су базу података и тиме дали значајан допринос и могућност за спровођење међукултуролошке анализе употребе алкохола међу младима у Европи. Ова база података дала је значајан допринос и на пољу политике која се односи на алкохол у разним културама.

Међунационална испитивања конзумације алкохола међу адолесцентима - ЕСПАД и ХБСЦ – указују на велике разлике између европских земаља у пијењу алкохола и алкохолизму. У земљама у којима се углавном конзумира вино, пијење међу адолесцентима може се описати као релативно фреквентно, али умерено у свим приликама. У нордијским земљама (Финска, Исланд, Норвешка и Шведска) адолесценти конзумирају алкохол ређе, али кад пију, најчешће пију више. У земљама у којима се најчешће конзумира пиво, Данској, Ирској и Великој Британији, млади пију чешће и више (опијају се).<sup>14)</sup> Извештаји из различитих земаља указују на то да млади људи данас пију више, са нагласком на опијање, него раније генерације. Генерално гледано, временом, конзумација алкохола међу омладином се повећала у последњих 30–35 година.<sup>15)</sup>

У јужним деловима Европе такође је значајно порастао ниво забринутости у погледу конзумације алкохола међу младима последњих година. Постоји јасна тенденција у свим „винским” културама замене вина пивом од стране младих који пију.

### 4.3. Русија

У Русији је од 1900. до 2000. године дошло до повећања употребе алкохола по глави становника, као и стопе смртности од алкохолизма. Разлог томе су друштвене промене, социјални стрес (посебно у популацији младих и вулнерабилних група), већа доступност алкохола и ниже цене. Образац пијења у Русији је опасан, јер се пију велике количине. Процена је да се по глави становника (старијих од 15 година) пије 10,54 литара чистог алкохола. Стопа смртности од алкохола је већа него у Европи.

12) European School Survey Project on Alcohol and Other Drugs

13) Health Behaviour in School Aged Children Study

14) Social Issues Research Centre, *Social and Cultural Aspects of Drinking – A report to the European Commission*, March 1998., pp. 1–36;

15) Margaretha Järvinen, Robin Room, *Youth drinking culture, European experiences*, Ashgate, November, 2007, p. 1–12;

Смањење тренда смртности у 1980. одговара периоду Горбачовљеве кампање против алкохола.<sup>16)</sup> Поновни раст овог тренда поклапа се са периодом распада држава Совјетског Савеза и губитком државне контроле над тржиштем алкохола.

Једна од карактеристика, како Руске Федерације, тако и великог броја држава које су улазиле у састав СССР-а, је да се налазе на врху табела у разним извештајима, статистикама и проценама СЗО по питању конзумације алкохола, тешког опијања, пијанчења међу младима, али и старијим сегментом популације, генерално, различите врсте злоупотребе алкохола. Такође, постоје процене високог нивоа незабележене конзумације на овим просторима, као и високог процента „домаће” производње.

#### 4.4. Азија

Азијска култура истиче вредности одговорности, међузависности, умерености и ограничења. Елементи азијске културе и културних норми могу имати битну улогу у редукацији употребе алкохола. Један од битних елемената азијске културе јесте важност породичних веза. Породична кохезивност и стабилност утврђена је као главна заштитничка сила против употребе алкохола.<sup>17)</sup>

На територији Азије конзумација алкохола се доста разликује међу земљама. Социјалне, психолошке и културне интерпретације групних разлика у употреби алкохола су понекад базиране на атрибутима као што су Кинези, Јапанци или Корејци. Постоје врло значајне разлике у употреби алкохола између ове три групе, и док неки аспекти заједничке културне историје остају константа, употреба алкохола се доста променила.

#### 4.5. Индија

У Индији, као и свуда, пракса пијења повезана је са фундаменталним темама у животу људи.

Велики број студија рађен је у вези са Рајпут, војном кастом у северозападној Индији и не могу се генерализовати на целу Индију. Разлог за испитивање баш овог клана, који сачињавају наследници борилачке традиције, је што је конзумација алкохола доста висока. Поред апстинената и оних који пијење виде као социјалну

16) Nina Rehn, Robin Room, Griffith Edwards, „*Alcohol in the European Region – consumption, harm and policies*”, World Health Organization 2001, p. 37;

17) Ronald C. Johnson, Craig T. Nagoshi, „*Asians, Asian-Americans and Alcohol*”, National Institute on Alcohol Abuse and Alcoholism, National Institutes of Health, September, 2014.

активност 39,1% чине алкохоличари. Још једна специфичност је да су све жене, обухваћене овим студијама, апстиненти.<sup>18)</sup>

Велика варијабилност у конзумацији алкохола у Индији није зачуђујућа, ако се узме у обзир постојање великих религијских, етничких и кастинских разлика.

#### 4.6. Африка

Док неке афричке земље имају висок ниво конзумације алкохола и пијанчења, друге државе имају занемарљив ниво пијења и висок ниво апстиненције. Кејт Вилкинсон<sup>19)</sup> (*Kate Wilkinson*) у својој критици поставља питање да ли сви Африканци пију превише, ако се узме у обзир велика варијабилност у пијењу између 55 афричких земаља. Она даље говори о томе да према подацима СЗО, светска конзумација алкохола по глави становника износи 6,13 литара годишње, док је за афрички регион ова потрошња за само 0,2 више, као и да се у овој статистици занемарује чињеница да су највећи број људи на овом континенту апстиненти (65,2 % су животни апстиненти, док 72,9% није конзумирало алкохол последњих 12 месеци). Одређени број афричких држава са већинским муслиманским становништвом је према СЗО уврштен под „Источни Медитеран” што битно утиче на укупну статистику конзумације алкохола у Африци. Тако културна перцепција може битно утицати, како на квантитативно, тако и на квалитативно сагледавање нивоа конзумације алкохола, као и на стереотипе везане са тим.

Тако су, на пример, Нигерија и Кенија (и то само одређени делови) издвојене као репрезент високог нивоа конзумације алкохола у Африци. За Нигерије се, генерално, претерано пијење сматра прихватљивим, а нарочито у граду Ибадан (југозападном делу земље), као и међу људима из Кофиар (Kofyar) из централне Нигерије. Функција пијења пива која је запажена код Кофиар, такође је важна и код Тирики у Кенији на истоку Африке. Показано је јако мало агресивног понашања као последица пијења пива. Патолошка зависност се изузетно ретко јавља.<sup>20)</sup>

18) Linda A. Bennett, Carlos Campillo, C.R. Chandrashekar, Oye Gureje, *Alcoholic beverage consumption in India, Mexico, and Nigeria: A Cross – cultural comparison*, Alcohol Health Res World, 1998, p. 233–236;

19) Kate Wilkinson, *Is Africa the drunk continent? How Time Magazine ignored the data*, Africa Check, August 2013, доступно на: <https://africacheck.org/reports/is-africa-the-drunk-continent-how-time-ignored-the-data/>

20) Linda A. Bennett, Carlos Campillo, C.R. Chandrashekar, Oye Gureje, *Alcoholic beverage consumption in India, Mexico, and Nigeria: A Cross – cultural comparison*, Alcohol Health Res World, 1998, p. 256;

#### 4.7. САД: конзумација алкохола, обрасци пијења и етничке мањине

Када говоримо о Америци, конзумација алкохола на територији ове државе доста се разликује. С обзиром на то да Америку насељавају најразличитије етничке, националне и културне групе, тако се и потрошња алкохола разликује у зависности од припадности одређеним групама. Са овом земљом повезана је историја прохибиције алкохола, трезвењачких покрета и АА (Анонимни алкохоличари).

Алкохолизам је у колонијалној Америци представљао значајан проблем. Због лоших услова воде за пиће, алкохолна пића сматрана су много сигурнијим, тако да су у неку руку служила као замена за воду. У време када је наступила америчка револуција, алкохолизам је у великој мери био раширен у САД. Алкохол се користио за све, од забаве до анестезије, еликсира за храброст до антидепресива.<sup>21)</sup>

До 1902. померене су моћи утицаја и донет је акт о прохибицији. Без обзира на ову законску забрану америчка јавност демонстрирала је да неће бити без алкохола, тако да је у то време цветала илегална трговина. У децембру 1933. године прохибиција је званично укинута.

Неколико истраживања показало је да је акултурација скоро пристиглих имигрантских група у САД у америчко друштво повезана са повећаним нивоом употребе алкохола и/или проблемима у овим групама изазваних алкохолом. Нађено је да акултурација, мерена дужином боравка у САД, употребом језика, социјалним активностима или међуетничким пријатељствима или забављањем, у позитивној корелацији са употребом алкохола. Узимајући у обзир групне разлике у конзумацији алкохола, постаје важно дефинисати оне аспекте културе у разним етничким групама које могу бити повезане са алкохолом. Пре неколико година истраживачи у САД почели су да обраћају више пажње на улогу коју алкохол игра у животима људи различитог етничког порекла.<sup>22)</sup>

Многа истраживања на тему алкохола у САД-у направљена су на основу узорка белаца и игноришу потенцијални утицај културолошких фактора као што су раса и етничитет. Прво национално истраживање са нагласком на црнце и хиспанце спроведено је тек 1984. године.

21) James F. Davis, *The History of Alcoholism in America*, Loyola Marimount University, 2011, доступно на: <http://www.recoveryfirst.org/the-history-of-alcoholism-in-america.html/>

22) James F. Davis, *Ibid.*

Велики број истраживања одређене етничке мањине (као што су хиспаноамерички урођеници) ставља у јединствену хомогену категорију, иако унутар ових група постоје огромне разлике. Такође, репрезенти највећег броја истраживања су мушкарци, што замагљује унутар групне и разлике у полу. Постоје велике разлике у конзумацији алкохола у хиспанској групи у зависности од земље порекла. Да би се разумела комплексност употребе алкохола међу члановима хиспанске групе, потребан је мултифакторски модел који узима у обзир социјалне, економске, културолошке и историјске аспекте живота у САД.

Обрасци пијења међу црнцима (афрички Американци рођени у САД, имигранти са Кариба, Африке и Европе) традиционално се виде као резултат друштвене дезорганизације.

Тешко опијање сматра се доминантном карактеристиком начина живота црнаца и ранија социокултуролошка истраживања карактеришу црначки став према алкохолу више подржавајући и либералнији од белачког. Тренутни ниво апстиненције је виши код црнаца него код белаца. Нека истраживања указују на то да став црнаца према алкохолу и пијанству није уопштено подржавајући, у неким случајевима тежи да буде конзервативнији него код белаца, као и да је ниво апстиненције виши код црнкиња него код белкиња.

Разни ставови о конзумацији алкохола међу црнцима обликовани су под утицајем стереотипа. У реалности она представља комплексну међузависност индивидуалних атрибута, карактеристика окружења, историјских и културолошких фактора који обликују животну историју црнаца у САД.

Постоје многи митови о томе како су амерички урођеници предодређени за тешку конзумацију алкохола, као и да нису у стању да контролишу своје пијење и понашање при пијењу. Овај мит опстао је и до данас и многи, укључујући и урођенике, још увек сматрају да је тешко опијанчење репрезент „индијанског начина живота”. Као једнострано објашњење образаца конзумације алкохола међу етничким групама, овај мит недовољан је да опише и објасни пијење међу урођеницима. Амерички урођеници су високо хетерогена група етничка група са више од 500 племена и више од 200 различитих језика. Употреба алкохола доста варира међу овим племенима. На пример, Навајо, социјално пијење виде као прихватљиво, док Хопи сматрају пијење неодговорним. У ствари, велики број урођеника апстинира од алкохола, поједини су животни апстиненти, док други престају са конзумацијом алкохола у раној младости, када преузимају породичне и племенске одговорности.<sup>23)</sup>

23) Raul Caetano, Catherine L. Clark, Tammy Tam, *Alcohol consumption among racial/ethnic minorities*, National Institute on Alcohol Abuse and Alcoholism, Vol. 22, No. 4, 1998;

#### 4.8. Конзумација алкохола и истраживање ставова према алкохоличарима у Србији

У Србији све до 1954. године алкохолизам се није третирао као медицинско-социјални проблем, односно није постојало систематско лијечење алкохоличара што данас није случај.<sup>24)</sup>

У Србији нема епидемиолошких података о броју оболелих од алкохолизма, али постоји претпоставка да је сваки шести човек у Србији зависник од алкохола.

Према резултатима истраживања<sup>25)</sup> алкохоличарске породице и особе из њиховог ужег социјалног окружења, које су у последњих пет година укључиване у терапију у Институту за неуропсихијатријске болести „Др. Лаза Лазаревић”, овако су схватале алкохолизам и алкохоличаре: алкохоличар је неко ко: „пије свакодневно”, „агресиван је”, „хигијенски је запуштен”, „једва хода, пада по улици”, углавном нема породицу, нижег је образовања и социјалног статуса. Испитаници овако описују особу која није алкохоличар: „ко не пије свакодневно”, „пије само две чашице и од тога је пијан”, „особа која ради свој посао”, „особа која добро зарађује”, „дотеран и уредан” и друго.

Закључено је да везивање негативних атрибута за алкохоличаре, као асоцијално и антисоцијално понашање, условљено и схватањем већине да је алкохоличар само и искључиво особа која прави проблеме. Особе са видним променама у понашању, али које нису вербално или физички агресивне (које су у претоксикоманској или токсикоманској фази алкохолизма) јавно мњење углавном не сматра алкохоличарима, што је условљено веома slabим препознавањем ове проблематике, и непостојањем едукације из ове области.<sup>26)</sup>

## 5. АЛКОХОЛ И РЕЛИГИЈА

Како се друштво временом развијало, развијале су се и религије и алкохол је постао, како хваљен, тако и демонизиран, од стране различитих група у разним временима. Данас, неке од највећих светских религија, као што су будизам и ислам, осуђују употребу алкохола, док друге користе алкохол као интегрални део церемо-

24) Dragišić M. Labaš, Slađana, *Alkoholizam u porodici i porodica u alkoholizmu*, Čigoja, Beograd, 2012., стр. 52-79;

25) Dragišić M. Labaš, Slađana, *Ibid*, 87-88;

26) Slađana Dragišić M. Labaš, *Ibid*, стр. 52-79;

нија и прелазних обреда, као што су јудеизам и хришћанство. У хришћанској вероисповести, вино је симбол Христове крви. Протестанти, баптисти и многе друге хришћанске секте дозвољавају употребу алкохолних пића, под условом да употреба ових пића не буде претерана, што је у складу са општом хришћанском праксом умерености. Трезвењачки и Прохибициони покрети често су имали религијске елементе.

Социјални контекст је примарни регулатор употребе алкохола и религиозни прописи могу играти битну улогу у одређивању забрана његове употребе у друштву.

### 5.1. Однос Јевреја према употреби алкохола

Јевреји, посебно религиозни, најчешће су навођен пример групе која има ритуалну оријентацију према конзумацији алкохола. Конзумација алкохола је интегрални део ритуала за време сабата и многих празника током године. Сматра се да се умерено пијење уобличава још у младости и одржава социјалним обичајима. Деца се постепено упознају са алкохолом у породичном окружењу и тако постају „едуковани” о алкохолу. Пијење није представљено као обред прелажења у свет одраслих и није повезано са мушкошћу и друштвеном моћи. Деца посматрају пијење одраслих и одрасли су ти који контролишу количину и уобличавају подесан начин понашања при пијењу. Снажно неодобравање изражено је ка кршењу друштвених стандарда. Трезност је наглашена религијска облигација и апстиненција је прихватљива. Јевреји имају експлицитно изражене норме пијења. Они успевају да комбинују висок ниво прихватања пијења у односу на специфичне и фреквентне прилике са јасним забранама интоксикације.

За све Јевреје (ортодоксне, конзервативне и реформисане) је заједничка асоцијација пијење мале количине алкохола током религиозних светковина. Једини изузетак у коме је интоксикација дозвољена је празник Пурум.

Израел се козистентно најниже рангира у конзумацији алкохола и проблемима везаним за алкохол.

Ипак, не сматра се да се сви Јевреји прилогађавају оваквом процесу учења конзумације или прописаним религијским нормама. Тако, бити Јеврејин није само по себи заштита од алкохола и проблема алкохолизма.<sup>27)</sup>

---

27) Eleni Houghton, Anne M. Roche, *Learning about drinking*, Edwards Brothers, Lillington NC, 2001, pp. 109-129;

### *5.2. Однос Хришћанства и још неких религијских група према алкохолу*

Различите студије указују на то да дозвола употребе алкохола код религијских хришћанских група, може бити повезана са вишим нивоом конзумације генерално, али нижим нивоом пијанчења него у групама које су рестриктивно оријентисане.

Религије фокусиране на апстиненцију често не обезбеђују информације о алкохолу нити смернице које могу да помогну у контролисању конзумације уколико неко бира да пије. Иако различите религијске групе у оквиру Хришћанства дозвољавају употребу алкохола, неке од њих имају виши ниво пијанчења, интоксикације и проблема у односу на Јудаизам. Студија о навикама пијења у различитим хришћанским земљама као што су: Француска, Ирска, Италија, Мексико, Велика Британија, чак и међу истим религиозним групама у САД-у и Канади показују да утицај ширег окружења има јаке ефекте на обрасце употребе алкохола који надилазе утицај припадности хришћанској религији.

### *5.3. Однос према алкохолу у муслиманским земљама*

Према годишњем извештају Светске здравствене организације муслиманске земље налазе се при дну листе конзумације алкохола по глави становника. Од 189 земаља које проучава СЗО, свих 6 земаља са 0% пријављене конзумације алкохола су муслиманске, следеће 3 земље, са просечном конзумацијом алкохола незнатно изнад 0%, такође су муслиманске; 25 од 30 земаља које имају најнижи пријављен ниво конзумације алкохола су муслиманске земље. Све осим 4 анкетиране муслиманске земље се налазе испод средње вредности конзумације алкохола.

Кључна реч у овим извештајима је „пријављен” проценат конзумације алкохола, обзиром да је процењено да незабележен проценат конзумације алкохола чини најмање 2/3 укупне конзумације алкохола на индијском потконтиненту, око половину конзумације у Африци и око 1/3 у Источној Европи и Латинској Америци. Тешко је знати која количина алкохола се конзумира у свакој од ових земаља, због алкохола који се кријумчари или производи као традиционално пиће у домаћој радиности. Такође, у земљама као што су Тунис и Мароко, где је туризам важан извор прихода, тешко је знати коју количину алкохола конзумира домаће становништво, а коју количину конзумирају туристи. Постоје докази о проблемима пијења у многим муслиманским земљама, међутим, злоупотре-

бу алкохола је још теже проценити од конзумације алкохола, због стигме.<sup>28)</sup>

## ЛИТЕРАТУРА

- Dragišić M. Labaš, Slađana, „*Alkoholizam u porodici i porodica u alkoholizmu*”, Ćigoja, Beograd, 2012.
- Dwight B., Heath, *International Handbook on Alcohol and Culture*, Greenwood Press, Westport, 1995.
- Houghton, Eleni, Roche, M. Ann, *Learning about drinking*, International Center for Alcohol Policies, Series on Alcohol in Society, Brunner-routledge, Philadelphia, 2001.
- Stanković, Zoran, Begović, Dejan, *Alkoholizam od prve do poslednje čaše*, Terapijski priručnik, Kreativni centar, KREATIVNI CENTAR, Beograd, 2005.
- Järvinen, Margaretha, Room, Robin, *Youth drinking culture, European experiences*, Ashgate, November, 2007.
- Marshall, Mac, *Social thought, cultural belief and alcohol*, Journal of Drug Issues, 1985.
- Assunta, Mary, *Impact of alcohol consumption on Asia*, Institute of Alcohol Studies, The Globe, Issue 4, 2001.
- Bennett, Linda A., Campillo, Carlos, Chandrashekar, C.R., Gureje, Oye, *Alcoholic beverage consumption in India, Mexico, and Nigeria*, A Cross – cultural comparison, Alcohol Health Res World, 1998.
- Bloomfield, Kim, Stockwell, Tim, Gerhard, Gmel, Rehn, Nina, *International Comparisons of Alcohol Consumption*, National Institute on Alcohol Abuse and Alcoholism, vol. 27, No. 1, 2003.
- Bjarnason, Thoroddur, Andersson, Barbro, Choquet, Marie, Elekes, Zsuzsanna, Morgan, Mark, Rapinnett, Gertrude, *Alcohol Culture, Family Structure and Adolescent Alcohol Use: Multilevel Modeling of Frequency of Heavy Drinking among 15-16 Year Old Students in 11 European Countries*, Department of Sociology, 2002., доступно на: [http://www.drugsandalcohol.ie/6758/1/25812738\\_Alcohol\\_culture\\_family\\_structure\\_Bjarnason\\_T.pdf](http://www.drugsandalcohol.ie/6758/1/25812738_Alcohol_culture_family_structure_Bjarnason_T.pdf)
- Caetano, Raul, Clark, L. Catherine, Tam, Tammy, *Alcohol consumption among racial/ethnic minorities*, National Institute on Alcohol Abuse and Alcoholism, Vol. 22, No. 4, 1998.
- Davis, F. James, *The History of Alcoholism in America*, Loyola Marimount University, 2011., <http://www.recoveryfirst.org/the-history-of-alcoholism-in-america.html/>
- Hope, Ann, Ramstedt, Mats, *The Irish drinking culture - Drinking and drinking-related harm, a European comparison*, Centre for Social Research on Alcohol and Drugs, Department of Health and Children, 2004.
- Johnson, C. Ronald, Nagoshi, T. Craig, *Asians, Asian-Americans and Alcohol*, National Institute on Alcohol Abuse and Alcoholism, National Institutes of Health, September, 2014.

---

28) Laurence Michalak, Karen Troicki, *Alcohol and Islam - an overview*, Contemporary Drug Problems, 2006., pp. 523–558;

- Mandelbaum, David G., *Alcohol and Culture*, Current Anthropology, June 1965., pp. 281 – 292.
- Michalak, Laurence, Troicki, Karen, *Alcohol and Islam - an overview*, Contemporary Drug Problems, 2006, доступно на: <https://www.yumpu.com/en/document/view/11458463/alcohol-and-islam-an-overview>
- McDonald, M., *A social-anthropological view of gender, drink and drugs*. In M. McDonald (ed.), *Gender, Drink and Drugs*. Oxford: Berg., 1994.
- National Institute on Alcohol Abuse and Alcoholism, *Etnicity, Culture and Alcohol*, 2002.,
- Rehn, Nina, Room, Robin, Edwards, Griffith, *Alcohol in the European Region – consumption, harm and policies*, World Health Organization, 2001.
- Social Issues Research Centre, *Social and Cultural Aspects of Drinking – A report to the European Commission*, March 1998.
- Tilki, Mary, *The social contexts of drinking among Irish men in London : Evidence from a qualitative study*, Drugs: Education, Prevention and Policy, 2006.
- Wilkinson, Kate, *Is Africa the drunk continent? How Time Magazine ignored the data*, Africa Check, August 2013., <https://africacheck.org/reports/is-africa-the-drunk-continent-how-time-ignored-the-data/>

**Maja Savic**

## **THE IMPACT OF SOCIAL CULTURAL FACTORS ON ALKOHOLISM**

### **Resume**

Culture can be defined as totality of attitudes, knowledge and skills coping with social and psychical environment which is transmitted from generation to generation. It's abstract and complex structure and can't be defined universally. Drinking behavior and drinking culture are bio-psycho-social phenomena, learned process which is culturally defined and shaped by historical context and social and economic factors.

Formal and informal psychosocial mechanism in which people learn to drink or not to drink include a wide range of components such as: religious affiliation, ethnic customs, parental monitoring, peer influence, personal experience, observation of the behavior of others, the influence of the media, the legal provisions and school education programs.

Alcohol is seen differently in different society: as a cure for depression, as heavy drugs, as a risk factor in pregnancy, religious and social symbol, aperitif, food, solvent, chemical which changes the mood, anesthetic compound, disinfectant and economic product. People around the world use it for different purposes, in different ways and with different consequences.

The concept of addiction, which is introduced at the beginning of the 20th century in America, has its cultural and historical specificity. "It became common in the stories, offering a secular equivalent to obsession, as an explanation for why the good people behaving badly, as the inner demon over whom hero triumphs." The question that arises is whether there is really a single entity called "alcoholism" and whether alcoholism is really a disease?

Levine argues that the idea of dependence occurred in a given historical moment and in a specific cultural context. In colonial America, according to this author, it was well known that certain people like to drink and that their drinking often been common, but to this was not given a special attention more than several other personal preferences or habits that are not seen as a disease or misfortunate that can take control over behavior or life of person who drinks.

Temperance movements have emerged as a major impeller of social care of personal self-control. The idea that good behavior is a matter of self-control and that the person himself is responsible for control over his own life is something that is embedded into the specific cultural matrix. But it makes sense where individualism is at a high level, whereas in cultures where social control is more external than internalized, loses its potency. Also the time, as a determinant of alcoholism as an act of occupancy of the substance, and neglect other everyday activities and obligations, makes sense only in cultures in which alternative for spare time isn't relaxing by consuming alcohol.

Alcoholism cannot be equalize with drunkenness, which in many cultures can be quite normal, and cannot be equalize with the standard practice of drinking in some counties.

**Key words:** culture, society, alcohol, alcoholism, drinking patterns, socio-cultural aspects, alcohol consumption.

---

\* Овај рад је примљен 25. марта 2015. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 20. априла 2015. године.



*Ида В. Колиновић\**

## КОМПЛЕКСНОСТ ПРОБЛЕМА НАРКОМАНИЈЕ У ПОРОДИЧНОМ КОНТЕКСТУ У ЦРНОЈ ГОРИ\*\*

### Сажетак

У раду је представљено истраживање реализовано у периоду од јануара 2013. до октобра 2014. на територији Црне Горе, које је обухватило 168 зависника од дрога и 188 учесника контролне групе. Подаци добијени истраживањем породица зависника и контролне групе у значајној мјери су расвијетлили проблематику наркоманије, у смислу утицаја породичних фактора на генезу наркоманије у црногорским породицама. Добијени резултати показују да дисфункционални породични односи и процеси, несрећне животне околности, прекомјерно конзумирање алкохола од стране оца, рани губици, презаштићивање од стране мајке, неусклађени ставови родитеља по питању васпитавања, изостанак превентивних разговора са дјецом о дрогама, непућеност родитеља у њихово друштво и организовано слободно вријеме, представљају најважније породичне факторе ризика у генези наркоманије код њиховог члана.

**Кључне ријечи:** наркоманија, породица, губици, алкохолизам оца, презаштићивање од стране мајке, утицај сиблинга, породични ритуали, превентивни разговори, родитељски надзор, породична религиозност.

---

\* Мастер социјалног рада

\*\* Истраживање изложено у раду је реализовано за потребе израде мастер рада Социјални рад са породицом у превенцији наркоманије у Црној Гори који је одбраћен на Факултету политичких наука у Београду.

## 1. НАРКОМАНИЈА И ПОРОДИЦА

Не постоји јасно одређен тип породица из којих се регрутују зависници од дрога. Има их у сиромашним и богатим породицама, различитог образовања, са једним или више дјеце, у којима постоји коректан брачни однос и у онима гдје су родитељи разведени. Ипак се неке појаве и догађаји могу издвојити као фактори ризика за настанак наркоманије једног или више чланова. Особе које живе у породицама у којима су чести конфликти, које су у дјетињству преживјеле трауме и које у стресним ситуацијама немају социјалну подршку или властите изворе успјешног суочавања са стресом, могу се окренути другим ауторитетима и прибјећи коришћењу разних дрога као стратегије суочавања са својим проблемима. Та дјеца одмалена највећи дио времена настоје проводити ван породице, на улици, преферирајући дружење са вршњацима који имају сличну животну причу (нпр. развод брака родитеља, родитељ алкохоличар, насилник, сталне свађе у кући, и сл.).

Наркомани најчешће долазе из породица у којима је емоционална атмосфера хладна и непријатна за младу особу која тражи топлину, љубав, сигурност и праве идентификације. У породицама зависника често се уочава нејасност правила и очекивања, недоследност у кажњавању и награђивању дјеце, размаженост и морална лабавост родитеља у погледу васпитавања, те изостанак подржавања развоја позитивних навика и вриједности. Ако родитељи имају неуједначен став у васпитавању (један родитељ захтјеван, а други попустљив), дијете може бити збуњено и у немогућности да изгради систем вриједности по коме би знало шта је добро, а шта лоше, шта смије а шта не смије. Неупућеност родитеља у то гдје су им дјеца, шта раде и са ким проводе вријеме, нарочито у сатима после школе, представља додатни фактор ризика. Неки инострани аутори истичу чврсту повезаност између недостатка академског интересовања, односно ниског школског успјеха и бјежања из школе са укљученошћу дјетета у вршњачко друштво које конзумира дроге, што упућује на то да родитељска помоћ и подршка у дјететовим школским активностима смањују ризик од његовог дрогирања.<sup>1)</sup> Постављање претјерано нереалних идеала од стране морбидно амбициозног/их родитеља, доводе до фрустрација, напетости, несигурности и осјећања мање вриједности код дјетета

1) David J. Hawkins, Richard F. Catalano, Janet Y. Miller, „Risk and Protective Factors for Alcohol and Other Drug Problems in Adolescence and Early Adulthood: Implication for Substance Abuse Prevention.” *Psychological Bulletin*, 1/1992, Vol. 112, pp. 83-84.

у немогућности да испуни њихова очекивања, што може проузроковати да се окрене дрогама као вентилу олакшања и пражњења психичке тензије. Са друге стране, постављање прениских захтјева може лоше утицати на формирање позитивне слике дјетета о себи, развити код њега доживљај да је неспособно у поређењу са својим вршњацима, што није добра инвестиција у његово самопоуздање и самопоштовање.<sup>2)</sup>

Мерикангас и колеге су указали на специфичне и неспецифичне породичне факторе који доприносе генези наркоманије код њихових чланова. Специфични фактори који директно утичу на употребу/злоупотребу дрога код дјече су: изложеност дрогама, моделовање коришћења дрога и родитељска сагласност за злоупотребу дрога. У неспецифичне факторе спадају: поремећена породична структура, излагање брачној неслози, изложеност високом нивоу акутног и хроничног стреса, породична психопатологија, занемаривање, емоционално, физичко и сексуално злостављање и социјална депривација.<sup>3)</sup>

Бар, Хофман и Јанг су открили да ако су родитељи толерантни на узимање дрога, већа је вјероватноћа да ће њихова дјеца имати пријатеље који се дрогирају, а тиме можда и сами почети да конзумирају дроге.<sup>4)</sup> Уколико већи број чланова домаћинства користи дроге или укључује дјецу у њихово коришћење, дјеца су такође у ризику да се окрену дрогирању. Познато је да дјеца уче више на примјерима него кроз употребу говора. Неријетко родитељи дјечи шаљу „дупле поруке” стварајући тако конфузију код њих (нпр. отац који прекомјерно конзумира алкохол говори дјетету о штетности дрога и алкохола). Лондонско истраживање је открило да је три пута већа вјероватноћа да ће икада користити дрогу, они млади људи који су опазили да је неки члан породице узимао или узима дрогу. Друга лондонска студија је показала да 41% родитеља испитаних опијатских зависника има историју проблематичног коришћења дрога или алкохола. Истраживање хероинских зависника *Phoenix House* у Њујорку, показало је да 30%

2) Зоран Петровић, *Алкохолизам и наркоманије*, Унирекс, Подгорица. 2006, стр. 189-222.

3) Kathleen R. Merikangas, Lisa Dierker, Brenda Fenton, „Familial Factors and Substance Abuse: Implications for Prevention.”, *Genetic Epidemiology Research Unit*, Yale University School of Medicine, p. 20, доступно на: [http://archives.drugabuse.gov/pdf/monographs/monograph177/012-041\\_Merikangas.pdf](http://archives.drugabuse.gov/pdf/monographs/monograph177/012-041_Merikangas.pdf)

4) Stephen J. Bahr, John P. Hoffmann, Xiaoyan Yang, „Parental and Peer Influences on the Risk of Adolescent Drug Use.” *The Journal of Primary Prevention*, No 6/2005, Vol. 26, pp. 529-551.

испитаника има очеве алкохоличаре, 18% мајке алкохоличарке, а у 41% случајева је постојало хапшење неког члана породице, најчешће брата.<sup>5)</sup> Сајлхамер је сматрао да постоји општи консензус да се дјеца алкохоличара чешће суочавају са низом психо-социјалних проблема и да постоји повећан ризик да у одраслом добу имају проблеме менталног здравља, као што су: депресија, злоупотреба дрога и антисоцијално понашање. Молина је вјерово да најважнији узроци коришћења дрога леже у квалитету односа родитељ – дјете и родитељском надзору адолесцентског понашања. Робинс је указао на то да је породични конфликт повезан са малољетничком делинквенцијом и злоупотребом дрога, док је Баумринд сматрао да недирективни родитељски ставови или ставови премисивности доприносе високом нивоу употребе дрога код дјеце. Рајли је навео карактеристике породица са адолесцентима који злоупотребљавају дроге: негативни комуникациони обрасци (критика, недостатак похвала), недоследна и нејасна ограничења у понашању и нереална очекивања родитеља од дјеце. Којер је сматрала да су се друштвени фактори, који утичу на рани развој у оквиру породице, као што су недостатак међусобног везивања, неефикасно родитељство и хаотично кућно окружење, показали као нарочито важни показатељи ризика.<sup>6)</sup>

Стантон и сарадници су 1978. године спровели истраживања о зависничким породицама у Филадельфији. Они су описали прототип породичног обрасца за зависнике од дрога, гдје је мајка описана као обзирна и посвећена у подизању дјеце, која је често зависника стављала у позицију најомиљенијег дјетета. Са друге стране, очеви мушких зависника најчешће су описивани као одвојени, укључени у подизање дјеце, емоционално удаљени или чак ауторитарни и насилни. Када је ријеч о зависницама, оне су истакле да су често улазиле у конкуренцију са својим мајкама (које виде као презаштитничке и ауторитарне), док су очеве описале као неугодне или глупе, или чак претјерано обзирне и „угодљиве”, често сексуално агресивне и алкохоличаре, због чега је ризик од инцеста већи него код остале популације. Стантон и сарадници су такође дошли до података да је велики дио зависника имао искуство сепарације или смрти родитеља, углавном очева, прије 16 године живота.

5) Роса Шапић, *Улога породице и психотицизма у политоксикоманији*, Задужбина Андријевић, Београд, 2008, стр. 46.

6) Gabriele Schafer „Family Functioning in Families with Alcohol and other Drug Addiction.” *Social Policy Journal of New Zealand*, Ministry of Social Development, Wellington, 37/2011, pp. 135-152.

Преурањена сепарација од родитеља може проузроковати стрес и психичку трауму, која је често извор анксиозности, па и један од повода за конзумирање дрога може бити ослобађање од нагомила-не анксиозности.<sup>7)</sup>

Према Ванкеу 48% наркомана долази из породица које су већ биле распаднуте или су се налазиле непосредно пред растурањем, док су истраживања Шварца, Бшора и Бурхарда у Западној Њемачкој показала да је 82% зависника потекло из тзв. „*broken homes*”.<sup>8)</sup>

Дјеца из разведених бракова су рањивија од друге дјеце, а живот са једним родитељем и повремено виђање другог некој дјеци не могу надокнадити осјећај праве породичне атмосфере. У настојању да компензују своје или одсуство другог родитеља то често чине на неадекватан начин – превише су толерантни, дају дјетету велике суме новца и сл. Ова дјеца најчешће љубав, прихватање и афирмацију траже у друштву вршњака, и уколико њихову групу чине конзументи дрога, у великом су ризику да се и она определије-ле за такав негативни стил живота. 90% дјеце разведених родитеља доживјело је шок приликом развода брака, 50% наводи осјећај одбачености а трећина дјеце изражава страх да ће их напустити и други родитељ.<sup>9)</sup> Клаус Кох је истакао да одлазак оца из породице најтеже подносе дјечаци око 10 година старости, јер се идентификују са њим (што је свакако мање изражено у случајевима гдје отац није имао неку важну улогу у породици и животу дјетета).<sup>10)</sup>

Дјеца самохраних родитеља су такође у ризику да се окрену девијантним облицима понашања и определијеле се за дроге. Поред одлуке родитеља о самосталном родитељству, може се радити и о ситуацији када брак или родитељска улога престану услед смрти једног родитеља. У том случају се родитељ и дијете суочавају са великим губитком, а улоге које су у животу дјетета имала оба родитеља треба да преузме само један, који често то или не зна или

7) Duncan M. Stanton, Thomas C. Todd, David B. Heard, Sam Krischner, Jerry I. Kleiman, David T. Mowatt, Paul Reiley, Samuel M. Scott, John M. Van Deusen, „Heroin Addiction as a Family Phenomenon: A New Conceptual Model.” *American Journal of Drug and Alcohol Abuse*, 2/1978, pp. 125 – 150.

8) Владета Јеротић, *Личност наркомана*, Арс Libri, Београд, 2008, стр. 48.

9) Nevenka Blažić Čop, *Put u život bez ovisnosti o drogama: priručnik za roditelje i učenike*, Genesis, Zagreb, 2003, str. 77.

10) Klaus Koh, Miha Brumlik, Sabina Andrezen, *Velika knjiga o roditeljstvu*, Laguna, Београд, 2013, str. 202.

не може.<sup>11)</sup> Хофманово истраживање је открило да је много већа вјероватноћа да ће адолесценти, којима је један родитељ умро, у поређењу са адолесцентима који живе са оба родитеља изабрати вршњачко друштво које учестало конзумира дроге, што упућује на то да су у високом ризику да почну да се дрогирају.<sup>12)</sup> Веома мала дјеца (између 6 мјесеци и 4 године), која не могу да разумију смрт или било који други разлог за нестанак родитеља, закључују да родитељ није желио да остане и код њих се јавља интензиван осјећај да нису довољно добра, лијепа, вриједна и привлачна људска бића да би задржала родитеља. Често их цијелог живота прати осјећање неприлагођености и ниже вриједности.<sup>13)</sup>

Мекнер је нагласио да присуство обје родитељске фигуре у животу дјетета „спречава коришћење само једне васпитне методе и опасност од блиске симбиотске везе са мајком.” Он је сматрао да очеви имају нарочито важну улогу у периоду адолесценције, јер најчешће представљају ауторитет, те на успјешнији начин од мајке постижу да поставе дјечи границе и каналишу начине понашања карактеристичне за адолесценте. То се углавном односи на поштовање правила, социјално понашање, коришћење дрога, алкохола и цигарета, организовање слободног времена и школских обавеза и активности. Мекнер је даље истакао да је дјецацима у току одрастања потребно да имају мушку фигуру која ће им помоћи у тражењу сопственог идентитета и формирању сигурне, стабилне и самосталне особе.<sup>14)</sup>

У великом броју породица зависника постоји бунт наркомана против оца, а идентификација са њим је дефектна или у потпуности изостаје. У случајевима одсуства оца из породице и његовог моралног ослонаца, адолесцент у немогућности да задовољи своја очекивања у односу на њега може прихватити негативне и непожељне идентификације које укључују и дрогирање.<sup>15)</sup> Показало се да се „дрога јавља као осветнички тријумф избором негативног

11) Боро Лазић, „То може бити и ваше дете.” *Часопис за превенцију и лечење болести зависности*, Специјална болница за болести зависности, Београд, 2009, стр. 25.

12) Anne E. Berrett, Turner R. Jay, „Family Structure and Substance Use Problem in Adolescence and Early Adulthood: examining explanations for the relationship.” *Addiction, Society for the Study of Addiction*, 101/2006, pp. 109 -120.

13) Margaret Reinhold, *Kako preživeti uprkos roditeljima*, Esotheria, Beograd, 2005, str. 202.

14) Klaus Koh, Miha Brumlik, Sabina Andrezen, *Velika knjiga o roditeljstvu*, Laguna, Beograd, 2013, str. 110.

15) Стеван Петровић, *Дрога и људско понашање*, Дечје новине, Горњи Милановац, 1998, стр. 231-232.

идентитета са симболиком кажњавања родитеља.”<sup>16)</sup> Академик Владета Јеротић је истакао да је најчешћи психички узрок појаве наркоманије недостатак родитељске љубави у раном дјетињству. Објашњава да је последица овог мањка љубави слабо развијена организација Ја-принципа код ове особе, због чега она задовољство тражи на погрешној страни. Појачана унутрашња напетост се привидно и краткотрајно смањује конзумирањем дрога, због чега човек постаје роб своје страсти, односно гријеха.<sup>17)</sup> Према психијатару Јовану Букелићу млади наркоманијом покушавају да окупе своје породице, што неријетко има симболику окупљања око одра.<sup>18)</sup>

## 2. ЕМПИРИЈСКО ИСТРАЖИВАЊЕ

У периоду од јануара 2013. до октобра 2014. године на територији Црне Горе реализовано је истраживање о утицају породичних фактора на генезу наркоманије, те на лијечење и успјешну апстиненцију зависника. Том приликом су коришћена два стандардизована упитника: за циљну групу – зависнике и контролну групу – особе које нису пробале дрогу. Истраживањем је обухваћено 168 зависника (актуелних, бивших, на третману) који пролазе или су завршили програме одвикавања од дрога у ЈУ за лијечење, рехабилитацију и ресоцијализацију корисника психоактивних супстанци „Какарицка гора”, Подгорица (41 испитаник), НВО „Препород”, Никшић (25), НВО „4 LIFE“ (14), „РЕТО” центар, Даниловград (11), Удружење анонимних наркомана (6), као и они зависници који су у поменутом периоду били на одслужењу казне затвора у Заводу за извршење кривичних санкција у Спужу (71 испитаник). Контролна група од 188 учесника који нису пробали дрогу са територије цијеле Црне Горе коришћена је ради поређења са фокус групом у циљу вјеродостојнијег потврђивања или оповргавања постављених хипотеза.

16) Јован Букелић, *Дрога у школској клуби*, Веларга, Београд, 2002, стр. 11.

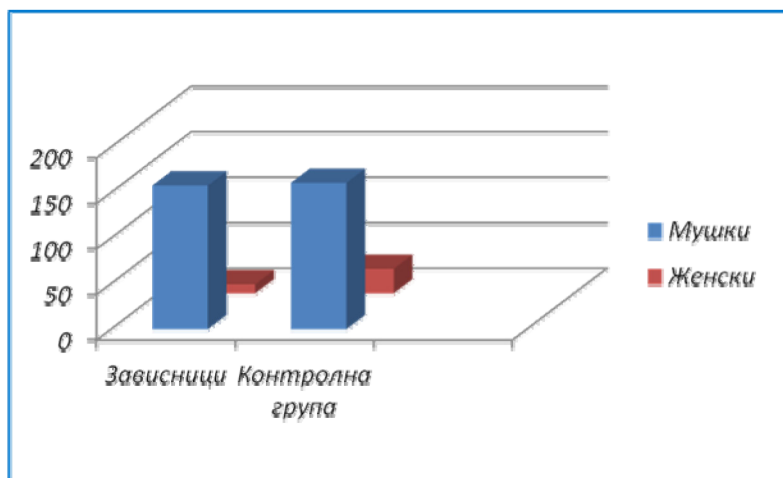
17) Владета Јеротић, *Неуротичне појаве нашег времена*, Службени лист СЦГ, Београд, 2004, стр. 161.

18) Јован Букелић, *Ibid*, стр. 215.

### 3. РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

#### 3.1. Полна структура испитаника

##### Г.1. Структура испитаника по полу



Узорком је обухваћено 168 зависника од дрога (158 мушког и 10 женског пола) и 188 грађана који нису пробали дрогу (161 испитаник мушког пола и 27 женског пола).

Подаци о полној структури зависника указују на вјероватноћу да су мушкарци склонији коришћењу и злоупотреби дрога у односу на жене.

#### 3.2. Адолесценција и почеци конзумирања дрога

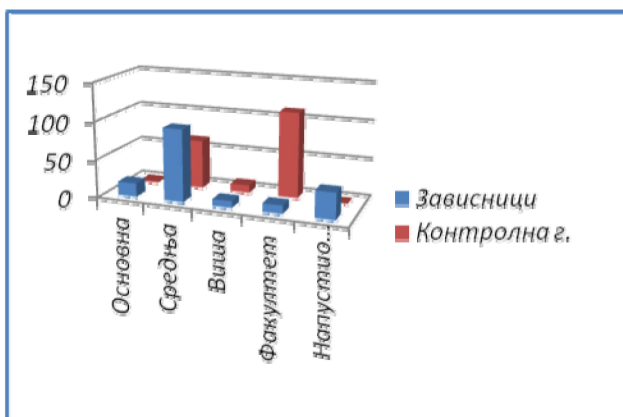
Готово све студије упозоравају на то да је период адолесценције нарочито критична фаза у развоју дјетета, коју карактерише претјерана осјетљивост, напетост, несигурност, својеглавошћу, збуњеност, бунт против конвенција, вриједности и ауторитета, жеља за сепарацијом и самосталношћу, изражена радозналост и потреба адолесцента да буде уочен, да се свиди другима и припада некој групи. Адолесценти траже себе и свој систем вриједности, а с обзиром на то да још увијек немају оформљен идентитет, вршњачка група може бити веома значајан фактор у формирању њихове личности. Стапање сопственог идентитета у групни идентитет вршњака указује на недостатак чвршћих веза у породици, које дјетету током одрастања нису обезбиједиле адекватно самопоштовање и самовредновање.

Резултати нашег истраживања показују да је највећи број зависника у Црној Гори први пут пробао дрогу прије навршене 26. године живота. До 15. године дроге је пробало 43.5% испитаника, а у периоду од 16. до 25. године живота њих 49.4%, док је експериментисање са дрогама рјеткост после навршене 26 године живота (7.1%). Наведено указује на корелацију између социјалне и емоционалне незрелости и експериментисања са дрогама. У контексту добијених података, корисно је истаћи да се период адолесценције у данашње вријеме знатно продужио, и да по многим теоретичарима траје и до навршене 26. године живота (касна адолесценција).

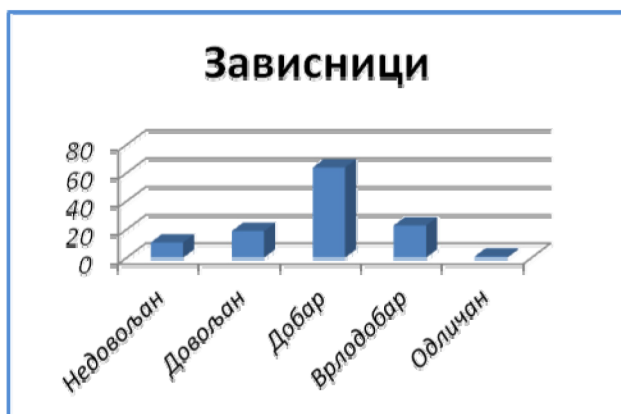
### 3.3. Успјех у школи и академско напредовање зависника

Неки инострани аутори истакли су чврсту повезаност између недостатка академског интересовања, односно ниског школског успјеха и бјежања из школе са укљученошћу дјетета у вршњачко друштво које конзумира дроге. Добијени резултати у нашем истраживању указују на значајне корелације између ниских академских постигнућа и злоупотребе дрога. Наиме, највећи број црногорских зависника има завршену средњу школу (56.5%), затим основну (10.7%), факултет (6.5%), вишу (5.4%), док је 20% испитаника напустило школу или било избачено из ње, што је алармантан податак (Графикон 2). У Графикону 3 јасно се види да је највећи проценат испитаних наркомана последњи разред свог школовања завршио са добрим успјехом (38,1%), док је најмање било одличних (0,6%).

Графикон 2. Завршена школа



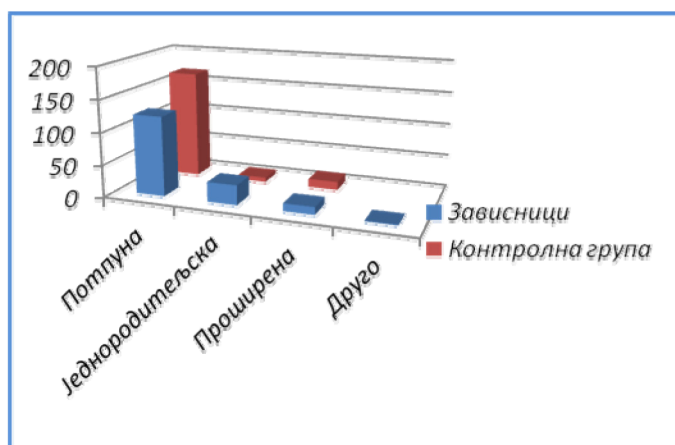
Г. 3. Успјех у задњој години школовања



#### 3.4. Типови породица из којих се регрутују зависници

Многа истраживања су открила да је много већа вјероватноћа да ће адолесценти, којима је један родитељ преминуо, у поређењу са адолесцентима који живе са оба родитеља изабрати вршњачко друштво које учестало конзумира дроге, што упућује на то да су у високом ризику да почну да се дрогирају. У овом истраживању пошли смо од **хипотезе да зависници често потичу из једнородитељских породица.**

Г. 4. „Тип породице у којој си одрастао/ла?“



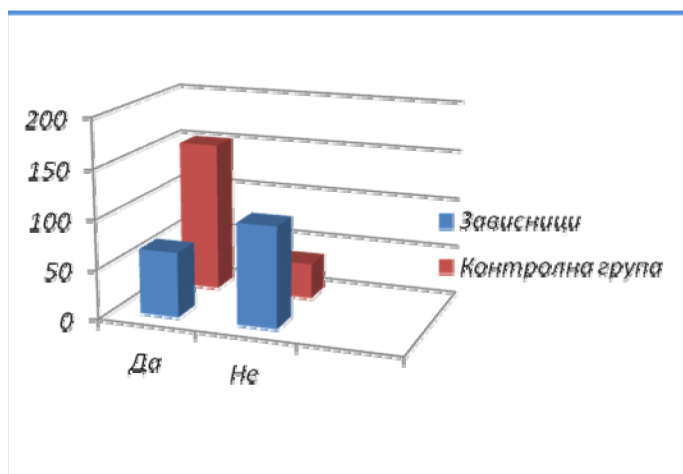
На *Графикону 4* се може видјети да зависници, у значајно већем проценту него учесници контролне групе, потичу из једно-родитељских породица (18.5% vs. 3,7%).

Истраживање даље открива да су испитани зависници у 16,1% случајева дјеца разведених родитеља, док је тај проценат у контролној групи значајно нижи - 4,8%.

Ипак се може констатовати да највећи број испитаних зависника потиче из потпуних породица. Велики број савремених аутора на првом мјесту упире прстом у „лошу породицу”, а не растурен дом, на процесе у породици, не на породичну структуру. Ради стицања комплетније и вјеродостојније слике о породици поријекла наркомана, у даљем раду бавићемо се експлорацијом квалитета социјалне интеракције између чланова породице. **3.5. Недовољна укљученост оца у одрастање**

Разна инострана истраживања су описала очеве мушких зависника као одвојене, неукључене у подизање дјеце, емоционално удаљене или чак ауторитарне и насилне. Наша полазна *хипотеза је била да велики број зависника потиче из породица у којима је отац (био) отсутан или nedовољно укључен у одрастање дјетета.*

Г.5. „Мој отац није имао довољно времена за мене”



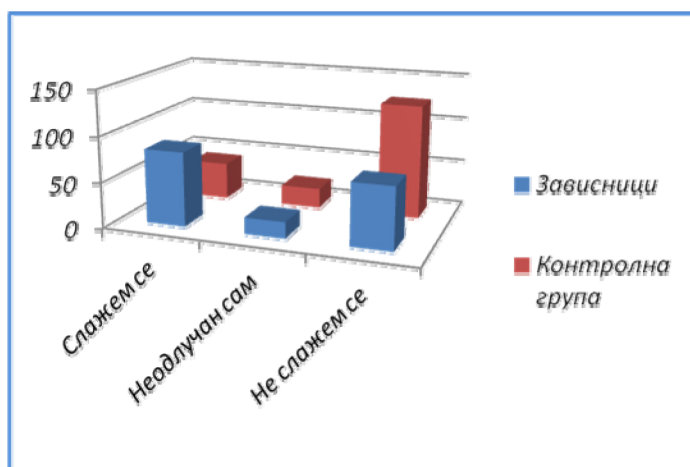
На *Графикону 5* се може видјети да 35.2% зависника сматра да им отац није посвећивао довољно пажње, док је тај проценат у контролној групи знатно нижи - 14.3%. Важно је истаћи да је присуство оца током одрастања нарочито значајно за дјечаке којима

је потребно имају мушку фигуру која ће им помоћи у формирању стабилног идентитета.

### 3.6. Презаштићивање зависника од стране мајке

Многе студије су показале да је презаштићивање од стране родитеља један од могућих етиолошких фактора у генези наркоманије. Откривено је да мајке наркомана имају склоност да дуже времена одржавају контролу над својом дјецом и да их дуго задржавају у „позицији дјетета”. У овим породицама мајке су најчешће описане као доминантне, попустљиве и презаштићујуће, са симбиотским тенденцама према зависнику.<sup>19)</sup> ***Хипотеза од које смо пошли у истраживању је да велики број зависника потиче из породица у којима је мајка била презаштићујућа.***

Графикон 6. „Мајка ме је презаштићивала“



На *Графикону 6* јасно се види да скоро половина зависника долази из породица у којима су их мајке презаштићивале (48.8%). Ако добијене податке упоредимо са подацима из контролне групе, може се видјети да су зависници, у значајно већем проценту одрасли поред презаштићујућих мајки (48.8% vs. 21.9%). Презаштићивање од стране родитеља спутава дјецу у психо-физичком развоју, води их ка инфантилизацији, емоционалној и социјалној незрелости. Презаштићена дјеца се најчешће осјећају несигурно

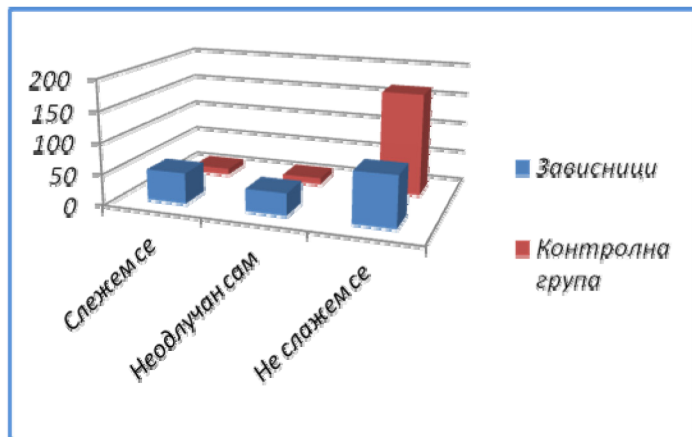
19) Роса Шапић, *Улога породице и психотицизма у политоксикоманији*, Задужбина Андрејевић, Београд, 2008, стр. 35.

и инфериорно у односу на своје вршњаке, који су се изборили за више слободe и добили „дозволу за одрастање”. Када се ова дјеца нешто касније, најчешће у периоду адолесценције, изборе за своју слободу, у ризику су да се окрену дрогама, тражећи у њима компензацију за искуства која су има била ускраћена током одрастања.

### 3.7. Неусклађени ставови родитеља у васпитавању

Ако родитељи имају неуједначен став у васпитавању (један родитељ захтјеван, а други попустљив), дијете може бити збуњено и у немогућности да изгради систем вриједности по коме би знало шта је добро, а шта лоше, шта смије, а шта не смије. Због тога оно не може да формира јасну слику о непожељном понашању, те је у опасности да се окрене негативним стиливима живота, који могу укључити дрогирање. **Хипотеза којом смо се руководили у истраживању је да неуједначен став родитеља у васпитавању дјеце представља фактор ризика у генези наркоманије.**

Г. 7. „Родитељи су имали неуједначен став по питању мог васпитавања“



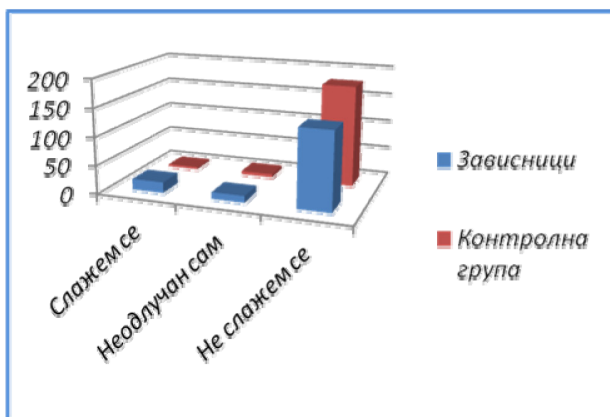
Добијени подаци показују да скоро трећина зависника (29.8%) потиче из породица у којима су родитељи имали неуједначене ставове по питању њиховог васпитавања.

На *графикону 7* такође се уочава и изражена разлика у добијеним резултатима између групе зависника и контролне групе (29.8% vs. 5.8%).

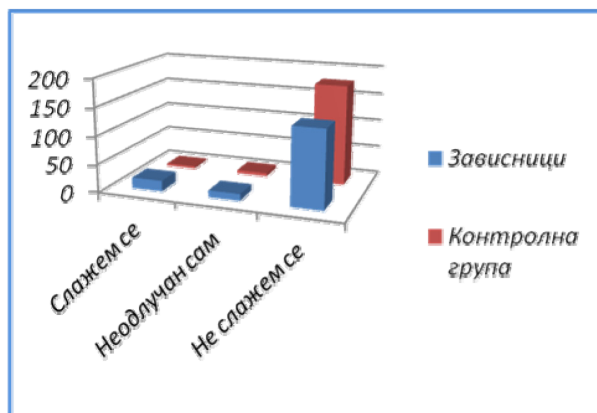
### 3.8. Комуникација и односи у породици зависника

Иностране студије су показале да особе које живе у породицама у којима су чести конфликти и које су у дјетињству преживјеле трауме, могу прибећи коришћењу разних дрога као стратегији суочавања са својим проблемима. У истраживању смо пошли смо од **хипотезе да наркомани често потичу из породица у којима постоји недостатак и/или неадекватна комуникација.**

Г.8. “Моји родитељи су се често свађали“



Г.9. “Моји родитељи су се често тукли“

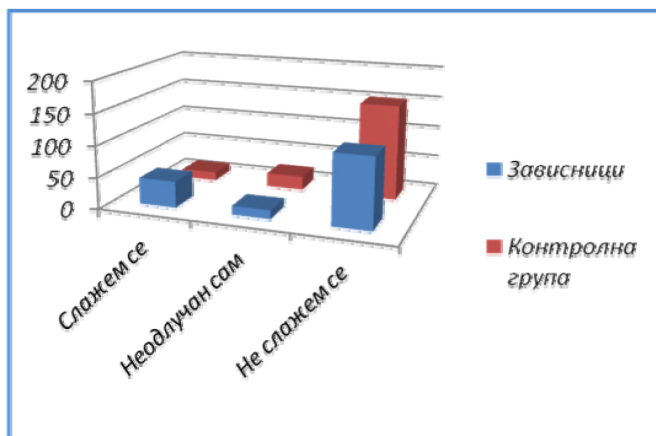


Честе свађе и туче у породицама представљају видове неадекватне комуникације и указују на патологију у породичним односима и породичном функционисању. Резултати истраживања по-

казују да је токсичност честих родитељских свађа карактеристика 26% црногорских породица испитаних зависника, док је тај проценат у контролној групи знатно нижи - 5.3%.

Када је ријеч о честој тучи између родитеља, као дисфункционалнијем и по здравље и безбједност ризичнијем облику малигног родитељског односа, резултати показују да је 11.3% зависника било изложено оваквом виду насиља, док је тај проценат у контролној групи знатно нижи 2.1%. Даље можемо претпоставити да је у породицама испитаника, који су се определијелили за тврдњу „неодлучан сам”, такође било присутно родитељско насиље, вјероватно у мањој мјери. Ако узмемо у обзир испитанике који су се определијелили и за ову опцију, може се констатовати да је 18.5% црногорских зависника током одрастања, било изложено тучи родитеља, док је тај проценат у контролној групи знатно нижи - 3.5%. У контексту добијених података корисно је навести да су многе иностране студије истакле да дјеца која присуствују насиљу у породици испољавају психолошке проблеме и проблеме у понашању, као и она дјеца која су жртве злостављања. Даље су упозориле да се у 30% - 60% породица у којима је насилан један или оба родитеља дешава и злостављање дјеце, а у оним породицама гдје је насиље веома изражено и жена мора да тражи помоћ полиције или напусти дом, у 75% - 100% случајева дјеца су била жртве насиља.<sup>20)</sup>

Графикон 10. „Често сам добијао/ла батине“



Наше истраживање даље открива да је 25% црногорских зависника често добијало батине, док је тај проценат у контролној групи знатно нижи 7.4%.

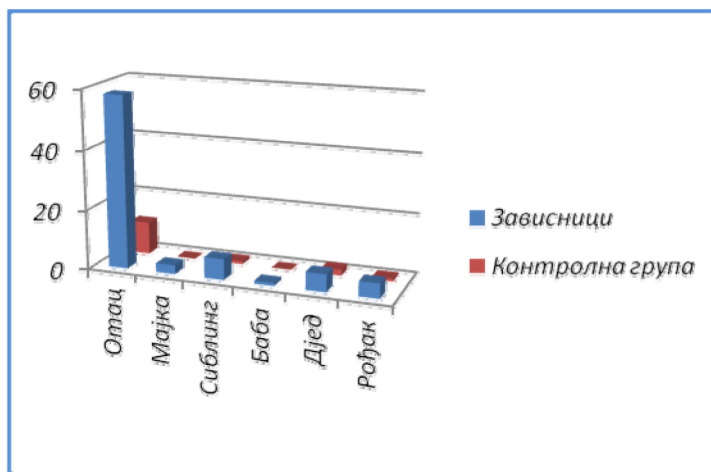
20) Тања Игњатовић, *Право на сигурност: заштита жена од насиља у интимним партнерским релацијама*, Генеро, Београд, 2008, стр. 54.

Дјеца, жртве злостављања најчешће пате од изразито лоше слике о себи која негативно утиче на каснију социјализацију и ствара код њих осјећај да је свијет генерално несигурно мјесто. Она дроге користе како би се носила са својим емоционалним болом због злостављања или за самоуништавање (дјеца која су физички злостављања често осјећају да заслужују да буду кажњена).<sup>21)</sup> Искуство трауме на раном узрасту повећава ризик од злоупотребе дрога касније у животу.

### 3.9. Злоупотреба алкохола од стране чланова породице

Дјеца из алкохоличарских и наркоманских породица често су жртве физичког и сексуалног злостављања, занемаривања и других породичних проблема, због чега су она подложнија злоупотреби дрога, као облику ношења са стресом и „самолијечења”. Сајлхамер је сматрао да постоји општи консензус да се дјеца алкохоличара чешће суочавају са низом психо-социјалних проблема и да постоји повећан ризик да у одраслом добу имају проблеме менталног здравља, као што су: депресија, злоупотреба дрога и антисоцијално понашање.<sup>22)</sup> ***Хипотеза од које смо пошли у истраживању је да злоупотреба алкохола и/или дрога од стране једног или оба родитеља често води наркоманском понашању њихове дјеце .***

#### Г.11. Прекомјерно конзумирање алкохола од стране чланова породице



21) Catherine Spooner „Causes and Correlates of Adolescent Drug Abuse and Implications for Treatment.” *Drug and Alcohol Review*, 18/1999, pp. 453-475.

22) Gabriele Schafer, *Family Dynamics in Families with Alcohol and Drug Addiction*, School of Social Sciences, Auckland University of Technology, 37/2011, pp. 135-151.

У породицама зависника од дрога, очеви су нарочито склони прекомјерном конзумирају алкохола (32.8%), што је у позитивној корелацији са добијеним податком да више од једне трећине зависника опажа оца као недовољно укљученог у њихово одрастање.

Када је ријеч о прекомјерном конзумирању алкохола од стране очева међу учесницима контролне групе, видимо да је тај проценат знатно нижи (5.8%).

Уколико узмемо у обзир прекомјерно конзумирање алкохола од стране свих чланова породице укупно, резултати би били следећи: породице зависника 45.2% vs. контролна група 10.6%.

### 3.10. Конзумирање дрога од стране сиблинга

Када је ријеч о конзумирању дрога од стране чланова породице, до интересантних података дошла је студија у Сјеверној Америци која је открила да 69% сиблинга испитаних опијатских зависника има историју проблематичног коришћења дрога или алкохола.<sup>23)</sup> Студија у Канади је показала да је злоупотреба дрога од стране старијих сиблинга више него злоупотреба дрога од стране родитеља била доминирајући фактор у појави наркоманије међу младима.<sup>24)</sup>

Резултати до којих смо дошли у нашем истраживању, откривају да су сиблинзи црногорских зависника склонији конзумирању дрога у компарацији са осталим члановима породице (8.8%). Такође се може увидјети да је 8 пута раширеније конзумирање дрога од стране сиблинга међу зависницима него међу онима који дроге нису пробали (8.8% vs. 1.1%). У контексту добијених података, важно је напоменути да су неке иностране студије указале на то да сиблинзи имају важну улогу у креирању ставова адолесцената према дрогирању. Млађи сиблинзи виде старије као некога на кога треба да се угледају и ко представља примјер за њих, па када старији сиблинзи злоупотребљавају дроге, млађа браћа и сестре могу преузети овај модел понашања, прије свега из осјећања лојалности. Корелације између дрогирања сиблинга варирају у зависности од квалитета и интензитета сиблинских интеракција - корелације су веће, када су интеракције између сиблинга топлије, чешће, с мање конфликта и када сиблинзи имају заједничке пријатеље.

23) Tim Rhodes, Robert Lilly, Cesareo Fernandez, Enzo Giorgino, Uwe E. Kemmesis, Hnas C.Ossebaard, Nacer Lalami, Imar Faasen, Karen Ellen Spannow, „Risk Factors Associated with Drug Use: the Importance of Risk Environment.“, *Drugs: education, prevention and policy*, 4/2003, Vol. 10, pp. 303–329.

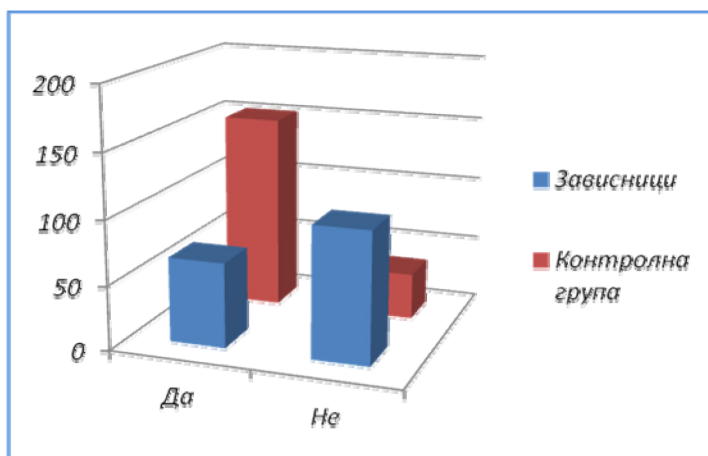
24) Michael H. Boyle, Mark Sanford, Peter Szatmari, Kathleen Merikangas, David R. Offord, „Familial Influences on Substance Use by Adolescents and Young Adults.“ *Canadian Journal of Public Health*, 3/2001, Vol. 92, 3/2001, pp. 206-209.

### 3.11. Неадекватан родитељски надзор

Досадашње студије су показала да је конзумирање дрога повезано са породичним окружењем у којем преовладава релативно мало родитељске потпоре и ниска информисаност о томе ко су особе са којим се њихова дјеца друже. **Хипотеза од које смо пошли у овом истраживању је да родитељи зависника углавном нису познавали друштво своје дјеце током одрастања и да нису знали гдје им дјеца проводе вријеме ван куће.**

Родитељи зависника су у поређењу са родитељима учесника контролне групе, у мањој мјери били упознати са њиховим друштвом током одрастања (66.1% vs. 80.9%).

Г.12. „Да ли су родитељи знали са ким увече излазиш?“



Графикон 12 открива изузетно важан податак када је у питању неадекватан родитељски надзор. Више од једне половине родитеља зависника (61.7%) није било информисано о томе гдје им дјеца проводе слободно вријеме у вечерњим сатима. Упоређујући са резултатима добијеним у контролној групи, уочава се да су родитељи особа које никада нису конзумирале дрогу у значајно већем проценту били информисани о томе са ким њихова дјеца проводе слободно вријеме (контролна група - 80.9% vs. зависници - 39.3%).

Значајни подаци које смо даље добили у контексту примарне превенције показују да су родитељи учесника контролне групе били више ангажовани и посвећени превентивним разговорима о последицама коришћења и злоупотребе дрога, него родитељи за-

висника. Међу зависницима од дрога, само је 26% оних са којима су родитељи током одрастања разговарали о негативним последицама коришћења дрога. Тај проценат је нешто већи када је ријеч о контролној групи - 31.7%. Родитељи зависника највише су разговарали са својом дјецом о негативним последицама коришћења цигарета, затим о последицама злоупотребе алкохола, а најмање о штетним последицама коришћења дрога, док су родитељи учесника контролне групе доминантно су са својом дјецом током одрастања разговарали о негативним последицама коришћења и злоупотребе дрога.

Веома је важно да родитељи разговарају са дјецом о дрогама још од њиховог најранијег дјетињства, да им укажу на последице и штетност, како се адолесценти не би упустили у евентуално задовољавање своје радозналости, да пробају „забрањено воће” и доживе „рај” о коме многи причају. „Људи су радознали у односу на смрт па не скачу са кровова. Кад би знали да је наркоманија такође скок у смрт, само ужасно успорен и болан, кад би знали да онај који пада повлачи са собом и ближње, кад би знали да је главна страхота наркоманије живот а не смрт наркомана, млади би били кудикамо безбједнији од овог зла.”<sup>25)</sup>

### 3.12. Губици и наркоманија

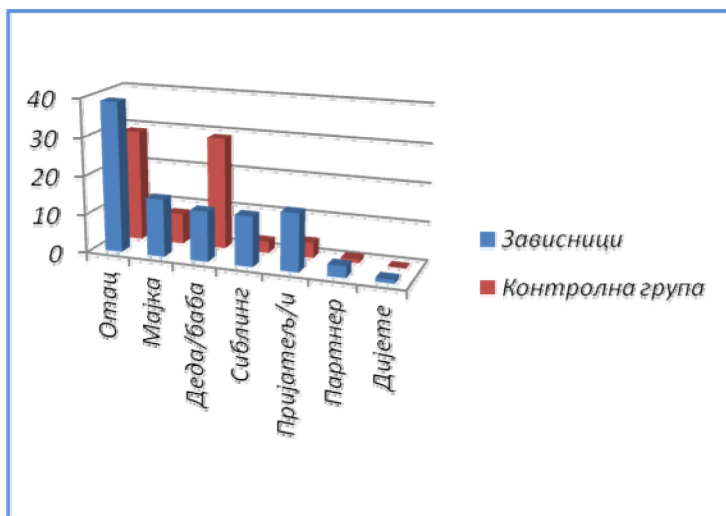
У породицама зависника уочена је висока инциденца раних губитака, најчешће везаних за смрт члана породице. Преурањена сепарација од родитеља може проузроковати стрес и психичку трауму, која је често извор анксиозности, па и један од повода за конзумирање дрога може бити ослобађање од нагомилане анксиозности. Вуков је истакла да је чест случај губитак оца прије навршене 16 године младог наркомана.<sup>26)</sup> Ворден је рекао је жеља да се буде са неким - дрогом, са којом се формира емоционална везаност и у коју се улаже психичка енергија, чест симптом за оне који пате од губитка чланова породице, пријатеља и/или других блиских особа<sup>27)</sup>. ***Хипотеза од које смо пошли у истраживању да је у породицама зависника присутна висока инциденца раних губитака.***

25) Мирјана Булаговић, *Ђаво у праху*, Завет, Београд, 2004, стр. 14.

26) Mila Goldner Vukov, *Porodica u krizi*, Medicinska knjiga, Београд, Загреб, 1988, стр. 173.

27) William J. Worden, *Grief counseling and grief therapy*, A handbook for the mental health practitioner, Springer, New York, 2009, pp. 134.

Г. 13. Особе које су испитаници изгубили



Из изложеног графика се види да су губици учесталији код зависника од дрога него код особа које дроге нису користиле (51.8% vs. 40.4%). Наиме, 36.1% испитаних зависника је изгубило оца, 13.9% мајку, 12% брата или сестру. Испитујући даље периоде када су се ови губици догодили, дошли смо до податка да је до 15. године оца изгубило 51.5%, мајку 25%, а сиблинга њих 33.3%.

Када је ријеч о контролној групи, оца је изгубило 33% испитаника, мајку 9.1%, сиблинга 3.4%.

Истраживање даље открива да су рани губици најужих чланова породице учесталија појава међу зависницима од дрога, него међу особама које дрогу нису користиле. Више од једне трећине црногорских зависника (38.7%) истакло је да се губитак десио прије навршене 16 године живота, 43.5% у периоду између 16 и 25 године, док је 17.7% доживјело губитке после 26. године.

Када је ријеч о контролној групи, 29.3% је одговорило да се губитак десио до 15 године живота, 31% између 16 и 25 година, 39.7% после навршене 26. године живота. Може се констатовати да је до 26. године живота 82.2% зависника доживјело макар један значајан губитак, док је тај проценат у контролној групи нижи - 60.3%. Добијени резултати даље показују да су покушаји суицида и извршени суициди чланова породице знатно учесталија појава међу зависницима од дрога, него међу учесницима контролне групе (24.9% vs. 4.8%).

### 3.13. Заједничко вријеме/породични ритуали

Породични ритуали представљају неизговорена правила која се често преносе кроз генерације, а помажу породицама да остваре кохезију, стабилност и развију јединствен идентитет. Важни су за здравље и благостање породице, а њени чланови су обично емотивно везани за њих, памте их и радо их се сјећају. Породична окупљања представљају дио породичних ритуала, који су од великог значаја за породично функционисање. Америчко истраживање Универзитета Колумбија показало је да заједничке вечере помажу породицама да развију кохезију, стабилност и јединствен идентитет, те да су од изузетног значаја у превенцији ризичног понашања тинејџера.<sup>28)</sup> Руководећи се овим сазнањима, у истраживању смо пошли *од хипотезе да су родитељи зависника мало времена проводили у кући, са својом дјецом.*

Резултати до којих смо дошли показују да више од половине испитаних зависника потиче из породица у којима су се практиковали заједнички ручкови (69%) и чији су чланови вољели да воде слободно вријеме заједно (63.1%). Међутим, када ове податке упоредимо са подацима добијеним испитивањем контролне групе, може се видјети да су чести заједнички ручкови, као и заједничко организовање слободног времена, (били) учесталији у породицама из којих се нису регрутовали зависници (69% vs. 91% – заједнички ручкови) (63.1% vs. 80.3% - заједничко слободно вријеме).

Сигман је с разлогом истакао да је “заједничко обједовање облик интензивног родитељског ангажовања око дјецe који функционише под плаштом да се једе.”<sup>29)</sup> У данашњем времену, када су родитељи углавном у сталној трци за зарадом, стицањем друштвеног угледа и престижа, заједнички ручкови/вечере могу бити једина прилика да се породица окупи и сви чланови отворено поразговарају о разним животним темама (дневним догађајима, међусобној комуникацији, дешавањима у школи, проблемима и потешкоћама које муче дијете, очекивањима и ставовима по питању коришћења и злоупотребе опојних супстанци, и сл.), боље се упознају и изразе међусобно уважавање и прихватање.

### 3.14. Религиозност породице поријекла зависника

Религиозно васпитање је вид моралног васпитања, које се заснива се на вјерским причама, црквеним ритуалима и симболи-

28) CASA Survey, *The Importance of Family Dinners IV*. The National Center on Addiction and Substance Abuse at Columbia University, 2007, pp. 5-8.

29) Arik Sigman, *Razmažena generacija – kako uništavamo budućnost naše dece*, Psihopolis institut, Novi Sad, 2012, str. 158.

ма. Брумлик је становишта да су религиозни, духовни адолесценти физички и психички здравији и отпорнији на стрес у поређењу са нерелигиозним. Он је даље истакао, да су религиозне младе особе више дисциплиноване и просоцијално оријентисане, да цијене самоконтролу и теже напретку, те мање нагињу делинквентном понашању (наведено се не односи на фундаменталистичке религијске групе).<sup>30)</sup> То су потврдиле студија у Централној Америци и *CASA* истраживање Универзитета Колумбија које су откриле да је мања вјероватноћа да ће се адолесценти, који вјерују у Бога, у односу на оне који не вјерују, окренути дрогирању.<sup>31)</sup> Узимајући у обзир претходно наведено, у нашем истраживању пошли смо од **хипотезе да велики број зависника од дрога потиче из нерелигиозних породица**. Резултати до којих смо дошли су потврдили постављену хипотезу, али је интересантно да се показало да учесници контролне групе у већем проценту потичу из нерелигиозних породица (36.2% vs. 41.1%).

### 3.15. Перцепција зависника о узроцима коришћења дрога

Резултати нашег истраживања показују да највећи број испитаних зависника не опажа породичне околности као значајан фактор у генези њихове болести зависности. Наиме, они су као најважнији фактор истакли радозналост (45.9%), затим вршњачко друштво (27.2%), потом личне проблеме (14.8%) а тек онда породичне околности (9.1%).

### 3.16. Породична подршка у третману болести зависности

Лијечење наркоманије, које карактеришу истовремено постојање психичке и физичке зависности (опиоманија, барбитуроманија), континуирани је процес који у себи садржи двије етапе: лијечење апстиненцијалног синдрома медикаментозном терапијом, а потом пружање психолошких видова помоћи. То је дуготрајан, болан и комплексан процес који захтијева пуно енергије, одрицања и бола код зависника, али и пуно љубави и разумијевања од свих особа укључених у тај процес, а највише од породице. За успјешну апстиненцију, квалитетну промјену стила живота и личности наркомана, неопходно је учешће што већег броја чланова породице у свим фазама процеса лијечења, у смислу пружања подршке и (или) укључивања у програме породичне или неке друге психотерапије.

30) Klaus Koh, Miha Brumlik, Sabina Andrezen, *Velika knjiga o roditeljstvu*, Laguna, Beograd, 2013, str. 159.

31) CASA Survey, *The Importance of Family Dinners IV*. The National Center on Addiction and Substance Abuse at Columbia University, 2007, pp. 5-8.

У истраживању смо пошли од *хипотезе да је за успјешност лијечења зависника од дрога веома важно да породица буде сигуран ослонац у третману свог члана*.

Резултати до којих смо дошли указују на то да породица у највећем проценту представља подршку у лијечењу испитаних зависника (61.8%). У другим случајевима, добијени су следећи подаци изражени у процентима: пријатељи 10.4%, особље установе или организације у којој се третман реализује 23.6% и друго 4.2%. Може се закључити, да највећи број испитаних зависника опажа породицу као највећу подршку у третману лијечења, што је у позитивној корелацији са добијеним податком да 91.1% испитаних зависника апстинира.

#### 4. ДИСКУСИЈА РЕЗУЛТАТА

Највећи број испитаника међу зависницима биле су особе мушког пола (94% случајева). На основу тога можемо констатовати да се резултати истраживања углавном односе на факторе који су допринијели генези мушких зависника у породици. Полна структура испитаника - зависника упућује на то да је наркоманија распрострањенија међу мушкарцима него међу женама, што је у складу теоријом да се ризични облици понашања разликују код младића и дјевојака, те да је злоупотреба дрога и агресивно понашање израженије код младића, а анорексија и емотивни проблеми код дјевојака. Резултати истраживања су даље показали да је највећи број зависника пробао дроге прије навршене 26 године живота, и то чак њих 92.9%. Наведено упућује на позитивну корелацију између социјалне и емоционалне незрелости и експериментисања са дрогама.

Истраживање је такође открило да постоји чврста повезаност између недостатка академског интересовања, односно ниског школског успјеха и бјежања из школе са конзумирањем дрога. У просјеку, највећи број зависника има завршену средњу школу са добрим успјехом, док је петина укупног броја испитаних зависника напустила средњу школу или је избачена из ње. Добијени подаци потврђују ставове неких иностраних аутора који су нагласили чврсту повезаност између ниског школског успјеха и бјежања из школе са укљученошћу дјетета у вршњачко друштво које конзумира дроге.<sup>32)</sup> Наведено указује на то да зависници немају развијене

---

32) Hawkins, J. D., Catalano, R.F., Miller, J.Y. „Risk and Protective Factors for Alcohol and Other Drug Problems in Adolescence and Early Adulthood: Implication for Substance Abuse Prevention.” *Psychological Bulletin*, 1/1992, Vol. 112, pp. 64 -105.

радне навике и одговорности, што упућује на неадекватан родитељски надзор и њихову недовољну укљученост у школске активности дјете.

Многа савремена истраживања бавила су се проучавањем породица из којих се регрутују зависници. Док су једни, на првом мјесту указивали на неадекватну породичну структуру - „растурен дом” као битан фактор ризика, други су истицали „лошу породицу” и лош квалитет социјалне интеракције између чланова породице, као кључни фактор у генези наркоманије. Наше истраживање је показало да око петине испитаних зависника потиче из једнородитељских породица, а шестина из породица разведених родитеља. У компарацији са контролном групом, може се констатовати да је 5 пута већа вјероватноћа да ће зависници потећи из једнородитељских породица и 6 пута већа вјероватноћа да ће се регрутовати из породица разведених родитеља, у поређењу са онима који дроге нису користили. Резултати, даље ипак показују да већина зависника одраста у потпуним породицама, због чега је од великог значаја сагледавање социјалне интеракције и односа у породици зависника, које слиједи у наставку.

При анализирању перцепције зависника о блискости са родитељима, дошли смо до података да су зависници више емотивно везани за мајке него за очеве, и да су мајке перципиране као презаштићујуће у скоро пола случајева. Перцепција мајке као презаштићујуће је 2.2 пута мања у контролној групи, што упућује на то да је презаштићивање од стране мајке један од могућих фактора ризика у генези наркоманије. Резултати нашег истраживања су у позитивној корелацији са резултатима истраживања *Атардо*, које је открило да мајке наркомана имају склоност да дуже одржавају контролу над својом дјецом и да их дуго задржавају у „позицији дјетета”. Наше резултате потврђује и истраживање *Стантона* и сарадника (1978. године) које је описало мајку као обзирну и посвећену у подизању дјете, која је често зависника стављала у позицију најомиљенијег дјетета.<sup>33)</sup> Више од трећине испитаних зависника сматра да очеви нису имали довољно времена за њих током одрастања. Ако ове податке упоредимо са резултатима добијеним у контролној групи, може се констатовати да је скоро 2.5 пута већа вјероватноћа да ће особе чији су очеви недовољно укључени у њихово одрастање постати зависници, у поређењу са особама чији су очеви ангажовани у животима своје дјете.

33) Duncan M. Stanton, Thomas C. Todd, David B. Heard, Sam Krischner, Jerry I. Kleiman, David T. Mowatt, Paul Reiley, Samuel M. Scott, John M. Van Deusen, „Heroin Addiction as a Family Phenomenon: A New Conceptual Model.” *American Journal of Drug and Alcohol Abuse* 2/1978, pp. 125–150.

Многе иностране студије су указале на то да у породицама у којима су један или оба родитеља наркомани и (или) алкохоличари постоји већи ризик да се њихова дјеца определијеле за негативни стил живота, који често укључује и дрогирање. Подаци до којих смо дошли показују да скоро једна трећина наркомана потиче из породица у којима (је) отац прекомјерно конзумира(о) алкохол, што је у позитивној корелацији са податком да више од једне трећине зависника опажа оца као недовољно укљученог у њихово одрастање. Уколико ове податке упоредимо са резултатима добијеним у контролној групи, може се констатовати да је 5.7 пута вјероватније да ће особе чији очеви прекомјерно конзумирају алкохол, у поређењу са дјецом очева који прекомјерно алкохол не конзумирају, постати наркомани. Истраживање је даље открило да је 8 пута раширеније конзумирање дрога међу сиблинзима зависника него међу сиблинзима особа које дрогу нису пробале. У вези са тим корисно је истаћи да су Бар, Хофман и Јанг сматрали да сиблинзи играју важну улогу у креирању ставова адолесцената према дрогирању. По њима, млађи сиблинзи често посматрају и преузимају модел понашања старијих, па ако старији сиблинг злоупотребљава дроге, обезбјеђујући тиме неадекватан модел за имитирање, постоји опасност да ће се и млађи окренути наркоманији.<sup>34)</sup>

Многа инострана истраживања су показала да је у породицама зависника присутна висока инциденца раних губитака, најчешће везаних за смрт члана породице. Добијени резултати у истраживању указују на то да је више од половине црногорских зависника изгубило неку значајну особу у животу, док је више од једне трећине зависника изгубило оца углавном прије навршене 16. године живота. Највећи број губитака међу зависницима се десио прије навршене 26. године живота, док се највећи број губитака код учесника контролне групе десио после навршене 26. године живота. Треба додати и то да добијени подаци откривају да су покушаји суицида и/или суициди 5,8 пута учесталији међу члановима породице зависника од дрога него међу члановима породице особа које дрогу нису конзумирале.

Скоро једна трећина зависника потиче из породица у којима родитељи имају или су имали неуједначене ставове по питању њиховог васпитавања. Дијете због тога може бити збуњено и у немогућности да изгради систем вриједности по коме би знало шта је добро а шта лоше. Компарирајући са резултатима добијеним у

---

34) Stephen J. Bahr, John P. Hoffmann, Xiaoyan Yang „Parental and Peer Influences on the Risk of Adolescent Drug Use.” *The Journal of Primary Prevention*, No 6/2005, Vol. 26, pp. 529-551.

контролној групи, дошли смо до податка да је 5 пута већа вјероватноћа да ће се зависници регрутовати из породица у којима не постоји или није постојао родитељски консензус око васпитавања дјецe, у односу на породице у којима родитељи имају усклађене ставове око васпитавања дјецe.

У наставку истраживања, показало се да су честе свађе и туче много учесталија појава у породицама зависника, него у породицама учесника контролне групе. Пет пута је већа шанса да се зависници регрутују из породица у којима су присутне честе свађе родитеља, док 5.5 пута је већа могућност да дијете, чији се родитељи често туку, постане наркоман. Добијени подаци су даље показали да је једна четвртина испитаних зависника често добијала батине током одрастања од својих родитеља. Ако податке упоредимо са подацима добијеним испитивањем контролне групе, може се закључити, да је 3.4 пута већа вјероватноћа да ће дјеца која су често добијала батине у поређењу са онима која нису, постати наркомани.

Ритуал честих породичних ручкова је учесталија појава у породицама особа које нису конзумирале дрогу, него међу зависницима. 1.3 пута је већа вјероватноћа да ће се особе које не практикују заједничке ручкове и не проводе заједничко слободно вријеме у кругу породице, окренути наркоманији.

Када је ријеч о религиозности породице, као протективном фактору у генези наркоманије, добијени резултати показују да више од половине зависника потиче из нерелигиозних породица. Интересантно је да се показало да ученици контролне групе у већем броју потичу из нерелигиозних породица. Наши резултати не потврђују податке до којих је дошло *CASA* истраживање Универзитета Колумбија које је открило да је скоро четири пута већа вјероватноћа да ће користити марихуану и седам пута (друге)<sup>35)</sup> илегалне дроге они тинејџери који не сматрају религиозна увјерења важним у односу на оне који чврсто вјерују да је религија веома битна.<sup>36)</sup>

Родитељи зависника су најмање са својом дјецом разговарали о негативним последицама злоупотребе дрога, а више о последицама коришћења цигарета и алкохола. Док су родитељи учесника контролне групе доминантно са својом дјецом, током одрастања, разговарали о штетним последицама коришћења дрога. Наведено упућује на то да је изостанак родитељског информативног разго-

35) Марихуана је легализована у појединим земљама САД-а.

36) Casa Survey, *So Help Me God: Substance Abuse, Religion and Spirituality*, The National Center on Addiction and Substance Abuse at Columbia University, 2001, pp. 1-44.

вора са дјететом о негативним последицама коришћења дрога у директној корелацији са злоупотребом дрога код те дјеце. Више од једне половине родитеља, чија су дјеца постала зависници, није било информисано о томе гдје им дјеца проводе слободно вријеме, нарочито у вечерњим сатима. Упоредјујући ове податке са резултатима добијеним испитивањем контролне групе, може се закључити да је 2.5 пута већа вјероватноћа да ће дјеца чији родитељи не знају гдје она проводе вријеме током одрастања, у односу на дјецу чији родитељи врше адекватан надзор, постати наркомани. Наше резултате потврђују и ранија истраживања која су показала да је конзумирање дрога повезано са породичним окружењем у којем преовладава релативно ниска информисаност родитеља о томе ко су особе са којим се њихова дјеца друже.

Зависници у изузетно малом проценту опажају породичне околности као узрочни фактор у појави њихове болести. Наиме, као доминантан узрок зависници су навели радозналост. Највећи број испитаних зависника (91.1 %) изјавило је да апстинира (дуже или краће вријеме) што је у позитивној корелацији са њиховом изјавом да им највећу подршку у лијечењу представљају или су представљали чланови њихових породица.

## ЛИТЕРАТУРА

- Булатовић Мирјана: *Ђаво у праху*, Завет, Београд, 2004.
- Букелић Јован: *Дрога у школској клупи*, Веларга, Београд, 2002.
- Игњатовић Тања: *Право на сигурност: заштита жена од насиља у интимним партнерским релацијама*, Генеро, Београд, 2008.
- Јеротић Владета: *Неуротичне појаве нашег времена*, Службени лист СЦГ, Београд, 2004.
- Јеротић Владета: *Личност наркомана*, Арс Либри, Београд, 2008.
- Лазић Боро: „То може бити и ваше дете.” *Часопис за превенцију и лечење болести зависности*, Специјална болница за болести зависности, Београд, 2009.
- Петровић Стеван: *Дрога и људско понашање*, Дечје новине, Горњи Милановац, 1998.
- Шапић Роса: *Улога породице и психотицизма у политоксикоманији*, Задужбина Андрејевић, Београд, 2008.
- Bahr J. Stephen, Hoffmann P. John, Yang Xiaoyan: „Parental and Peer Influences on the Risk of Adolescent Drug Use.” *The Journal of Primary Prevention*, Vol. 26, No.6/2005.
- Блажић Џоп Невенка: *Put u život bez ovisnosti o drogama: priručnik za roditelje i učenike*, Genesis, Zagreb, 2003.

- Boyle H. Michael, Sanford Mark, Szatmari Peter, Merikangas Kathleen, Offord R. David, „Familial Influences on Substance Use by Adolescents and Young Adults.” *Canadian Journal of Public Health*, Vol. 92, No.3/2001.
- Berrett E. Anne, Jay R. Turner, „Family Structure and Substance Use Problem in Adolescence and Early Adulthood: examining explanations for the relationship.” *Addiction*, Society for the Study of Addiction, 101/2006.
- CASA Survey, The Importance of Family Dinners IV, The National Center on Addiction and Substance Abuse at Columbia University, 2007.
- CASA Survey, The Importance of Family Dinners IV, The National Center on Addiction and Substance Abuse at Columbia University, 2007.
- Goldner Vukov Mila: Porodica u krizi, Medicinska knjiga, Beograd, Zagreb, 1988.
- Koh Klaus, Brumlik Miha, Andrezen Sabina, *Velika knjiga o roditeljstvu*. Laguna, Beograd, 2013.
- Merikangas R. Kathleen, Dierker Lisa, Fenton Brenda, „Familial Factors and Substance Abuse: Implications for Prevention“, *Genetic Epidemiology Research Unit*, Yale University School of Medicine. Доступно на: [http://archives.drugabuse.gov/pdf/monographs/monograph177/012-041\\_Merikangas.pdf](http://archives.drugabuse.gov/pdf/monographs/monograph177/012-041_Merikangas.pdf)
- Reinhold Margaret, *Kako preživeti uprkos roditeljima*, Esoteria, Beograd, 2005.
- Rodger J. Johan, *Family Life and Social Control: A Sociological Perspective*, Palgrave Macmillan, London, 1966.
- Rhodes Tim, Lilly Robert, Fernandez Cesareo, Giorgino Enzo, Kemmesis E. Uwe, Ossebaard C. Hans, Lalam Nacer, Faasen Imar, Spannow Ellen Karen, “Risk Factors Associated with Drug Use: the Importance of Risk Environment“, *Drugs: education, prevention and policy*, Vol. 10, No.4/2003.
- Sigman Arik, *Razmažena generacija – kako uništavamo budućnost naše dece*, Psihopolis institut, Novi Sad, 2012.
- Schafer Gabriele “Family Functioning in Families with Alcohol and other Drug Addiction“, *Social Policy Journal of New Zealand*, Ministry of Social Development, Wellington, No.37/2011.
- Spooner Catherine, Causes and Correlates of Adolescent Drug Abuse and Implications for Treatment, *Drug and Alcohol Review*, No.18/1999.
- Stanton M. Duncan, Todd C. Thomas, Heard B. David, Krischner Sam, Kleiman I Jerry, Mowatt T. David, Reiley Paul, Scott M. Samuel, Van Deusen M. John, “Heroin Addiction as a Family Phenomenon: A New Conceptual Model“, *American Journal of Drug and Alcohol Abuse*. No. 2/1978.
- Hawkins, J. D., Catalano, R.F., Miller, J.Y. „Risk and Protective Factors for Alcohol and Other Drug Problems in Adolescence and Early Adulthood: Implication for Substance Abuse Prevention“, *Psychological Bulletin*, Vol. 112, No.1/1992.
- William J. Worden, *Grief counseling and grief therapy*, A handbook for the mental health practitioner, Springer, New York, 2009.

**Ida V. Kolinovic****DRUG ABUSE COMPLEXITY IN THE  
FAMILY CONTEXT IN MONTENEGRO****Resume**

This paper presents the results of the research, conducted in Montenegro, from January 2013 till October 2014. The study included 168 drug addicts (current, former, under treatment) and 188 control group participants (citizens who haven't used drugs). Collected data shed light on global problem of drug addiction especially in a view of influence that family has on genesis of drug addiction of family members. The largest number of respondents among drug addicts is males - 94%, which suggests that drug addiction, as a form of a risky behavior, is more common among men than among women. Furthermore, the research shows that there is a strong correlation between lack of academic interest, low school achievements and skipping classes and drug abuse, which suggests that parents were neither sufficiently involved in their children's school activities nor in implementing adequate supervision. Regarding the type of drug addict's family of origin, the research results reveals that one - fifth of addicts live or lived in a single family, while one -sixth experienced parents' divorce. Considering addict's relationship with parents, in almost half of cases mothers were perceived as overprotective and in more than a third of cases fathers were perceived as insufficiently involved in bringing up children. Nearly one -third of addicts come from families where parents have or had inconsistent views about their upbringing. Furthermore, our research shows that frequent quarrels and fights are more widespread in families of addicts than in families of the control group. One third of addicts come from families where father consumed alcohol excessively, which is probably in positive correlation with the fact that fathers were not involved enough in life of addicts. Many international studies shows that high incidence of early losses is present in families of addicts. Our research confirms previously mentioned data that more than one-third of Montenegrin addicts lost their father at the age of 25 or under. Early family informative conversation between parents and children, about the consequences of drug use/abuse is rare among drug addicts. Furthermore, more than half of the parents whose children became addicts were not informed where their children spent their free time, especially in the evening. With regard to the practice of having family lunches together, research reveals that it is less protective factor for drug addiction, while religiosity of the family of origin does not play a significant role, since the research

shows that respondents from the control group come from more irreligious families than in case of addicts. The majority of drug addicts (92.9%) tried drugs before the age of 25 which suggests a positive correlation between social and emotional immaturity and experimenting with drugs. In a small percentage, drug addicts in Montenegro perceive family circumstances as a causative factor in development of their disease. As a dominant cause of their addiction they point out the curiosity. The large number of respondents among addicts report that they abstain (longer or shorter time), which positively correlates with their statement that the greatest support in the treatment comes from their family members.

*Key words:* drug addiction, family, losses, father's alcoholism, overprotective mother, influence of siblings, family rituals, family communication, parental supervision, family religiosity.

---

\* Овај рад је примљен 27. фебруара 2015. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 20. априла 2015. године.

**Мирослав Љ. Бркић\***

*Факултет политичких наука Универзитета у Београду*

**Милош Ж. Костић\*\***

*Геронтолошки центар Нови Сад,  
РЈ: Прихватилиште за бескућнике*

## УЗРОЦИ БЕСКУЋНИШТВА У ВОЈВОДИНИ

### Сажетак

Бескућништво описује стање људи који немају стално место боравка и нису у могућности да га стекну. Бескућништво као такво утиче на велики број људи, независно од пола и старости, прати га посебан начин и стил живота, као и посебан систем вредности који има елементе субкултуре. Кроз испитивање корисника Прихвати-лишта и прихватне станице у Новом Саду, као једине организова-не услуге социјалне заштите бескућника на територији Војводине, аутори овог рада ће покушати да испитају главне узроке и факторе који доприносе настанку бескућништва у Војводини, и то све у ци-љу бољег разумевања проблема са којима се бескућници суочавају. Такође, у раду се указује на ризичне групе бескућништва, као и на ургентност потребе за креирањем програма превенције, односно стратегија за решавања проблема бескућништва.

**Кључне речи:** сиромаштво, бескућништво, узроци, прихватилиште.

---

\* Редовни професор

\*\* Мастер социјалног рада

## 1. ПОЈАМ И УЗРОЦИ БЕСКУЋНИШТВА

Бескућници представљају екстремни вид маргинализације и угрожавања основних људских права. Када се говори о бескућницима, обично се прво помисли на људе без крова над главом који спавају на улици. Ипак, људи који спавају на улици и јавним просторијама су највидљивија форма бескућништва која представља само врх леденог брега.

Бескућништво спада у најкомплекснији вид социјалне искључености, која је сложен и вишедимензионалан феномен. Она се дефинише као „процес којим су одређени појединци гурнути на ивицу друштва, и спречени у пуном учествовању у друштву због сиромаштва или недостатака основних знања или као резултат дискриминације.”<sup>1)</sup>

Бескућници представљају популацију која је социјално искључена из свих друштвених система, без основних услова за живот, и са свим обележјима маргиналне друштвене групе. Основна класификацији полази од поделе на апсолутно и релативно бескућништво.<sup>2)</sup>

*Апсолутно бескућништво* се дефинише као ситуација у којој појединац или породица нема уопште стан или борави у привременом склоништу. То укључује оне који живе у парковима, на улицама, у склоништима, у привременим објектима, затим оне који се налазе у привременом смештају код пријатеља или родбине и оне који живе у импровизованом склоништу (напуштеним аутомобилима, вагонима).

*Релативно бескућништво* представља ситуацију у којој домови људи не испуњавају основне стандарде. Ово укључује ситуације да кућа/стан нема адекватну заштиту од непогода, нема приступ чистој води, да се налази далеко од посла, школе, болнице што онемогућава образовање, лечење и запошљавање, као и да не пружа осећање личне сигурности.

Године 2009. на Конференцији европских статистичара (Conference of European Statisticians) и Економске комисије Уједињених нација за Европу, која је одржана у Женеви, група експерата

1) Council of European Union, *Joint report by the Commission and the Council of social inclusion*, Brussels. 2004, p. 8.

2) Marpsat, M. *The problem of definitions: points of similarity and difference, cuhpconference paper*, Brussels. 2005, p. 65.

за попис становништва и домаћинства поделила је бескућнике у две велике групе:<sup>3)</sup>

(а) Примарни бескућници (енгл. *rooflessness*) - лица која живе на улицама, без било каквог склоништа;

(б) Секундарни бескућници - у овој категорији се налазе лица која немају стално место боравка, која често мењају смештај (укључујући станове, склоништа и институције за бескућнике или друга места становања). Најкраће речено, то су она лица која живе у приватним становима, али без сталне адресе.

Није лако одредити који су кључни узроци који доводе до бескућништва, јер је бескућништво сложен феномен са великим бројем потенцијалних узрока који настају као последица нарушене интеракције између појединца и окружења, односно, интеракције између структуралних фактора, личних и породичних историја, као и индивидуалних карактеристика. Свака особа која је дошла у стање бескућништва, представља посебну индивидуу, и оно што је код једне особе проузроковало стање бескућништва, не мора да значи да ће исто проузроковати и код неке друге особе. С тим у вези издвојило се неколико теоријско–практичних приступа у тумачењу узрока бескућништва, као што су:

1. **Конзервативни приступ:** бескућништво је резултат индивидуалних недостатака и личне патологије – „лењи” или „луди” или психичких поремећаја узрокованих тешким менталним болестима и болестима зависности.<sup>4)</sup>

2. **Структурални приступ:** заговорници овог приступа наводе како би у друштву које би функционисало без било каквих без индивидуалних патологија бескућништво и даље постојало, јер нема довољно станова за све. Као критику на конзервативни приступ, износе да су индивидуалне дисфункције код бескућника условљене структуралним факторима.<sup>5)</sup>

3. **Интегративни приступ:** у објашњењу бескућништва почива на идеји да структурални фактори дефинишу ризик, али да се лична историја појединца мора узети у обзир ради схватања ко ће заиста постати бескућник. Бескућништво по овом приступу погађа оне појединце и породице код којих постоји истовремено деловање обе групе фактора.<sup>6)</sup>

3) <http://www.feantsa.org/files/freshstart/toolkist/ethos.pdf>

4) Ravenhill, M. *The Culture of Homelessness*, Aashtage, Aldershot, 2008, p.15.

5) Ringheim K. *At Risk of Homelessness: The Roles of Income and Rent*, Institute for Research on Poverty at the University of Wisconsin, Madison, 1990, p. 21.

6) *Ibid*, p. 22.

## 2. ПРЕДМЕТ И ЦИЉ ИСТРАЖИВАЊА

Предмет истраживања огледа се у анализи бескућништва у Војводини, са становишта узрока, последица и положаја бескућника.

Међу циљевима истраживања издвајамо:

*Општи циљ:* Испитивање етиолошких фактора који доприносе настанку бескућништва у Војводини;

*Посебне циљеве:*

1. Испитивање социјално-демографских карактеристика корисника Прихватилишта и прихватне станице у Новом Саду;
2. Анализа доступних облика помоћи и подршке бескућницима;
3. Испитивање потреба за развој нових облика у циљу адекватнијег решавања проблема бескућништва;
4. Идентификовање фактора ризика за настајак бескућништва;

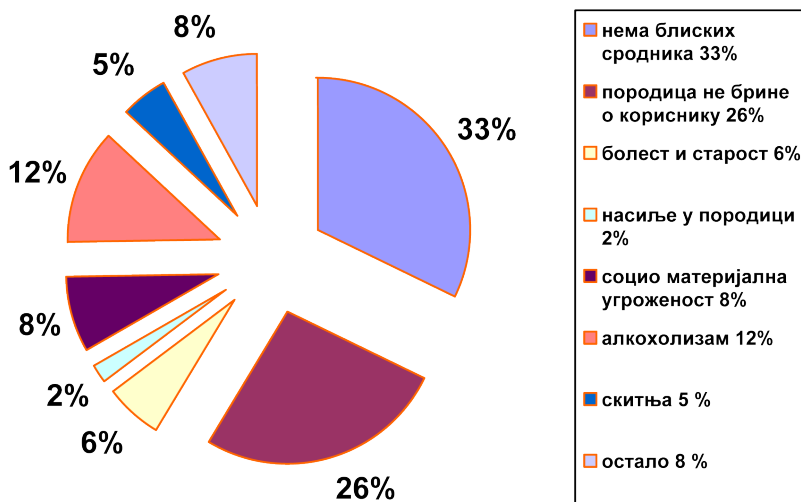
Истраживање је обављено на узорку од 68 корисника Прихватилишта и прихватне станице у Новом Саду. Коришћене методе су структурирани интервју и анализа секундарних извора података (анализа досијеа корисника)

## 3. РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

### 3.1. Узроци бескућништва

Према одговорима испитаника најчешћи разлози за коришћење услуга прихватилишта и прихватне станице су непостојање блиских сродника (33%) и изостанак породичне бриге (26 %). Ови разлози се могу сматрати и структуралним и индивидуалним, јер свакако указује на немогућност или немоћ породице да пружи адекватну бригу. Остали разлози, које наводи 12% испитаника, јесу болести зависности, односно алкохолизам, који је нарочито заступљен код мушке популације. Потом следи социјално-материјална угроженост (8%), болест и старост (6%), који је најчешће навођен разлог код популације старије од 65 година.

Графикон 1: Узроци бескућништва

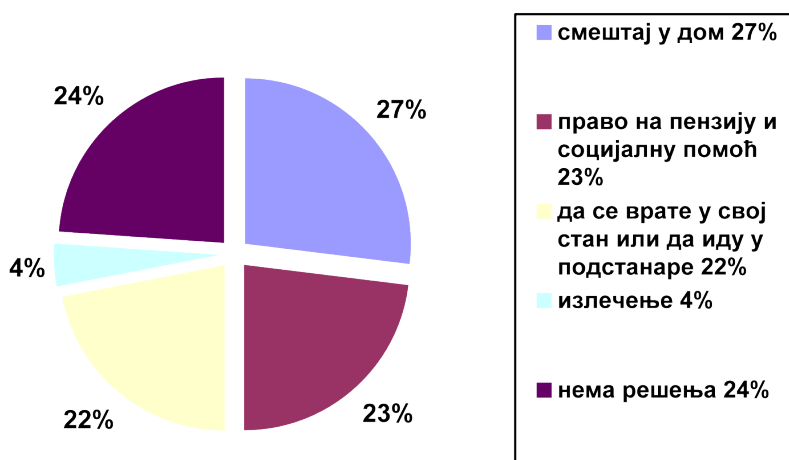


Када су у питању разлози бескућништва, неки од корисника су дали следеће одговоре: *Лоша инвестиција и погрешна процена сопствених могућности, Лоша срећа, Препустио сам се животу, шта буде буде, Олако сам схватио живот, Алкохол је један од порока од којих сам се могао бранити, али као да нисам хтео, Главни разлог тренутне ситуације сам ја својом лабилношћу и алкохолом, кад код крене како не треба, ја кренем да пијем.*

Из ових и других сличних одговора корисника, као и из бројних индивидуалних разговора обављених са њима, може се закључити да је већина корисника свесна ситуације у којој се налази, те да имају одређен ниво самокритичности, када су у питању лични разлози, односно поступци које су довели до стања бескућништва. Свакако на оваква схватања корисника треба гледати као на „потенцијалну снагу” која је неопходна да би се нашло трајно и одрживо решење за ову популацију.

На питање која су **очекивана решења изласка из тренутне ситуације**, највише корисника очекује да буде смештено у дом (27%), затим да оствари право на пензију или на социјалну помоћ (22%), да се врати у свој стан, или да иде у подстанаре (22%). Било какво решења не види 24% испитаника.

Графикон 2. Очекивана решења



У погледу сопствених капацитета, за излазак из ситуације у којој се налазе, већина корисника је одговорила да ништа не може да учини (41%). Уколико се овој групи додају и они који нису одговорили на постављено питање (23%), јасно је да већина испитаника нема вере у сопствене капацитете за промену ситуације. Тек сваки седми испитаник наводи активистички одговор који се односи на проналажење посла (14 %).

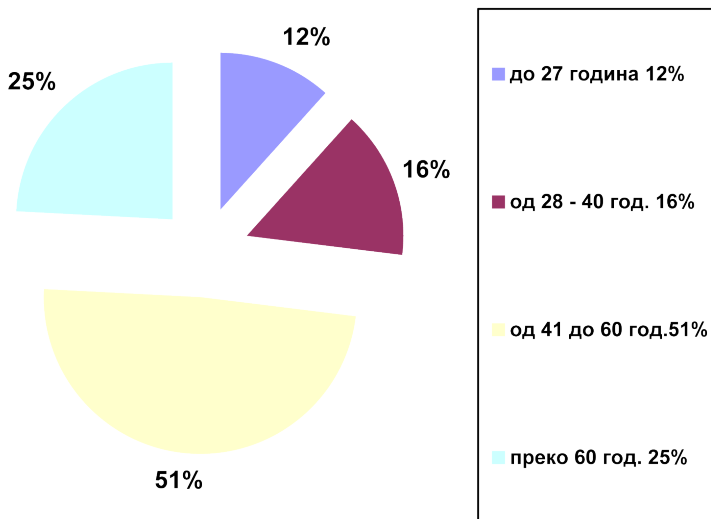
### 3.2. Личне карактеристике корисника

Мушкарци (61%) доминирају у структури корисника прихватилишта. На основу ових резултата може се констатовати да су знатно чешће присутни у популацији бескућника.

Ови подаци показују да у односу на полну и старосну структуру корисника бескућници у Војводини најчешће мушкарци, средње животне доби. Упоређујући са резултатима истраживања које је спровео *Housing center*, полна и старосна структура су сличне. Просечан корисник Прихватилишта у Србији, према споменутом истраживању је мушкарац, стар између 51-65 година.<sup>7)</sup>

7) Жарковић Б. Петровић, М. Тимотијевић, М. *Без куће без дома: резултати истраживања бескућништва у Србији*. Housing center, Београд, 2012, стр. 21.

Графикон 3: структура корисника према старости



Табела 1: Структура корисника према образовном статусу :

Ниво образовања	Истраживање	Извештај Прихвати-лишта за 2012 годину	Извештај Прихватне станице за 2012 годину
Без школе / незавршена ОШ	12 ( 17 %)	28 (26%)	26 (22%)
ОШ	18 ( 26,4 %)	24 (22%)	42 (35%)
ССС / КВ / ВКВ	38 (59%)	44 (41%)	41(34%)
ВСС	2 (3%)	8 (7%)	10 (1%)

Иако је претпоставка била да је већина корисника ниског образовног статуса, приметно је да је неочекивано висок број корисника средње стручне спреме. Само у 2012. години услуге Прихватилица и Прихватне станице је користило 85 корисника ССС, што је близу 40%.<sup>8)</sup> Ово је забрињавајући податак, јер указује на то да проблем и ризик од бескућништва постаје све масовнији и да погађа и друге категорије становништва, а не само лица без обра-

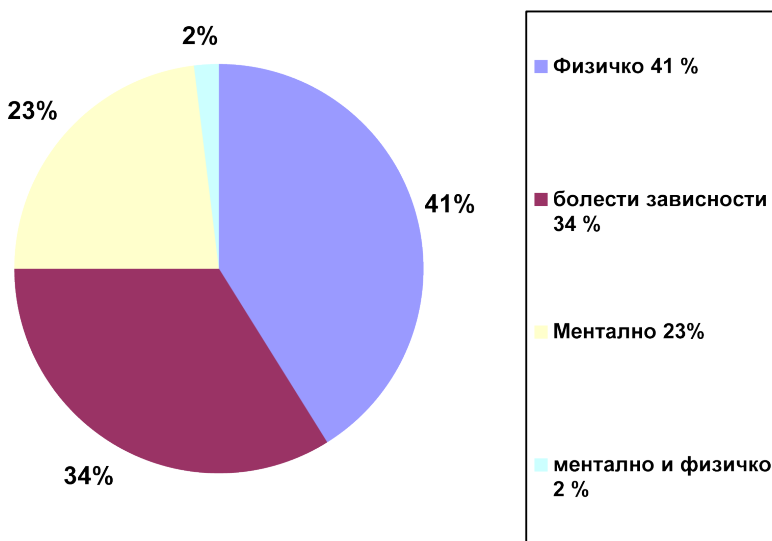
8) Образовни ниво корисника Прихватилица и прихватне станице, је сличан образовном нивоу у Србији. Према подацима са последњег пописа из 2011 године, највећи број становника има средњу стручну спрему, око 48%. Према: [wordpress.com/obrazovna-struktura-stanovnistva-republike-srbije-popis-2011](http://wordpress.com/obrazovna-struktura-stanovnistva-republike-srbije-popis-2011).

зовања или са нижом стручном спремом. Та лица су углавном жртве транзиције, те стога више и не говоримо о „класичним бескућницима”.

### 3.3. Здравствено стање корисника

Неадекватан здравствени статус праћен сиромаштвом сматра се једним од најзначајнијих узрока бескућништва. Нарочито се сматра да болести зависности, пре свега алкохолизам, доприносе настанку ове појаве.

Графикон 4: Врста обољења



Према резултатима истраживања, када је у питању здравствено стање, највећи број корисника има дијагностиковано хронично физичко обољење (41%), док проблеме са болестима зависности има 34% испитаника, од чега најчешће са алкохолизмом (79%) од укупног броја оболелих од ПАС-а. Ментално оболелих лица је 23%, док 2% има ментално и физичко обољење.

Резултати овог истраживања показују да је алкохолизам један од најчесталијих фактора бескућништва у Војводини, нарочито код мушке популације.

### 3.4. Породичне карактеристике

Одсуство породице, односно породичне подршке сматра се једним од најзначајнијих узрока бескућништва.

На питање из упитника да ли имају деце 68% испитаних одговорило је да има, док је 32% одговорило негативно. Индикативан је податак да чак 86 % оних који имају децу већ дуже време нису у контакту са њима, као и са другим блиским сродницима. Извештај Прихватилишта за 2012. годину, показује сличне тенденције. Наиме, од укупно 106 корисника, контакт са сродницима није имало њих 93, или 88%. Из ових података несумњиво се може закључити да већина бескућника у Војводини има лоше везе са децом, односно другим блиским сродницима, што се рефлектује на њихову животну ситуацију.

Породични проблеми се могу сматрати једним од разлога неостваривања контаката са блиским сродницима, а такође и једним од потенцијалних узрока бескућништва. Близу 58% корисника је рекло да је имало проблеме са другим члановима, пре свега са супружницима. Велики број испитаника, који нису у контакту са сродницима, критички процењује разлоге за то (*Нисам им био ту кад им је било најпотребније, не треба им ни сада, Не желим да сам иком на терету*).

### 3.5. Социјално – економске карактеристике

Према резултатима истраживања већина корисника, односно њих 80% се налази у категорији „материјално угрожених лица”, односно лица која немају никаква примања, док су 7% лични, а 3% породични пензионери.

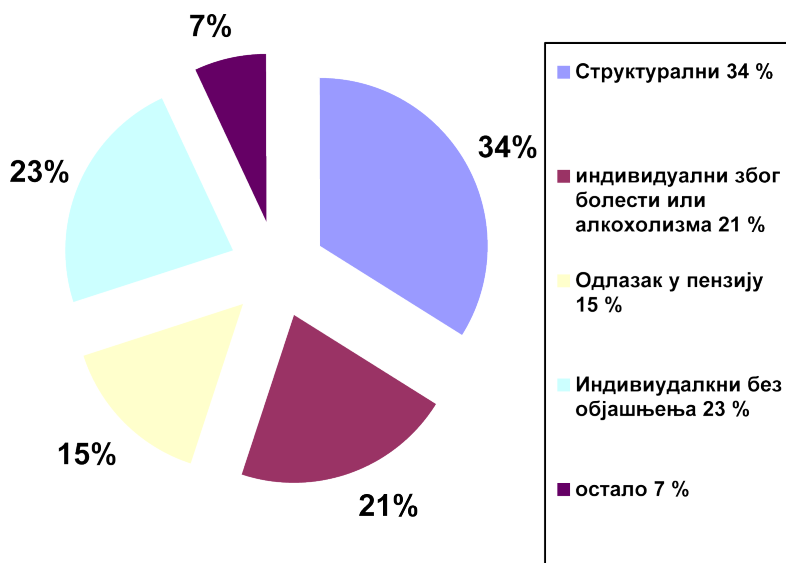
На питање да ли је неко од чланова породице био корисник неких од услуга социјалне заштите, 23% је одговорило потврдно, а 77 % да није користило ниједну од услуга социјалне заштите. Ово је још један податак који указује да бескућници не долазе више само из тзв. „зачараног круга сиромаштва” и да репродукција није више једна од основних карактеристика<sup>9)</sup> већ да постоје нове жртве „транзиције” које су у ризику од бескућништва.

Што се тиче *занимања*, највећи број корисника је радио у тзв. услужној делатности. Око 41% је пружало одређену врсту занатских услуга, (зидари, механичари, итд.) док се њих 35% бавило физичким радом. Стручним и административним радом се бавило 15%, а без занимања је 9% . Овај податак је свакако вредан пажње, јер указује на то да нису више само особе које су без занимања у ризику од бескућништва, већ се у ризику од бескућништва налазе и особе које имају неко занимање, али који су негативним деловањем структуралних фактора (технолошки вишак, приватизација) и лич-

9) Милосав Милосављевић, *Девација и друштво*, Драганић, Београд, 2003, стр. 34.

них фактора (алкохолизам, или нека физичка, односно ментална болест) остали без основних прихода за живот.

Графикон 5: Разлози за губитак претходног запослења



Највећи број корисника (41%) је радио у државној фирми, а према наводима 34% испитаника су изгубили посао изгубили деловања структуралних фактора (технолошки вишкови, реструктурирање и приватизација предузећа). Ови подаци су слични подацима из истраживања које је спровео *Hausing center* где су такође заступљени структурални разлози са 27% као најчешћи узрок губитка запослења бескућника у Србији.<sup>10)</sup> Ови резултати поткрепљују тезу да се значајан број бескућника регрутује из редова жртава транзиције, који се нису прилагодили новонасталим околностима. Овоме треба додати и проблеме зависности и сиромаштва, који су постали још израженији са губитком посла.

Поред ових резултата, податак који такође наводи на претпоставку да су многи жртве транзиције јесте да је од укупног броја испитаника 57% пре доласка у Прихватилиште и прихватну станицу живело у граду док је 43% живело на селу. Некада су се бескућници пре свега регрутовали из сеоских подручја, ниске квалификационе структуре, који из различитих разлога нису успели да се интегришу у градску средину.

10) Жарковић Б. Петровић, М. Тимотијевић, *Ibid*, стр. 32.

На основу ових података може се закључити да већина бескућника у Војводини нема никаква примања, односно да се налази у стању апсолутног бескућништва. Такође, подаци показују и приметан пораст броја особа који су остали без посла због структуралних разлога. С тим у вези може се претпоставити да су транзиционе промене један од главних узрока зашто је већина бескућника остала без основних прихода.

### 3.6. Стамбени статус

Када су у питању услови становања, већина корисника је живели у изузетно нехуманим и нехигијенским условима.

Табела 2: Место становања пре доласка у Прихватилиште:

На улици / напуштени објекат	28 ( 41%)
Породична кућа	18 ( 26 %)
Подстанар	16 ( 23 %)
Стан у друш. Власништву	3 ( 4%)
Код рођака / пријатеља	3 ( 4 %)

Водоводну и електро инсталације у стану није имало 38 % испитаника, а 44% није имало купатило. Разлог томе јесте да је већина корисника живела на улици или у неком напуштеном објекту. Ови подаци показују да је већина бескућника стамбено незбринута. Нажалост, корисници прихватне станице и дневног боравка у Новом Саду, који не могу бити смештени у Прихватилиште у Футогу због малог капацитета, већ могу само у току дана да буду у прихvatној станици, и даље углавном време проводе на улици. Проблем је последњих година донекле решен једино преко зиме, тако што су надлежни из ЦСР у Новом Саду отварали 2 контејнера са укупно 24 лежајева, где бескућници могу да буду од 19 сати увече до 7 сати ујутру.

## ЛИТЕРАТУРА

- Жарковић Б, Петровић М, Тимотијевић, М: *Без куће без дома: резултати истраживања бескућништва у Србији*. Housing center, Београд, 2012.
- Милосављевић Милосав. *Девујација и друштво*. Драганић, Београд, 2003.
- Council of European Union , *Joint report by the Commission and the Council of social inclusion*, Brussels. 2004.
- Marpat, M. *The problem of definitions: points of similarity and difference, cuhp-conference paper*, Brussels, 2005.
- Ravenhill, M. *The Culture of Homelessness*. Aashtage. Aldershot, 2008

Ringheim K. *At Risk of Homelessness: The Roles of Income and Rent*. Institute for Research on Poverty at the University of Wisconsin, Madison. 1990.

Интернет адресе:

<http://www.feantsa.org/files/freshstart/toolkit/ethos.pdf>

<https://wordpress.com/obrazovna-struktura-stanovnistva-republike-srbije-popis-2011>.

**Miroslav Lj. Brkic, Milos Z. Kostic**

## **THE CAUSES OF THE HOMELESSNESS IN VOJVODINA**

### **Resume**

The causes of the homelessness in Vojvodina are multiple and multidimensional.

In most cases this is the interaction between structural factors as well as family histories. The individual characteristics that lead to a distortion of the interaction between the individual and environment play role in homelessness too. Sometimes when we speak about individual factors such as substance abuse, neurotic and mood disorders, we can not precisely define what are the causes, and what are the consequences. That is all because a person who has a e.g. problem with alcohol has a reduced ability to be fully integrated into society, but homelessness as a way of life can also affect the occurrence of various disorders. Most of the homeless in Vojvodina is in this condition because of exclusion from housing, employment and educational system, health care and information flows. The important factor associated to the homelessness is a lack of, or a total absence of social networks. that is, the adequate family systems, which is why the homeless people are less capable to cope with life's challenges. The only service from the social care which is related to the homeless is the service provided by Homeless Shelter. The Shelter provides the urgent care for persons in the state of social need.

**Key words:** poverty, homelessness, causes, homeless, shelters.

---

\* Овај рад је примљен 20. марта 2015. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 20. априла 2015. године.

## УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ

На левој страни у заглављу се налази име, средње слово и презиме аутора, звање аутора, назив установе, факултета и седиште. Наслов рада куцати на средини великим словима – Bold (фонт 14). Поднаслови се пишу на средини, великим словима - Bold (фонт 12) и нумеришу се арапским бројевима. Уколико поднаслов садржи више целина, оне се такође означавају арапским бројевима, и то: 1.1. – малим обичним словима Bold (фонт 12). Сви текстови на српском језику треба да су куцани ћирилицом. У тексту су италиком (курзивом) истакнуте речи на страном језику. Обим рада не сме бити већи од 1 ауторског табака, (односно 16 страница или 36300 карактера са размаком). Текст треба писати у фонту Times New Roman, величина слова 12, са увученим пасусима и проредом 1,5.

После ових података следи **сажетак** који треба да садржи од 100 до 250 речи. Иза сажетка иду **кључне речи** чији број не може бити већи од 10, док њихова употреба у тексту треба да буде што већа. У **сажетку** треба да стоји предмет анализе, циљ рада, коришћени теоријско-методолошки приступи, резултати, закључак или одређене препоруке. На крају текста, после **литературе**, треба написати **резиме** на енглеском језику чија дужина мора бити око 1/10 дужине чланка, након кога треба да стоје преведене кључне речи. Такође, пре резимеа требало би да стоји наслов на енглеском језику. Аутор би у **резимеу** у структурираном облику требало да истакне најважније резултате и закључке истраживања до којих је дошао у свом раду знатно шире него у сажетку. Текст за часопис не садржи посебан увод и закључак. Ако је рад на енглеском или неком другом језику, сажетак и резиме морају бити на српском језику.

Фусноте у форми напомена се дају на дну стране у којој се налази коментарисани део текста или навођене литературе. Фусноте су истог фонта као основни текст и треба их куцати са командом Insert – Reference – Footnote, а не намештањем разних оквира, јер једино на тај начин можемо гарантовати, да ће се и у прелому фусноте појавити на добром месту. Приликом навођења фуснота руководити се следећим упутствима:

- када се ради о **монографији** фуснота мора садржати: име и презиме аутора, наслов рада у италику, издавач, место, година издања и број стране (на пример: Зоран Аврамовић, *Родомрсци*, Институт за политичке студије, Београд, 2009, стр. 15; Кристофер Кокер, *Сумрак запада*, Досије, Београд, 2006, стр. 54);
- када се **ради о чланку**, име и презиме аутора, назив чланка под наводницима, назив часописа у италику, издавач, место издавања, број, година излажења и број страница (на пример: Миша Стојадиновић, „Од теорије социјалних конфликта до њихових решења“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 04/2009, стр. 67);
- када се ради о **зборнику радова**: име и презиме аутора, назив рада под наводницима, назив зборника италиком, онда у загради написати приређивача зборника, издавач, место издања, година издања, број стране (на пример: Дејана Вукчевић, „Србија и придруживање Европској унији“, у зборнику: *Србија – политички и инсти-*

туционални изазови (приредили: Момчило Суботић, Живојин Ђурић), Институт за политичке студије, Београд, 2008, стр. 239);

- **извори са Интернета**, који не смеју прећи више од 10% коришћене литературе, треба да садрже име аутора, наслов чланка у италику, пуну интернет адресу и датум приступа. (на пример: Karen Devine, *Stretching the IR theoretical spectrum of debate on Irish neutrality: arguments and evidence in favor of a critical social constructivist framework of understanding*, Internet, [http://doras.dcu.ie/609/1/int\\_pol\\_sci\\_29\\_4\\_2008.pdf](http://doras.dcu.ie/609/1/int_pol_sci_29_4_2008.pdf), 05/03/2013.)
- **архивска грађа**, мора да садржи наслов (одређује се тако да одговори на питања: ко? коме? шта?) и где се налази (креће се од навођења највеће целине, а завршава са навођењем најмање целине) (на пример: Извештај Министарства иностраних дела од 19. априла 1888. о постављењу конзула. Архив Србије, МИД, К-Т, ф 2, р93/1894).

Литература треба да се налази на крају рада, испред резимеа, поређана по азбучном реду, са следећим елементима:

- **књиге**: презиме и име аутора, наслов књиге италиком, издавач, место издања, година (на пример: Суботић, Момчило: *Српско питање данас*, Институт за политичке студије, Београд, 2008);
- **зборници**: презиме и име аутора, назив рада под наводницима, назив зборника италиком, онда у загради написати приређивача зборника, издавач, место издања, година издања (на пример: Марковић, Драган, „Демократизација власти и управљања у Србији“, у зборнику: *Србија – политички и институционални изазови* (приредили: Момчило Суботић, Живојин Ђурић), Институт за политичке студије, Београд, 2008);
- **чланак**: презиме и име аутора, назив рада под наводницима, назив зборника италиком, онда у загради написати приређивача зборника, издавач, место издања, година издања (Кнежевић, Милош, „Варка европске хармоније“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 4/2008);
- **литература са Интернета**, која не сме прећи више од 10% коришћене литературе, треба да садржи пуну интернет адресу (на пример: <http://sh.wikipedia.org/wiki/Revolucija>).
- **архивска грађа**, мора да садржи наслов (одређује се тако да одговори на питања: ко? коме? шта?) и где се налази (креће се од навођења највеће целине, а завршава са навођењем најмање целине) (на пример: Извештај Министарства иностраних дела од 19. априла 1888. о постављењу конзула. Архив Србије, МИД, К-Т, ф 2, р93/1894).

Радови који се предају за објављивање морају да се заснивају на новијој литератури, а посебно на изворима, тј. радовима који су објављени у научним часописима.

Аутори су у обавези да приликом слања радова доставе и **изјаву** да тај рад није раније објављиван, тј. да рад није аутоплагијат или плагијат. Текстовете слати у електронском облику на адресу [redakcija@sopolitika.rs](mailto:redakcija@sopolitika.rs)

## УПУТСТВО РЕЦЕНЗЕНТИМА

Главни задатак рецензента је да допринесе очувању високог квалитета који иначе ужива наш часопис. На првом месту треба нагласити да рецензент не сме бити упознат са идентитетом аутора рада и обрнуто, аутор не сме знати идентитет рецензента. Приликом добијања рада сваки рецензент има рок од 20 дана да редакцији достави урађену рецензију. Веома је важно да рецензент буде свестан да је поступак рецензије поверљив, при чему се садржај рецензије не сме откривати трећој страни. Уколико рецензент у било ком тренутку схвати да постоји било који вид конфликта интереса у вези са радом који треба да рецензира потребно је да о томе што пре обавести редакцију. **Приликом рецензије рукописа рецензент треба да попуни рецензентски лист у прилогу.**

Име, презиме и звање аутора текста:

Назив рада:

Актуелност, друштвени и научни значај разматране теме:

У којој мери је аутор јасно назначио теоријски, методолошки приступ у раду:

Да ли је рад заснован на савременој и релевантној литератури, посебно у којој мери је аутор користио најновије резултате објављене у научним часописима, зборницима и другим изворима.

Општи коментар о квалитету рада:

Ваша сугестија аутору за побољшање квалитета рада, ако је потребно :

Молимо Вас да одаберете једну од препорука о публиковању овог рада:

1. Објавити без измена
2. Објавити уз мале измене
3. Након корекције, рад послати на нови круг рецензије
4. Одбити

Додатни коментари за уредника који се тичу етичких (плагијаризам, превара, итд.) или неких других аспеката рада, а који ће уреднику помоћи у доношењу коначне одлуке о даљем статусу рада.

Датум оцене рада

Име, презиме и научно звање рецензента:

CIP - Каталогизација у публикацији  
Народна библиотека Србије, Београд

364

СОЦИЈАЛНА политика = Social policy : часопис  
за теорију и праксу социјалне политике и социјалног  
рада / главни и одговорни уредник Мирослав Ђркић.  
- Год. 1. бр. 1 (1951) год. 47, бр. 3/4 (1992) ; год. 48,  
бр. 1 (2013)- . - Београд : Институт за политичке  
студије, 1951-1992; 2013- (Београд : Еселоге). - 24 см

Три пута годишње. – Од 1959. почиње двоструко  
обележавање годишта, урачунате су године часописа  
Весник рада (1946-1951). - Је наставак: Весник рада  
ISSN 0038-0091 – Социјална политика (Београд)  
COBISS.SR-ID 118295



- Милан Петричковић • Мирјана С. Максимовић • Ива М. Бранковић •
- Маја Савић • Ида В. Колиновић • Мирослав Љ. Бркић • Милош Ж. Костић •

ISSN 0038 0091 УДК 364 год. 50 № 1/2015.

ISSN 0038-0091



9 770038 009009 1